

De geestelijk verzorger als vriend: een conceptueel en ethisch onderzoek naar een toepassing van de rol ‘als vriend’ in de geestelijke verzorging

Masterscriptie Geestelijke Verzorging

Marion Wiering, MA s0653004

Scriptiebegeleider: prof. dr. F. de Lange

Meelezer: dr. C. Jedan

Januari 2013

Inhoud

Voorwoord.....	4
1. Het onderzoek.....	6
1.1 Inleiding.....	6
1.2 De methode.....	8
1.3 Vraagstelling en deelvragen.....	9
1.4 Het theoretische kader.....	9
1.4.1 De presentietheorie.....	10
1.4.2 De rol ‘als vriend’.....	11
1.4.3 Geestelijke verzorging.....	12
2. De presentietheorie en de rol ‘als vriend’.....	14
2.1 De presentietheorie.....	14
2.2 De rol ‘als vriend’ in de presentietheorie.....	18
2.3 Het vriendschapsbegrip van Aristoteles.....	19
2.4 Een kleine fenomenologie van de vriendschap.....	24
2.5 De opvatting van professionaliteit in de presentietheorie.....	26
2.6 De professionele vriend.....	29
2.7 De mogelijke betekenissen van ‘als een vriend’ voor de ander en de professional.....	32
3. Geestelijke verzorging.....	36
3.1 Het vak geestelijke verzorging.....	36
3.2 De beroepscode.....	38
3.3 De kerncompetenties en methodieken van de geestelijk verzorger.....	40
3.4 Professionaliteit en geestelijke verzorging.....	46
4. Een theoretische verbinding van de rol ‘als vriend’ met geestelijke verzorging.....	51
4.1 De rol ‘als vriend’ en geestelijke verzorging.....	51
4.2 Een vergelijking van de rol ‘als vriend’ met geestelijke verzorging.....	52

4.2.1 Een vergelijking ten aanzien van reflectie.....	55
4.3 Toepassingen van de rol ‘als vriend’ in de interventiebenaderingen.....	58
4.4 Anderen over de combinatie vriendschap en geestelijke verzorging.....	63
5. Een casus.....	70
5.1 Janneke.....	70
5.2 Het contact met Janneke.....	70
5.3 De rol ‘als vriend’ bij de therapeutische competentie.....	73
5.4 Symmetrie en asymmetrie in de zorgrelatie.....	74
5.5 Verschil in ervaren betekenis van ‘als vriend’.....	76
5.6 Afscheid nemen is ‘als vriend’ moeilijker.....	79
5.7 Geven en ontvangen.....	82
6. Conclusie.....	84
Literatuur en Internetsites.....	90

Voorwoord

In de opleiding geestelijke verzorging wordt er aandacht besteed aan verschillende theorieën, methodieken en competenties die kunnen helpen bij de begeleiding en hulpverlening van het geestelijk welzijn van cliënten. Eén van deze theorieën, de presentietheorie van Andries Baart, sprak mij onmiddellijk aan. Hierin wordt een manier van werken besproken met een prioriteit voor liefde en aandacht die in de zorgrelatie een vorm krijgt ‘als vriend’. Eindelijk een theorie die verwoordt waar het mijns inziens ook in de geestelijke verzorging vooral om draait.

In de presentietheorie wordt de liefdevolle nabijheid tot de ander gezocht. De liefde die ik voor mensen voel is mijn motivatie voor het beroep geestelijk verzorger en daarom spreekt de presentietheorie mij aan. Een favoriete manier van contactleggen en relaties opbouwen is hierin vanuit de belangeloze en solidaire, vriendachtige nabijheid. In het contact met een ander is de geestelijk verzorger, vanuit de presentietheorie gedacht, ‘als een vriend’.

Het contact met een ander is een avontuur. Je gaat gezamenlijk op weg. Onderweg zullen er allerlei mogelijke zijpaden, uitzichten of obstakels zijn. Wanneer en vooral *waar* het eindigt staat niet vast. Deze openheid is in de professionele relatie met vriendachtige kenmerken belangrijk. Ook in mijn onderzoek is openheid mijn leidraad geweest. Ik ben in dit onderzoek met mijn vraagstelling onder de arm op weg gegaan.

Mijn zoektocht liep langs bergen en dalen. Terwijl ik voort ging via kleine kronkelweggetjes, die nog maar kort geleden door Andries Baart zijn aangelegd, en over al eeuwen eerder door de filosoof Aristoteles geplaveide paden, vond ik langzamerhand mijn weg. Af en toe moest ik de afgrond van mijn eigen gedachten trotseren. Niet naar beneden kijken, maar vooruit met kleine stappen dan komt er vanzelf een conclusie. Zo hield ik mezelf voor. Ik heb onderweg gelukkig wel steun en aanmoediging ontvangen.

Allereerst wil ik Janneke die ik als casus voor deze scriptie mocht gebruiken oprecht bedanken.¹ Zij heeft mijn inspiratie gevoed en mijn motivatie versterkt. Voor de nuttige gesprekken en goede kritiek bedank ik mijn scriptiebegeleider Frits de Lange hartelijk. Ook Christoph Jedan bedank ik voor de ondersteuning. Verder wil ik al mijn vrienden en in het bijzonder Fred bedanken. Mijn ouders, die uitgegroeid zijn tot mijn beste vrienden, bedank ik voor het vertrouwen dat ze in mij hebben. Dit vertrouwen heeft mij gedragen.

¹ De naam Janneke is een pseudoniem.

*Er is nog zomer en genoeg
wat zou het loodzwaar
tillen zijn wat een gezwog
als iedereen niet iedereen terwille was
als iedereen niet iedereen op handen droeg.²*

1. Het onderzoek

1.1 Inleiding

Het hierboven geplaatste gedicht van Judith Herzberg haal ik aan omdat het zo mooi en helder verwoordt, hoe liefdevolle medemenselijkheid een inspiratie is voor de zoektocht naar het gelukkige leven. In de geestelijke verzorging, waarin het gaat om het begeleiden en helpen van mensen in crisissituaties gaat het ook om deze zoektocht. De geestelijk verzorger probeert het geestelijke welzijn van een cliënt te (her)vinden door met hem of haar op zoek te gaan naar betekenis en zin.

Een onderzoek naar geestelijke verzorging, uitgevoerd door het trimbos-instituut laat zien dat geestelijk verzorgers in alle beroepsgroepen de kern van hun werk graag omschrijven met woorden als ‘er zijn ’en ‘empathie’.³ Dit omvat een grondhouding van respect en openheid die niet direct volgt uit de primaire zorg en behandelverantwoordelijkheid van een instelling.⁴ Deze manier van werken, die door cliënten en zorginstellingen als eigen bijdrage aan het geheel van zorg wordt gewaardeerd, is door Andries Baart vertaald tot een ‘theorie van de presentie’.⁵

Binnen de presentietheorie is onderzocht op welke manier er het beste hulp en begeleiding geboden kan worden aan een specifieke groep mensen. De presentietheorie richt zich in het bijzonder op de zogenaamde ‘sociaal overbodigen’. Sociale overbodigheid is een begrip dat

² J. Herzberg, ‘Er is nog’ in: J. Hinkema, H. van Zuiden, *Zonder vrienden kan ik niet. 101 liedteksten en gedichten over vriendschap*, Utrecht 1992, 68.

³ A. de Roy, D. Oenema, L. Neijmeijer, G. Hutschemaekers, *Beroep: geestelijk verzorger. Een verkennend onderzoek naar persoon, werk en werkplek van geestelijk verzorgers in de gezondheidszorg*, Utrecht 1997, 175.

⁴ B. de Boer, ‘Geestelijke verzorging in de geestelijke gezondheidszorg- Een stand van zaken’, in: J. Doolaard (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, Kampen 2006, 272.

⁵ Idem, 272.

verwijst naar armoede in ruime zin.⁶ Sociale overbodigheid wordt hierin niet alleen opgevat als een tekort aan (financiële) middelen, maar verwijst ook naar stagnerende zinbeleving.⁷ De zogenaamde ‘sociaal overbodigen’ zijn een groep mensen die zich in de marges van de samenleving bevinden. Ze zijn bijvoorbeeld werkeloos, verslaafd, dakloos en hebben weinig financiële middelen. Deze mensen voelen zich vaak alleen, verward, verscheurd en verlaten. Ze zijn of voelen zich sociaal overbodig.⁸

In de geestelijke verzorging gaat het niet alleen om hulp en begeleiding van de hierboven genoemde groep mensen. Het kan ook gaan om mensen die geconfronteerd worden met een levensbedreigende ziekte en in een ziekenhuis liggen, of die een ongeluk hebben gehad en voor langere tijd in een revalidatiecentrum zijn opgenomen, of mensen die in geestelijke nood verkeren en opgenomen zijn in een GGZ instelling, of om ouderen in een verzorgingshuis, et cetera. De contacten van de geestelijke verzorger met verschillende cliënten kunnen van korte en lange duur zijn.

In de presentietheorie worden, anders dan in de geestelijke verzorging vooral langdurige contacten verondersteld. Dit wil mijns inziens echter niet zeggen dat de gevonden resultaten in de presentietheorie niet ook van belang zouden kunnen zijn in de geestelijke verzorging. De meeste geestelijk verzorgers omschrijven de kern van hun werk als ‘empathie’ en ‘er zijn’ zoals ik hierboven aanstip. Dit is ook de kern van de presentiebenadering.

De presentietheorie beoogt inhoudelijk een bijdrage te leveren aan het goede (dat is: het gelukkige) leven van de betrokkenen. Dit goede behelst vooral, bevredigend jezelf kunnen zijn, bij betekenisvolle anderen horen, een zinvolle toekomst zien, voldoende invloed en rechten hebben, het leven zeker zijn en je nuttig weten.⁹

In de loop van mijn stage van de Master *Geestelijke verzorging* werd het mij duidelijk dat ik het belangrijk vind om mij steeds opnieuw op een open manier met een ander te verbinden, waarbij de liefde die ik voor mensen voel mijn leidraad is. De liefde voor de ander is voor mij het uitgangspunt én de kern van geestelijke verzorging.

⁶ Baart vat het begrip armoede uitgebreid op. Hij noemt zes onderliggende dimensies van armoede. Deze zijn: financiën, participatie, de habitat, competenties, psychische instabiliteit en waardigheid. Vgl. A. Baart, *Een theorie van de presentie*, Den Haag 2001, 308- 319.

⁷ Vgl. Idem, 319.

⁸ A. Baart, ‘Als een vriend... En wat dat mogelijk betekent’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, nr.20, jaargang 5, 2004, 44.

⁹ Baart, *Een theorie van de presentie*, 807.

In de presentietheorie wordt de liefdevolle en trouwe aandacht van de hulpverlener geconceptualiseerd en uitgewerkt. Daarom is, mijns inziens, de theorie van belang voor de beroepspraktijk van de geestelijke verzorging. Pas in de hechte verbondenheid met de ander, toont zich wat er gedaan kan of gelaten moet worden. In de presentietheorie van Baart wordt de verbinding met de ander uitgebreid besproken en vindt een vorm in de rol ‘als vriend’.

1.2 De methode

Deze scriptie is het verslag van een conceptueel onderzoek en een ethische beschouwing. In deze scriptie zal de GGZ cliënt Janneke als casus en voorbeeld dienen. Ik heb haar vooraf om toestemming gevraagd en volledige anonimiteit beloofd. Daarom heb ik de informatie ten aanzien van deze cliënt ontdaan van dat wat haar herkenbaar voor anderen maakt. Janneke heeft mondeling haar toestemming gegeven om in deze scriptie als voorbeeld te fungeren.

Met behulp van literatuurstudie en voorbeelden uit de praktijk ga ik in deze scriptie onderzoeken of, en in hoeverre, één essentieel punt in de presentietheorie toegepast kan worden in de geestelijke verzorging. Dit essentiële punt is de rol ‘als vriend’ zoals dit beschreven wordt in de presentietheorie. Verschillende ervaringen, die ik als stagiaire geestelijk verzorger heb opgedaan, zullen ter illustratie dienen om verschillende ethische argumenten te verhelderen.

In de presentietheorie wordt de rol ‘als vriend’ uitgelegd als een favoriete manier van contactleggen en relaties opbouwen. Dit gebeurt hierin vanuit belangeloze en solidaire, vriendachtige nabijheid. De nabijheid tot een ander wordt in de presentietheorie radicaal opgevat. De afstand tot de ander wordt verregaand geminimaliseerd. Zelfs zodanig geminimaliseerd dat de professional ‘als een vriend’ is in het contact met de ander.

Zoals gezegd ga ik in deze scriptie onderzoeken of de rol van de professional ‘als vriend’ toegepast kan worden in het beroep geestelijke verzorging, en zo ja in hoeverre dit mogelijk is. Wat zijn de mogelijke voor- en nadelen hiervan? Ik onderzoek dus de mogelijke toepassingen en betekenissen van de rol ‘als vriend’ in de geestelijke verzorging. Hierbij zullen ook ethische vragen aan de orde komen. De rol ‘als vriend’ zal ik beschrijven en conceptualiseren met behulp van de presentietheorie van Andries Baart.

Dit onderzoek is relevant omdat het in de geestelijke verzorging gaat om begeleiding en hulp bij het geestelijk welzijn van de ander. Om adequate begeleiding en hulp te kunnen geven is het maken van een goede verbinding met een ander essentieel. Mogelijk kan de rol ‘als vriend’ ondersteunend zijn in de (zorg)relatie en een goede verbinding faciliteren. Zoals

ik in de inleiding aanstip, omschrijven geestelijk verzorgers de essentie van hun werk met ‘er zijn’ oftewel presentie en ‘empathie’. In de rol ‘als vriend’ worden juist deze kenmerken intensief besproken. Met dit onderzoek naar de eventuele toepassingsmogelijkheden voor de rol ‘als vriend’ kan er een conceptuele en inhoudelijke verduidelijking ontstaan bij de begeleiding en hulp ten aanzien van het geestelijk welzijn van de ander. Bovendien kan er met het onderzoek naar de toepassingsmogelijkheden van de rol ‘als vriend’ in de geestelijke verzorging een verheldering ontstaan van de ethische connotaties die bij deze rol ‘als vriend’ aan de horizon verschijnen.

1.3 Vraagstelling en deelvragen

De vraagstelling in dit onderzoek is: Kan de rol van de professional ‘als vriend’, zoals beschreven is in de presentietheorie, toegepast worden in de geestelijke verzorging? De deelvragen die hieraan ten grondslag liggen zijn: Wat betekent ‘als vriend’? Wat betekent professionaliteit? Hoe verdraagt zich de rol ‘als vriend’ met professionaliteit? Wat is geestelijke verzorging? Wat betekent professionaliteit in de context van geestelijke verzorging? Conflicteert de rol ‘als vriend’ met professionaliteit in de context van geestelijke verzorging? Wat zijn de overeenkomsten tussen de rol ‘als vriend’ en geestelijke verzorging? Zijn er toepassingsmogelijkheden voor de rol ‘als vriend’ in de geestelijke verzorging en zo ja welke? Waar raakt de rol ‘als vriend’ bij de toepassing in de geestelijke verzorging zijn morele grenzen? Afsluitend richt ik mij op de vraag welke conclusies er uit bovenstaande vragen getrokken kunnen worden met betrekking tot deze rol ‘als vriend’ voor de geestelijke verzorging. In de volgende paragraaf beschrijf ik het theoretische kader van deze scriptie, dat bestaat uit de presentietheorie, de rol ‘als vriend’ en het vak geestelijke verzorging.

1.4 Het theoretische kader

Tot het theoretische kader van deze scriptie behoren de volgende velden: de presentietheorie, het begrip de rol ‘als vriend’ en het vak geestelijke verzorging. De presentietheorie behoort tot het theoretische kader, omdat de rol ‘als vriend’ hierin ontwikkeld en gevormd is. Ik focus op de rol ‘als vriend’ en de geestelijke verzorging. Eerst beschrijf ik kort de presentietheorie. Daarna behandel ik de rol ‘als vriend’. De rol ‘als vriend’ is een begrip dat in de presentietheorie tot stand is gekomen en dat hier een kernaspect van is. Tot slot introduceer ik kort het vak geestelijke verzorging. Ik geef in de volgende paragrafen een korte introductie

van de onderzoeksgebieden, het theoretische kader van deze scriptie. In hoofdstuk 2 en 3 beschrijf ik deze onderzoeksgebieden uitvoeriger.

1.4.1 De presentietheorie

De presentietheorie is begonnen als een praktijktheorie van buurtpastoraat dat na lang en uitgebreid empirisch en kwalitatief onderzoek (1993-2000) gestalte heeft gekregen.¹⁰ Er is steeds meer erkenning en aandacht voor de presentietheorie gekomen.¹¹ In de afgelopen jaren is de presentietheorie uitgegroeid tot een theorie, die veel werkers in verschillende velden van hulpverlening inspireert, zo ook de geestelijke verzorging. Geestelijk verzorgers zijn op basis van hun grondhouding presentiebeoefenaren *avant la lettre*, schrijft De Boer in het *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*.¹² In de inleiding van *Een theorie van de presentie* wordt gezegd: ‘het gevonden antwoord in het onderzoek reikt aanzienlijk verder dan het buurtpastoraat en gaat heel de sector van zorg en welzijn aan’.¹³ Wat is dit ‘gevonden antwoord’ in de presentietheorie?

Enerzijds kan het in de presentietheorie gevonden antwoord omschreven worden als de waarden die met de presentiemethode worden gerealiseerd. Anderzijds kan dit gevonden antwoord beschreven worden met de nadruk op ‘potenties’ naast het bestrijden van problemen.

De waarden die gerealiseerd worden met de presentiemethode liggen in de sfeer van een veilige relatie en vertrouwvolle omgang, het ontvangen van vitale bevestiging en solidaire steun. Deze waarden hangen samen met menselijke waardigheid dat een peiler in de theorie is.¹⁴ ‘Potenties’ omschrijft Baart als het verlangen van ieder mens om zich te ontplooien. In de presentietheorie is vastgesteld dat de presentiebeoefenaren, waar ze betrokken zijn op het mislukkende en stagnerende leven, de bedoelde zelfontplooiing ook uitlokken, niet alleen door de stagnatie te verdrijven maar door het zo nodig in de context van de stagnatie uit te houden en *daarin* zelfontplooiingsmogelijkheden te zoeken.¹⁵

¹⁰ Baart, *Een theorie van de presentie*, 25.

¹¹ Vanaf 2011 zijn er bijvoorbeeld 28 artikelen met betrekking tot de presentietheorie op Google Scholar geplaatst. http://scholar.google.nl/scholar?as_ylo=2012&q=presentietheorie&hl=nl&as_sdt=0&as_vis=1.

¹² De Boer, ‘Geestelijke Verzorging - Een stand van zaken’ in: *Handboek Geestelijke Verzorging*, 273.

¹³ Baart, *Een theorie van de presentie*, 11.

¹⁴ Idem, 807.

¹⁵ Idem, 806.

Met de presentietheorie wordt een praktijktheorie beschreven die het intuïtieve ‘er zijn voor anderen’ verheldert, en de professionele geestelijk verzorger een samenhangend geheel van inzichten biedt waarmee zij haar werk kan evalueren en communiceren.¹⁶

1.4.2 De rol ‘als vriend’

De rol ‘als vriend’ is ontwikkeld en gevormd in de presentietheorie. De rol ‘als vriend’ is hierin een kern. In de presentietheorie wordt de rol ‘als vriend’ besproken als de rol van pastor-vriend. De werkers in het onderzoek in de presentietheorie zijn allen pastors. Dat betekent dat in hun werken en in de manier waarop zij hun rol vervullen de levensbeschouwelijke dimensie, samen met een reeks kerkelijke verwachtingen, meespeelt.¹⁷ Baart spreekt in de presentietheorie over de rolneming die de pastors in hun werk toepassen.

In de context van de presentietheorie gaat het bij de rolneming ‘als vriend’ over een professionele en methodische rol.¹⁸ Het gaat over het gedrag dat iemand als begeleider, hulpverlener of geestelijk verzorger vertoont en waarvan zij denkt dat het een goede bijdrage is aan de begeleiding of hulpverlening van de ander.¹⁹ Het is bewust geconstrueerd professioneel gedrag, dat geen constante is en ook niet gerelateerd is aan brede maatschappelijke verwachtingen, maar aan een bescheiden relatie (helper-geholpene) en de daarbinnen overeengekomen doelen, verwachtingen en verplichtingen.²⁰

‘Als vriend’ is in de presentietheorie een generale procesrol. Het is het gedrag dat de pastor gedurende het gehele proces vertoont, de ‘Gestalt’.²¹ ‘Gestalt’ staat voor ‘een totaalbeeld’, waarbij het geheel méér is dan de som van de samenstellende delen. Binnen deze ‘Gestalt’ of generale procesrol zijn verschillende ‘superrollen’ gelegen die telkens wisselen. ‘Superrollen’ zoals adviseur, bezieler of behoeder wisselen, maar ook kleinere rollen zoals gever en ontvanger terwijl de ‘Gestalt’ constant blijft. De ‘Gestalt’ waar ik het in dit geval over heb is die van ‘als vriend’. Ik zal het verder over de rol ‘als vriend’ hebben als ik ook deze ‘Gestalt’ of generale procesrol bedoel. De rol ‘als vriend’ plaats ik tussen aanhalingstekens, niet omdat

¹⁶ Vgl. De Boer, ‘Geestelijke Verzorging - Een stand van zaken’ in: *Handboek Geestelijke Verzorging*, 272.

¹⁷ Baart, *Een theorie van de presentie*, 366-367.

¹⁸ Vgl. Idem, 365.

¹⁹ Ik gebruik de vrouwelijke vorm als ik het over de geestelijk verzorger heb.

²⁰ Baart, *Een theorie van de presentie*, 366.

²¹ Idem, 366.

het geen echte vriendschap zou zijn, maar omdat het als *rol* een eigen positie en betekenis heeft.

Voorop staat dat de metafoor ‘als een vriend’, zoals Baart dit bedoelt, gelezen moet worden als *zoals* en niet als *alsof*. Het gaat om: ‘de professional is zoals een vriend’. Met de metafoor ‘als vriend’ wordt er een vergelijking gemaakt met vriendschap, maar ‘als vriend’ is niet identiek met vriendschap. De eigenschappen van de zorgrelatie die vergelijkbaar zijn met vriendschap worden eruit geselecteerd. Daarmee wordt er ook een extra aandacht op deze bepaalde eigenschappen gevestigd. Met de metafoor vriendschap kan de mens als bevriend *mens* verschijnen, los van de rollen van hulpvrager of hulpverlener.

De rol ‘als vriend’ van de professional wordt in de presentietheorie vooral besproken in het kader van langdurige contacten, die in voor- en tegenspoed aangegaan worden. Dit is moeilijk en pijnlijkheden worden daarbij niet uit de weg gegaan.²² Bij de rol ‘als vriend’ gaat het om de *intentie* en het *gedrag* van de professional. De *relatie* van de professional met de ander staat centraal. In de relatie met de ander wordt de rol ‘als vriend’ toegepast als middel tot hechting om betere zorg en hulp aan de ander te kunnen verlenen. De rol ‘als vriend’ is dus een professionele methodische rol, die gedurende de gehele relatie met de ander wordt uitgeoefend.

1.4.3 Geestelijke verzorging

Geestelijk verzorgers begeleiden en helpen mensen in crisissituaties op het gebied van zingeving en spiritualiteit. De velden waarin deze begeleiding en hulp plaatsvindt zijn zeer divers. Er is geestelijke verzorging in zorginstellingen, zoals ziekenhuizen, verpleeg- en verzorgingshuizen, GGZ-instellingen, instellingen voor mensen met een verstandelijke beperking, gevangenis en het leger, maar ook zijn er vrijgevestigde geestelijk verzorgers.

In de beroepscode zoals deze door de VGVZ (Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Zorginstellingen) is opgesteld staat: *Geestelijke verzorging in en vanuit zorginstellingen is: De professionele en ambtshalve begeleiding van en hulpverlening aan mensen bij hun zingeving en spiritualiteit, vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging en de professionele advisering inzake ethische en/of levensbeschouwelijke aspecten in*

²² Baart, ‘Als een vriend... En wat dat mogelijk betekent’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 51.

zorgverlening en beleidsvorming.²³ De beroepscode geeft de gedragsregels weer, waaraan de geestelijk verzorger is gehouden bij het uitoefenen van haar beroep.

Het doel van geestelijke verzorging is het aandachtig en liefdevol present zijn bij en het begeleiden van de processen van zingeving en spiritualiteit, met het oog op het geestelijk welbevinden van de cliënt.²⁴

In de geestelijke verzorging is de relatie tot de ander essentieel. De begeleiding en of hulp die de geestelijk verzorger kan bieden is afhankelijk van de kwaliteit van de relatie. De geestelijk verzorger heeft bovendien verschillende competenties en methodieken tot haar beschikking die zij hiertoe kan inzetten.

De vraagstelling in deze scriptie is: Kan de rol van de professional ‘als vriend’, zoals is beschreven in de presentietheorie, toegepast worden in het beroep geestelijke verzorging? Ik beschrijf in het volgende hoofdstuk eerst de presentietheorie en in het bijzonder de rol ‘als vriend’. Hierbij zal ik mij laten leiden door de deelvragen: Wat betekent de rol ‘als vriend’? Wat betekent professionaliteit? Hoe verdraagt zich de rol ‘als vriend’ met professionaliteit?

Daarna behandel ik in hoofdstuk 3 de geestelijke verzorging. De deelvragen die mij hierbij de weg wijzen zijn: Wat is geestelijke verzorging? Wat betekent professionaliteit in de context van geestelijke verzorging? Conflicteert de rol ‘als vriend’ met professionaliteit in de context van geestelijke verzorging?

In hoofdstuk 4 breng ik de rol ‘als vriend’ in verbinding met geestelijke verzorging. De deelvragen die ik hierbij stel zijn: Zijn er toepassingsmogelijkheden voor de rol ‘als vriend’ in de geestelijke verzorging en zo ja welke? Wat zijn de mogelijke voor- en nadelen van de rol ‘als vriend’? Waar worden er bij de toepassing van de rol ‘als vriend’ in de geestelijke verzorging morele grenzen geraakt?

²³ Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen, bron:

http://www.vgvz.nl/userfiles/files/Over_de_VGVZ/beroepsstandaard.pdf, geraadpleegd op 8 oktober 2012.

²⁴ Idem, 10.

2. De presentietheorie en de rol ‘als vriend’

2.1 De presentietheorie

De presentietheorie is, zoals ik al in paragraaf 1.4.1 heb genoemd, ontwikkeld na lang en uitgebreid empirisch en kwalitatief onderzoek dat van 1993 tot 2000 is uitgevoerd.²⁵ Het is een praktijktheorie van buurtpastoraat. Aan het eigenlijke onderzoek gingen van 1990 tot 1993 enkele vooronderzoeken vooraf.²⁶ De twee pastors, Bas en Anne, zijn voor dit onderzoek intensief geïnterviewd. Zij hebben dagboeken bijgehouden van hun ervaringen in het veld.²⁷ Vervolgens heeft Baart geprobeerd het materiaal vanuit zijn eigen logica en betekenisconfiguraties tot spreken te krijgen.²⁸ Hierbij gaat het bijvoorbeeld om de beschrijving en analyse van allerlei deelhandelingen, zoals op straat lopen, een gesprek beginnen, contact maken, aanmoedigen en troosten, maar ook van specifieke handelingen, zoals iemand aanraken. Er wordt beschreven wanneer en bij wie dit gebeurt en vervolgens geanalyseerd wat de mogelijke betekenissen hiervan kunnen zijn.²⁹

Presentie is als onderzoeksbegrip ontwikkeld met als tegenbeeld interventie. *Interventie* beschrijft Baart onder andere als het herformuleren van stagnaties in het leven van de enkeling om ze op deze manier toegankelijk te maken voor een theoriegeleide diagnostiek.³⁰ Ook wordt er in de interventiebenadering volgens een vooropgesteld plan gewerkt aan een oplossing. Kenmerken van interventie zijn verder, planning, tijdsberekening, onder druk staan van de voortgang, en aan voorschriften gebonden zijn, aldus Baart.³¹

Presentie beschrijft Baart als er zijn voor een ander zonder daarbij op de oplossing van een probleem gericht te zijn. De belangrijkste inbreng is hierbij het trouwe aanbod van jezelf als hulpverlener (of in dit geval geestelijk verzorger) en ondersteunend participeren in het leven van de ander. Voorop staat het aangaan van een zorgzame betrekking. In de presentiebenadering wordt er dicht bij de belevingswereld van de ander gebleven. De waarde

²⁵ Baart, *Een theorie van de presentie*, 25.

²⁶ Idem, 25.

²⁷ Deze namen zijn fictief. Zie: Baart, *Een theorie van de presentie*, 32.

²⁸ Idem, 33.

²⁹ Idem, 33.

³⁰ A. Baart, ‘Methodiek, zorgbenadering en professionaliteit’, in: M. Verkerk (red.), *Denken over zorg. Concepten en praktijken*, Utrecht 1997, 210-211.

³¹ Idem, 210-211.

die in de presentiemethode gerealiseerd wordt is erkenning. Het scheppen van betekenissen die zin hebben staan hierin centraal. Ongehaastheid, onvoorwaardelijkheid en belangeloosheid zijn kenmerken van de presentiebenadering.³²

Hierboven zijn de onderzoeksbegrippen interventie en presentie als elkaars tegenbeelden gepresenteerd. Dit is in het artikel ‘Methodiek, zorgbenadering en professionaliteit’ door Andries Baart op deze manier verwoord om beter de aard van de ‘deskundige interventie’ te kunnen begrijpen.³³ Andersom wordt de presentiebenadering in *Een theorie van de presentie* ook gecontrasteerd met de interventiebenadering met dezelfde reden, namelijk om deze scherp en helder naar voren te brengen.³⁴ Deze tegenstelling is in de praktijk –zegt ook Baart– niet zo absoluut als hier wordt geschetst. In de praktijk van alledag blijken interventie en presentie elkaar af te wisselen. Het gehalte van beide benaderingen kan in de loop van bepaald handelen schommelen en de overgangen lijken dan vloeiend.³⁵

Het grootste verschil tussen presentie en interventie is dat er in de presentiebenadering niet *vooraf* vanuit een bepaald paradigma naar de ander wordt gekeken. Volgens Baart is dit wel het geval bij veel andere methoden. Daar wordt er in en vanuit het gezichtspunt (praktijkparadigma) van de hulpverlener naar de ander gekeken en dit zorgt voor een rigoureuze inperking in de interpretatie van de omstandigheid van de ander. De situatie wordt dan tot een overzichtelijk probleem gereduceerd.³⁶ Dit houdt in dat sommige lezingen van de situatie dan geen kans zullen krijgen of dat andere lezingen zullen domineren, afhankelijk van de favoriete ziens-of benaderingswijze van de deskundige practicus.³⁷

Een aanname in de presentiemethode is dat de presentiebeoefenaar te maken heeft met een redelijk subject en een competente actor. Er wordt steeds weer door de presentiebeoefenaar aangenomen dat zij met een redelijk iemand te maken heeft, ongeacht het verleden of de onaangepastheid van het subject. Met redelijk wordt hier bedoeld dat iemand goede redenen heeft om te doen zoals hij of zij doet. Deze goede redenen kunnen liggen in het cognitieve, morele, intuïtieve of emotionele register.³⁸

³² Baart, ‘Methodiek, zorgbenadering en professionaliteit’, in: M. Verkerk (red.), *Denken over zorg. Concepten en praktijken*, 211-212.

³³ Vgl. Idem, 210.

³⁴ Vgl. *Een theorie van de presentie*, 730.

³⁵ Vgl. Idem, 730.

³⁶ Vgl. Idem, 777.

³⁷ Idem, 777

³⁸ Idem, 786.

Er moet, zoals Baart benadrukt in de presentietheorie, eerst een aansluiting gemaakt worden met de leef- en belevingswereld van de ander, van waaruit ‘er zijn met’ langzaam kan veranderen in ‘er zijn voor’.³⁹ Dit is alleen mogelijk als er vertrouwen wordt opgebouwd. Vertrouwen heeft in de regel tijd nodig om te ontwikkelen en kan er alleen zijn bij erkenning, gelijkwaardigheid en openheid.

In de presentiebenadering wordt er ook vanuit gegaan dat verschijnselen of sociale praktijken zich niet in één hoedanigheid tonen, laten conceptualiseren of bewerken. De ambiguïteit en interferentie staan in het hart van de presentiebenadering.⁴⁰ Een premisse in de presentietheorie is bovendien dat betekenissen zich nooit buiten hun netwerken laten vaststellen. Tot slot is er de veronderstelling van het belang van waardigheid en erkenning om zelfs de slechtste en meest erbarmelijke situaties te kunnen overleven. Erkenning veronderstelt sociabiliteit en dat op zijn beurt vraagt om hechting. De presentie legt het daarop aan en als dat niet de essentie zou zijn, verliest ze haar reden van bestaan, aldus Baart.⁴¹

De methodische kenmerken van de presentiebeoefening betreffen:

1. Beweging, plaats en tijd – De beroepskracht volgt de ander (in plaats van het omgekeerde).
2. Ruimte en begrenzing – Uit één stuk werken/integralisme (in plaats van fragmentatie en specialisme).
3. Aansluiting – Bij het geleefde leven zijn (in plaats van bij de bureaucratische schematisering ervan).
4. Zich afstemmen – Het goed van de ander centraal zetten (in plaats van de eigen goede bedoeling).
5. Betekenis – De ander is minstens bij één in tel (erkenning en relatie wegen het zwaarst).⁴²

De presentietheorie is niet alleen een methodische theorie (een bepaalde manier van doen), maar omvat ook een uitgewerkte basisfilosofie gedragen door een culturele (tegen)beweging. Bovendien worden de diepmenselijke behoeften, zoals het verlangen om erbij te horen, gezien te worden en van waarde te zijn- desnoods arm, gehandicapt, lelijk, verslaafd en onaangepast, hierin besproken⁴³ Het is dus een methodische theorie waarin ook morele vragen behandeld

³⁹ Idem, 721.

⁴⁰ Idem, 769.

⁴¹ Idem, 771.

⁴² A. Baart, *Introductie in de presentietheorie*, 2004, <http://www.presentie.nl/presentie/filosofie>.

⁴³ Baart, *Een theorie van de presentie*, 786.

worden. Krachtige noties als ‘menselijke waardigheid’ en het belang om sociaal opgenomen te zijn behoren tot de kern van de theorie.

Verder is er in de presentiebenadering:

1. Een specifieke uitleg van maatschappelijke problemen, namelijk gezien vanuit de slachtoffers en degenen die er onder lijden,
2. een favoriete manier van contactleggen en relaties opbouwen, namelijk vanuit belangeloze en solidaire, vriendachtige nabijheid,
3. een bijzonder inhoudelijk en normatief aanbod, waarbij de werker zichzelf volledig in het geding brengt,
4. een karakteristieke manier om het werk op gang te brengen, namelijk vanuit de exposure (de presentiebeoefenaar dompelt zich in de haar vreemde wereld in de hoop dat de eigen (voor)oordelen krimpen ten gunste van het begrip voor het leven, zoals het feitelijk geleefd wordt),
5. een sterke voorkeur voor bepaalde anderen, namelijk de sociaal overbodigen,
6. een radicale toewending naar het lijden en de wil het daarbij uit te houden,
7. de volgehouden poging om zo nauwgezet mogelijk aan te sluiten bij de leefwereld van de ander *als ander*,
8. en een opmerkelijke en karakteristieke ritmiek van werken, ongehaast naar de ander toe.⁴⁴

Tot zover een korte omschrijving van de presentietheorie. Ik heb hier niet de ruimte om de presentietheorie in haar volle uitgebreidheid te bespreken, daarvoor verwijs ik naar het boek *Een theorie van presentie* van Andries Baart. Ik licht één aspect uit de theorie dat ik wel uitvoerig zal bespreken. Dit is punt 2 van de hierboven genoemde punten: een favoriete manier van contactleggen en relaties opbouwen, namelijk vanuit belangeloze en solidaire, vriendachtige nabijheid.

De vriendachtige nabijheid is in de presentietheorie verder ontwikkeld tot het begrip ‘als vriend’. ‘Als vriend’ wordt hierin voorgesteld als een professionele methodische rol. In de volgende paragraaf kenschets ik de rol ‘als vriend’ zoals deze in de presentietheorie gepresenteerd is.

⁴⁴A. Baart, *Introductie in de presentietheorie*, 2004, bron: <http://www.presentie.nl/presentie/filosofie>, geraadpleegd op 15 oktober 2012.

2.2 De rol ‘als vriend’ in de presentietheorie

Wat betekent ‘als vriend’ in de presentietheorie? In de presentietheorie spreekt Baart over de rolneming die de pastors in hun werk toepassen. In de context van de presentietheorie is de rol ‘als vriend’ een professionele en methodische rol, zoals ik in paragraaf 1.4.2 heb benadrukt.⁴⁵ Baart zegt ten aanzien van de rol ‘als vriend’ in algemene zin dat deze vooral gericht is op het affect van de ander, het gaat erom een goede gelegenheid tot hechting met de ander te scheppen. De rol ‘als vriend’ heeft vooral oog voor het goede, het ware en het oprechte in de ander en wil deze daarin bevestigen.

In de presentietheorie wordt de rol ‘als vriend’ betrokken op vier verschillende werkoriëntaties. Deze zijn, *individualiteit*, *sociabiliteit*, *mutualiteit* en *burgerschap*, die in verband staan met de inzet van de werker.⁴⁶ De activiteit van de rol ‘als vriend’ in de werkoriëntatie *individualiteit* is te benoemen als het bevestigen van de identiteit van de ander. Het is de eigenheid en de kracht van de ander waarnaar op zoek wordt gegaan. Door het aangaan van een op vriendschap gelijkende relatie wordt de waarde en waardigheid van de ander zoals hij of zij is bevestigd. Het gaat om hulp bieden aan de ander zodat deze de eigen wensen, noden, verlangens en dromen kan articuleren en niet om de eventuele eigen wensen van de pastor.⁴⁷ Het accent ligt hierbij op het existentiële of spirituele geloofsdiscours, waar het immers gaat om vragen rond zin, zingeving en de expressie van de (individuele) identiteit.

De rol ‘als vriend’ toegepast in de werkoriëntatie *sociabiliteit* refereert aan de regels van de cultuur en richt zich op de aangepastheid of inpassing van de ander met betrekking tot die regels.⁴⁸ In deze werkoriëntatie gaat het vooral om een noodzakelijke voorwaarde van maatschappelijke participatie. De professional in de rol ‘als vriend’ bevestigt de ander in haar of zijn eigen moraliteit, dat wil zeggen verdiept zich in de regels en cultuur waarin de ander zich begeeft zonder daarover een negatief oordeel uit te spreken. Zoals de ander het ziet, ervaart en beoordeelt, is het goed. Het mag er zijn en door anderen gehoord en geweten worden. Ook in dit opzicht mag iemand er zijn zoals hij of zij is, sociaal aangepast of niet. De

⁴⁵ Baart, *Een theorie van de presentie*, 365.

⁴⁶ Baart heeft het in de presentietheorie over de pastor-vriend. Dit is de generale procesrol ten aanzien van hoe een pastor zijn eigen rol in het contact met de buurt bewoners karakteriseert. Ik zal het in deze scriptie hebben over de rol ‘als vriend’.

⁴⁷ Vgl. Baart, *Een theorie van de presentie*, 371.

⁴⁸ Idem, 372.

professional in de rol ‘als vriend’ zal stimuleren dat er ruimte ontstaat voor afwijkende ideeën en gedragingen en de daaronder liggende regels.

In de werkoriëntatie *mutualiteit* staat de gemeenschap, de lokale categoriale leefwereld centraal. De rol ‘als vriend’ toegepast op deze werkoriëntatie betekent het stimuleren en ontwikkelen van ontmoetingen. Het gaat dan vooral om aanwezig zijn en een aansluiting proberen te maken. Maar de pastor-vriend kan ook een actievere rol op zich nemen door ontmoetingen te arrangeren; zodat sociaal overbodigen weer sociaal nuttig, wenselijk en zelfs nodig zullen worden.⁴⁹

In de werkoriëntatie *burgerschap* staat de verhouding van de ander tot het politieke en openbare leven centraal. De professional in de rol ‘als vriend’ die deze werkoriëntatie gebruikt bevestigt en erkent het maatschappelijke onrecht zoals dat door de ander wordt ervaren en volgt de werkelijkheidslezing van die ander, waarbij het gaat om de ervaring en niet om de vraag naar het objectief constateerbare onrecht. De professional in de rol ‘als vriend’ blijft bij het perspectief van de ander en is vooral ook emotioneel steunend, los van de vraag of dat perspectief juist of onjuist is. De professional in de rol ‘als vriend’ kan zich ook richten op de articulatie van de ervaring van de ander, niet om het onrecht te bestrijden, maar om de ervaringen scherp aan het licht te brengen.

Samenvattend betekent de rol ‘als vriend’ in de presentietheorie het gedrag van de professional dat een mogelijkheid biedt om in de relatie met de ander een hechting aan te gaan. Hierdoor kan er betere zorg en hulp aan de ander verleend worden. De identiteit en daarmee ook de moraliteit van de ander wordt bevestigd. Ook heeft de beleefde ervaring van de ander voorrang op de objectieve gebeurtenis. Er wordt ruimte geschapen voor het anders zijn, kortom iemand mag er zijn zoals zij of hij is. Vanuit deze voorwaarden vindt er een hechting plaats, dat met behulp van (beide kanten) een invulling krijgt.

2.3 Het vriendschapsbegrip van Aristoteles

Wat betekent ‘als vriend’ in de context van het vriendschapsbegrip van Aristoteles? Baart zegt in zijn artikel ‘Als een vriend...En wat dat mogelijk betekent’ bij de uitleg van ‘als vriend’ in de presentietheorie vooral te steunen op het vriendschapsbegrip zoals dat door Aristoteles (384 v.Chr.-322 v.Chr.) is uitgewerkt.⁵⁰ Baart verheldert in dit artikel echter niet op welke

⁴⁹ Baart, *Een theorie van de presentie*, 373.

⁵⁰ Vgl. Baart, ‘Als een vriend, En wat dat mogelijk betekent’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 45.

manier hij hierop steunt. Ook legt hij niet uit wat Aristoteles precies met vriendschap bedoelt. Daarom zal ik in deze paragraaf het vriendschapsbegrip van Aristoteles toelichten.

Vriendschap *philia* omvat bij Aristoteles meer dan het moderne begrip van vriendschap. *Philia* is een vorm van gemeenschap. Dit is een andere opvatting van vriendschap dan nu gangbaar is. Al is deze moderne opvatting van vriendschap zelf ook aan het veranderen, zoals ik straks zal uitleggen.

Het moderne begrip van vriendschap is vervlochten met ideeën van vriendschap uit de romantiek waarin intimiteit en uniciteit de belangrijkste kenmerken van vriendschap werden.⁵¹ Het begrip *philia* is nog niet met deze ideeën vervlochten en geeft een ruimere betekenis aan vriendschap.

Philia is mijns inziens te vergelijken met vriendschappen in de zin van: het hebben van sociale relaties. De publieke gemeenschap staat centraal. Het gaat niet om de vriendschap die alleen met één bepaalde en uniek mens kan worden onderhouden, maar om het sociale netwerk waarvan iemand deel uitmaakt. Het begrip vriendschap lijkt zich in de huidige netwerkmaatschappij meer richting het begrip van vriendschap zoals Aristoteles dit heeft beschreven te bewegen.

Het romantische idee van vriendschap is zoals gezegd aan het veranderen. Er is een netwerkmaatschappij ontstaan.⁵² In een netwerkmaatschappij zijn de sociale relaties meer fluctuerend, divers, gefragmenteerd en minder stabiel.⁵³ Veel sociale relaties worden tegenwoordig via Internet onderhouden door middel van allerlei sociale media en email. De hoeveelheid ‘vrienden’ die deelnemers van Facebook hebben bevestigd deze diverse, fluctuerende, gefragmenteerde en instabiele relatievorming. Je kunt je natuurlijk afvragen of dit wel echt vriendschap genoemd kan worden, maar naar analogie met *philia* kan dit denk ik wel. Ook Facebook ‘vrienden’ maken deel uit van de sociale gemeenschap, waarbij de grenzen tussen publiek en privé vervagen.

De sociale gemeenschap zoals deze nu in het internettijdperk ontstaat, is natuurlijk niet te vergelijken met de sociale gemeenschap in de tijd van Aristoteles. Er zijn nu bijvoorbeeld veel meer onderlinge contacten tussen mensen uit verschillende delen van de wereld of tussen mensen uit verschillende sociale groepen. Veel contacten zijn echter oppervlakkig en er zijn

⁵¹ Vgl. F. Vosman, ‘Vriendschap als model voor professionele zorg’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, nr.20, jaargang 5, 2004, 62.

⁵² Vgl. H. J. M. Hermans, *Dialogo en Misverstand. Leven met de toenemende bevolking van onze innerlijke ruimte*, Soest 2006, 25.

⁵³ Vgl. Idem, 25.

nog steeds veel mensen die buiten de sociale netwerken vallen. Te veel vrienden is volgens Aristoteles een belemmering voor een edel leven. Het is onmogelijk om met te veel vrienden een wederkerige relatie te onderhouden. Bovendien kan men maar met weinig mensen intens bevriend zijn.⁵⁴

Met betrekking tot de vriendschappen die op het Internet worden aangegaan lijkt er bijna geen limiet op de hoeveelheid vrienden te zijn. Al zijn deze natuurlijk wel gemakkelijk te onderhouden, omdat ze vooral in de sociale media plaatsvinden. De vriendschappen op het Internet zijn sociale relaties. De vraag in hoeverre ze als echte vriendschappen beschouwd kunnen worden, overstijgt het kader van deze scriptie.

In deze scriptie gaat het om de vriendschap als nabije en liefdevolle relatie. Hiertoe reken ik de vriendschappen die op het Internet onderhouden worden niet, al kunnen deze uiteindelijk ook tot nabije en liefdevolle relaties ontwikkelen. Ik noem ze enkel om aan te geven dat er wel degelijk veranderingen zijn in moderne vriendschappen. Het door de Romantiek geïnspireerde vriendschapsconcept, ‘vriendschap is niet alleen intiem, maar ook uniek, zo uniek dat men maar met één mens vriendschap kan hebben’ is veranderd.⁵⁵ Ik zal later terugkomen op de mogelijke betekenissen van vriendschap nu. Eerst terug naar Aristoteles.

Zoals gezegd omvat het Griekse begrip *philia* meer dan het moderne begrip vriendschap. Met *philos*, ‘eigen en dierbaar’, wordt aangeduid wat als ‘bij zich behorend’ wordt beschouwd.⁵⁶ Hieronder vallen familie, vrienden, medeleden van de gemeenschap, zakenpartners en medeleden van een sociaal netwerk. Aristoteles stelt dat er zonder vriendschap geen geluk kan zijn.⁵⁷ Bovendien is er zonder vriendschap, dat hij gelijk stelt met principiële menslievendheid, geen recht mogelijk.⁵⁸ Bij vriendschap wenst men elkaar welwillend en wederkerig het goede toe. Hierbij moet men zich bewust zijn van elkaars gevoelens.⁵⁹

⁵⁴ Vgl. Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, Vertaald en ingeleid en van aantekeningen voorzien door C. Pannier en J. Verhaeghe, Groningen 1999, 295.

⁵⁵ Vgl. Vosman, ‘Vriendschap als model voor professionele zorg’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 66.

⁵⁶ Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, 340.

⁵⁷ Idem, 240.

⁵⁸ Idem, 241.

⁵⁹ Idem, 245.

Aristoteles noemt drie soorten vriendschap. Vriendschap gericht op nut, genot en op het goede.⁶⁰ Hij zegt dat niet alles een voorwerp van vriendschap kan zijn. Alleen wat men aantrekkelijk vindt kan vriendschap zijn, aldus Aristoteles.⁶¹ Iets is aantrekkelijk omdat het goed, aangenaam of nuttig is. Maar klopt het wel dat alleen wat aantrekkelijk is vriendschap kan zijn? Op deze vraag kom ik in paragraaf 2.4 terug.

Elk van de vriendschappen, gericht op het goede, nuttige of genotgevende, die Aristoteles noemt is afgeleid op grond van gelijkenis met de vriendschap gericht op het goede. De vriendschap gericht op het goede is de volmaakte vriendschap. De andere vormen van vriendschap zijn minder volmaakt, maar worden desondanks wel vriendschap genoemd. Alle genoemde vormen van vriendschap kunnen aanleiding geven tot wederkerige affectie.⁶² Vriendschap omwille van het nut beschrijft Aristoteles als een functionele vriendschap waarbij het gaat om een voordeel dat men uit de vriendschap kan halen. Bij vriendschap omwille van het genot gaat het om het plezier dat er met elkaar beleefd wordt. Dat is de reden van de relatie. Bij vriendschap gericht op het goede, wensen beide partijen elkaar het goede toe.

Mijns inziens is de rol ‘als vriend’, behalve dat deze is terug te leiden naar vriendschap gericht op het goede, ook terug te leiden naar de opvatting van vriendschap omwille van het nut, omdat de vriendschap een functie heeft in de zorgrelatie. Daarmee wijk ik af van Baart en Vosman die de professional ‘als vriend’ vooral bespreken naar aanleiding van de vriendschap gericht op het goede.⁶³ Mijns inziens heeft de rol ‘als vriend’ ook een functionele toepassing. De rol ‘als vriend’ wordt immers toegepast als middel tot hechting om betere zorg en hulp aan de ander te kunnen verlenen. De relatie wordt bewust gebruikt om de hulpzoeker dichter bij haar of zijn goed te brengen.⁶⁴ Het is dus nuttig voor de hulpverlener om een vriendschap met de ander aan te gaan. Ook voor de ander is de op vriendschap gelijkende relatie met de hulpverlener nuttig, omdat deze zich door de relatie erkend en geborgen weet.

Echter niet alleen op deze functionele gronden steunt de relatie. De relatie wordt aangegaan vanuit de wens voor het goede ten aanzien van de ander. Het goed voor de ander sterkt de hulpverlener. Vriendschap gericht op het goede is een vriendschap tussen elkaars gelijken op

⁶⁰ Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, 246.

⁶¹ Idem, 245.

⁶² Idem, 250.

⁶³ Vgl. Baart, ‘Als een vriend... En wat dat mogelijk betekent’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 57. Vosman, ‘Vriendschap als model voor professionele zorg’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 67.

⁶⁴ Idem, 48.

het stuk van voortreffelijkheid.⁶⁵ De ander is (vanuit de rol ‘als vriend’, zie paragraaf 2.2) goed zoals hij of zij is. Ook in ogenschijnlijk ongelijke relaties kan er gelijkheid in voortreffelijkheid ontstaan. De hulpverlener en de ander onderhouden een duurzame relatie met vriendachtige kenmerken. Hierin wensen zij elkaar het goede toe en geven om elkaar omwille van wie de ander is. Het wederzijds geven en ontvangen wordt in evenwicht gebracht. Het uitgangspunt van ‘als vriend’ is welwillendheid dat pas wanneer het gecomplementeerd is met wederkerigheid en affectie ‘als vriend’ mag heten. ‘Als vriend’ is dus ook terug te leiden naar de vriendschap omwille van het goede. In hoofdstuk 4 *Professionaliteit* kom ik hier op terug.

Bij beide vormen van vriendschap gericht op het nut én op het goede is het belangrijk dat er een evenwicht is tussen de beide partijen. De vriendschapsrelatie moet in balans zijn. In de vriendschap gericht op het nut wordt de relatie in balans gehouden met het wederzijdse voordeel dat hierin wordt verwacht. In de vriendschap gericht op het goede wordt het evenwicht in de relatie bewaard door de voortreffelijkheid die beide partijen met elkaar delen. Vriendschap is gebaseerd op gelijkheid, zegt Aristoteles waarbij beide partijen ofwel hetzelfde van elkaar ontvangen en toewensen ofwel er een uitwisseling plaatsvindt tussen bijvoorbeeld genot en voordeel of misschien voortreffelijkheid en voordeel of andersom.⁶⁶

‘Als vriend’ betekent in de context van Aristoteles een essentiële bouwsteen voor geluk en recht. ‘Als vriend’ is het verblijf bij de ander op grond van het goede, de aantrekkelijkheid en of het voordeel.

Tegen deze achtergrond presenteert Baart in het artikel ‘Als een vriend, En wat dat mogelijk betekent’ de mogelijke betekenissen en opvattingen van de rol ‘als vriend’. Hij gaat in dit artikel ook in op de vraag wat mensen bedoelen als ze hun professionele hulp of zorgverlener ‘als een vriend’ noemen. Bij het beantwoorden van deze vragen gaat hij uit van de buurtbewoners, die in de presentietheorie model staan.

Het is van belang om te kijken naar wat er mogelijk door de buurtbewoners onder vriendschap verstaan kan worden. In de volgende paragraaf ga ik kort in op meer contemporaine betekenissen van vriendschap omdat hiermee een achtergrond voor de mogelijke betekenissen voor de buurtbewoners ten aanzien van vriendschap kan ontstaan.

⁶⁵ Het midden tussen teveel en te weinig is de voortreffelijkheid. De voortreffelijkheid van karakter heeft betrekking op de emoties, het verstand en de handelingen, en daarbij zijn een teveel, een tekort en een midden mogelijk.

⁶⁶ Vgl. Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, 253.

2.4 Een kleine fenomenologie van de vriendschap

Wat kan vriendschap nog meer betekenen? Het woord vriendschap komt van het Oudhoogduitse begrip ‘frija’ dat zowel ‘vrij’ alsook ‘liefhebben’ (‘frijon’) betekent.⁶⁷ In het fenomeen vriendschap komen de woorden vrijheid en liefde samen. In vriendschap zijn er liefdevolle gevoelens voor de vriend(in) zonder dat deze gevoelens de ander beperken. De ander moet zich in een vriendschap niet gegijzeld voelen. Zo ideaal is de situatie in werkelijkheid echter niet altijd. Met de liefde voor een ander kan er ook een afhankelijkheid ontstaan. Deze afhankelijkheid kan een angst om verlaten te worden oproepen. Ook kan er een angst om geclaimd te worden ontstaan. Het is duidelijk dat er een balans gevonden moet worden om een vriendschapsrelatie met elkaar te kunnen hebben en te kunnen onderhouden. Er vinden in de loop van een vriendschap vaak wisselingen in deze balans plaats.

Vriendschap heeft vele facetten en expressievormen. In ieder geval wil men met een vriend(in) graag tijd doorbrengen. Ook is er sprake van liefde voor hem of haar. Men wil dat het hem of haar in de praktijk goed gaat. Voor een vriend(in) zal men meer over hebben dan voor een onbekende. Dit zijn de algemene kenmerken van vriendschap maar hoe een vriendschap wordt ingericht is zeer individueel.

Er zijn wellicht ook genderaspecten ten aanzien van vriendschap. De vriendschappen van mijn moeder lijken vooral gericht op het delen van elkaars verhalen en gevoelens. Terwijl de vriendschappen van mijn vader meer gericht lijken te zijn op het samen dingen doen, bijvoorbeeld schaken of vissen. Natuurlijk onderneemt mijn moeder ook wel activiteiten met haar vriend(inn)en. Mijn vader deelt ook wel gevoelens en verhalen met de zijne. Ik proef hier een licht verschil in het zwaartepunt of accent van de vriendschap tussen mannen en vrouwen.

De hier gegeven voorbeelden zijn een generalisatie. In werkelijkheid zal een vriendschap vooral door de verschillende persoonlijke kenmerken van de beide partijen ingevuld worden. Bovendien kan een vriendschap in de loop van het leven veranderen. Ook heeft leeftijd een invloed op de invulling van vriendschap.

Bij jonge volwassenen is het bijvoorbeeld belangrijker om veel in contact te zijn met vrienden. Ik weet nog dat ikzelf dagelijks met mijn vriend(inn)en in contact was toen ik jonger was. Ook is er op jonge leeftijd vaak meer sprake van een groepsgevoel. Veel jongeren hebben een vriendengroep. De vriendschappen hebben een identiteitsversterkende werking.

⁶⁷ A. Grün, *Boek van Levenskunst*, Tielt 2007, 124.

Nadat men voor het eerst het ouderlijke huis verlaat kan er vanuit de veilige vriendengroep langzamerhand een exploratie van de wereld plaatsvinden.

Zelf woonde ik in een kraakpand. Mijn kamer was een soort gezamenlijke woonkamer, waarin wij dagelijks samen waren en al ons lief en leed met elkaar bespraken. Ditzelfde ziet men ook gebeuren in studentenhuizen. Bij het ouder worden valt deze identiteitsversterkende werking van vriendschap steeds meer weg. Iedereen gaat zijn of haar eigen weg in het leven. Men verhuist, wordt verliefd, sticht een gezin of gaat op reis.

Hoe een vriendschap wordt ervaren en ingevuld is subjectief. Voor mij geldt dat ik met een vriend(in) intimiteiten deel. Ik vertrouw hem of haar. Een vriend(in) is bovendien altijd bij mij welkom en ik bij hem of haar. Wij mogen elkaar midden in de nacht wakker bellen. In de loop der jaren heb ik een aantal goede vrienden en vriendinnen verzameld. Met allen heb ik een verschillende relatie. Bovendien is de verbinding met de één sterker dan met de ander. Ik hoef deze vrienden en vriendinnen niet wekelijks te zien om de relatie te onderhouden. Het vertrouwen is al gesmeed. Soms komen er nieuwe vriendschappen bij.

Nieuwe vriendschappen kunnen zich op allerlei plekken aandienen. Op bijvoorbeeld de modeltekenclub of de Tai Chi lessen waar ik al jaren naar toe ga. Veel mensen die daar komen ken ik ook al vele jaren. De band die ik met deze mensen deel is een soort vriendschap. Een welwillendheid die gecomplementeerd wordt met wederkerigheid en affectie (zie paragraaf 2.3). Met de één is natuurlijk meer sprake van persoonlijke vriendschapsgevoelens dan met de ander. Vriendschap is er in verschillende gradaties. Nu en dan is er een speciaal gevoel voor iemand dat maakt dat er ook buiten de teken- of Tai Chi-avonden afspraken met elkaar worden gemaakt. Hierdoor kan er dan een diepere band ontstaan. Deze relatie zal zich meer richting persoonlijke vriendschap bewegen.

Vriendschap heeft onderhoudswerk nodig, zoals aandacht en toewijding. Het is een gift, die gratis wordt aangeboden, maar die wel het uiten (op welke manier dan ook) van wederzijdse waardering en zorgvuldigheid behoeft. Bovendien is trouw een voorwaarde. Door duurzaam en voor langere tijd met elkaar in contact te blijven kan er een vriendschap ontstaan. In principe is de duur van een vriendschap levenslang. Men spreekt niet af om voor een bepaalde tijd vrienden te zijn. Dit wil echter niet zeggen dat er geen einde aan een vriendschap kan komen. Er zijn ook vriendschappen die onder invloed van de tijd verwateren.

Ook in een vriendschap kan er teleurstelling zijn. Om een vriend te hebben moet je ook een vriend kunnen zijn. Zo is het bijvoorbeeld belangrijk dat er een wederzijds vertrouwen is. Als het vertrouwen wordt beschaamd kan dit een desastreuus effect op de vriendschap hebben.

Maar een vriendschap kan ook door andere omstandigheden eindigen, omdat je allebei veranderd bent bijvoorbeeld.

Zoals ik in de vorige paragraaf heb aangestipt zegt Aristoteles dat niet alles een voorwerp van vriendschap kan zijn. Alleen wat men aantrekkelijk vindt kan vriendschap zijn en iets is aantrekkelijk omdat het goed, aangenaam of nuttig is.⁶⁸ Klopt dit eigenlijk wel? Soms is het mij ook wel overkomen dat ik in eerste instantie iemand helemaal niet leuk of aardig vond. De bepaalde persoon trok mij niet aan om een vriendschap mee te beginnen. Ik heb echter gemerkt dat deze gevoelens kunnen veranderen. Nadat ik iemand langer en beter leerde kennen en meer met diegene vertrouwd raakte, veranderden de gevoelens. Ik ging steeds meer vriendschappelijke gevoelens voor de bepaalde persoon ontwikkelen. Zoals het spreekwoord zegt, ongekend maakt onbemind, en andersom is misschien ook wel waar.

Onbemind maakt ongekend. Wie men niet bemint zal men ook niet leren kennen. Misschien geldt dit ook wel ten opzichte van de zelfkennis. Vanwege het contact met vrienden, door hen bemind te worden, leer je ook jezelf beter kennen. Allerlei aspecten in jezelf kunnen opgeroepen worden in een vriendschapsrelatie. Wanneer je een vriend of vriendin verliest is een deel van het verdriet om het verlies van de ander, misschien ook een verdriet ten aanzien van dat stukje in jezelf dat met de ander verloren ging. Wie je was bij de ander. Alleen in die specifieke relatie werden deze aspecten in jezelf wellicht actueel. Vriendschap is niet alleen afhankelijk van de keuze voor of de connectie met een bepaald individu. Ook tijd, gelegenheid en omstandigheid spelen een rol.

In de volgende paragraaf besteed ik eerst aandacht aan wat er precies met professionaliteit in de presentietheorie en met betrekking tot de rol 'als vriend' wordt bedoeld. Daarna zal ik mij richten op de deelvraag: Hoe verdraagt zich de rol 'als vriend' met professionaliteit?

2.5 De opvatting van professionaliteit in de presentietheorie

Wat betekent professionaliteit in de presentietheorie? Professioneel wordt in de presentietheorie verstaan als 'normatief-reflectieve professionaliteit'.⁶⁹ Wat houdt dit in? Dit houdt onder andere in dat het werken met mensen niet alleen een (sociaal) technische aangelegenheid is. Het gaat om het begeleiden van mensen die proberen om greep te krijgen op de (verloren of bedreigde) kwaliteit van hun leven. De begeleiding heeft betrekking op

⁶⁸ Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, 245.

⁶⁹ Baart, *Een theorie van de presentie*, 828.

mensen die op zoek zijn naar zinervaring. Existentiële vragen en ongemakken worden hierbij aangeraakt. Normatief geladen vraagstukken zijn het onderwerp. Bij het omgaan met deze vraagstukken is het belangrijk dat de professional ook zicht heeft op de eigen houdingen, waarden, oordelen en levensbeschouwelijke achtergrond en hier op een open manier over kan reflecteren en communiceren. Dit vraagt om een opvatting van professionaliteit die ook normatief en reflectief is.⁷⁰

Het gaat bij normatief-reflectieve professionaliteit om een begeleidingsrelatie, waarbij de kwaliteit van de relatie er wezenlijk toe doet.⁷¹ Het er zijn voor een ander kan alleen in relationele termen worden begrepen. Aandacht voor het leven van een medemens is de kern. Bij de begeleiding gaat het om authentieke, open aandacht als waarde op zich, waardoor de ander tot haar of zijn recht kan komen.⁷²

Bij presentie past een bescheiden opstelling. Ook de persoon van de begeleider doet er toe. De relatie wordt gekenmerkt door betrokkenheid. Het gaat dus om een wederzijdse relatie op basis van gelijkwaardigheid. Uiteindelijk draait alles om de feitelijke, ervaren kwaliteit van deze relatie.

Geestelijk welbevinden en de ervaren kwaliteit van het leven is een subjectieve aangelegenheid, die niet kan worden geclaimd door een professionele begeleider, laat staan geobjectiveerd aan de hand van standaardnormen.⁷³ Belangrijk is wel dat normatief-reflectieve professionaliteit het methodisch werken niet uitsluit. Bij normatief-reflectieve professionaliteit horen de vaardigheden en kwaliteitseisen van het vak, maar niet in de zin van doelmatige doeltreffendheid. Het gaat om de kwaliteit van de begeleiding als zodanig, waarbij er geen doel vooraf wordt geformuleerd om aan te geven waar dit in concreet resultaat naar zou moeten leiden.

De vaardigheden die bij de normatief-reflectieve professionaliteit horen zijn ten eerste communicatieve vaardigheden, zoals goed kunnen luisteren en weten wanneer je moet zwijgen. Het is hierbij niet de bedoeling dat de professional het verhaal van de ander op zichzelf betreft. De betekenissen zullen in de context van het referentiekader van de ander gevonden moeten worden. Ook behoort de professional te verstaan wat niet gezegd wordt. De professional dient bovendien een gevoeligheid voor bestaansvragen te hebben zonder deze te

⁷⁰ Vgl. Baart, *Een theorie van de presentie*, 828.

⁷¹ Idem, 828.

⁷² Vgl. Idem, 828.

⁷³ Idem, 828.

willen uitvergroten. De zinervaring is in het dagelijkse leven niet alleen verbonden met problemen. De kunst is om als professional een goede balans te vinden tussen het aanraken en bespreekbaar maken van positieve en negatieve ervaringen van de ander.

Ten tweede moet de professional over goede reflectieve vaardigheden beschikken. De professional moet kennis hebben ten aanzien van de eigen referentiekaders. Zij moet zicht hebben op de eigen levensbeschouwing zonder dat dit een keurslijf is. Van belang is dat het eigen referentiekader een open karakter blijft behouden en zich laat voeden en verversen door de verschillende ervaringen, maar tegelijkertijd de mogelijkheid behoudt die ervaringen op nader begrip te brengen.⁷⁴ Baart stelt dat normatief-reflectieve professionaliteit refereert aan een wat diffuse levensbeschouwelijkheid die vorm krijgt in concrete praktijken.⁷⁵ Dogma's zijn hierbij uit den boze.

Bovendien is het belangrijk dat de professional de eigen opgedane ervaringen kan inzetten om van te leren. Ten aanzien van de verschillende ontmoetingen moet zij kunnen reflecteren op wat er in deze ontmoetingen ook met haar zelf gebeurt. Openheid is hierbij de kern. Het gaat om maatwerk, toegesneden op een concrete persoon in een concrete context.⁷⁶

In de normatieve opvatting van professionaliteit gaat het er niet om het objectieve moment in de beroepsuitoefening geheel los te laten, maar ook niet om te capituleren naar een eenzijdige dominantie van professionaliteit als objectiviteit.⁷⁷ Professionaliteit gaat niet alleen om het toepassen van regels en methodieken.

Het gaat bij normatief-reflectieve professionaliteit vooral ook om het toelaten van het morele beraad bij de professional. Met 'normatief' wordt de aandacht gevestigd op het feit dat de menselijke werkelijkheid die in de hulpverlening object van verandering is, zelf een geïnterpreteerde werkelijkheid is. Men kan zich dus zelf niet buiten deze interpretaties stellen. In deze interpretaties zijn waardegeladen momenten. Deze momenten verdienen het om in beraad te worden overdacht en bijgestuurd, aldus Baart.⁷⁸

Om te kunnen spreken van een normatief-reflectieve professionaliteit moet er een hoge mate van kwaliteit en competentie aanwezig zijn. Bovendien houdt het in dat de professional zich openlijk moet kunnen verantwoorden. Wat zij doet moet inzichtelijk en controleerbaar

⁷⁴ Baart, *Een theorie van de presentie*, 829.

⁷⁵ Idem, 829.

⁷⁶ Vgl. Idem, 829.

⁷⁷ Vgl. Idem, 831.

⁷⁸ Vgl. Idem, 831.

zijn.⁷⁹ Bovendien moet zij congruent zijn. Haar innerlijk, waar zij voor staat, moet overeenkomen met haar uitingen. Een hoge mate van integriteit is belangrijk voor de normatief-reflectieve professional.

2.6 De professionele vriend

De deelvraag waar het in deze paragraaf om draait is: Hoe verdraagt zich de rol ‘als vriend’ met professionaliteit? In de context van de presentietheorie gaat het bij de rol ‘als vriend’ om een professionele rol. Bovendien gaat het hier om een opvatting van professionaliteit als normatief en reflectief, zoals ik in de vorige paragraaf heb besproken. In deze opvatting van professionaliteit is de kwaliteit van de relatie met de ander heel belangrijk. Authentieke en open aandacht is hierin een waarde op zich, waardoor de ander tot haar of zijn recht kan komen. Dit is een bredere opvatting van professionaliteit dan er doorgaans mee bedoeld wordt.

Professionaliteit geeft doorgaans een begrenzing aan. Regels en standaarden waar vanuit men het werk verricht zijn dan de kern van professionaliteit. In het artikel ‘Als een vriend... En wat dat mogelijk betekent’ wordt de combinatie *professioneel* en *vriend*, dat vaak voor een *contradictio in terminis* wordt gehouden, door Baart verder behandeld.⁸⁰ Waarom zou professioneel en vriend als tegenstelling gezien worden?

Ten eerste, aldus Baart, omdat de relatie tussen de professional en de ander asymmetrisch zou zijn. De professional is de sterke partij en heeft alle macht. Bovendien is de professional onafhankelijk van de ander. De professional vraagt geen begeleiding en of hulp. De ander vraagt wel begeleiding en hulp en is hiervoor afhankelijk van de professional. De professional geeft en de hulpvrager ontvangt. Daarom wordt de ander als de zwakkere partij gezien. Daarmee lijkt inderdaad de tegenstelling tussen de professional en de ander evident en vriendschap tussen beiden onmogelijk.

Vriendschap is gebaseerd op gelijkheid, zegt Aristoteles waarbij beide partijen ofwel hetzelfde van elkaar ontvangen en toewensen ofwel er een uitwisseling plaatsvindt tussen bijvoorbeeld genot en voordeel of misschien voortreffelijkheid en voordeel of andersom.⁸¹ Vriendschap kan alleen in een gelijkwaardige relatie ontstaan en daarmee lijkt de

⁷⁹ Vgl. Baart, *Een theorie van de presentie*, 840.

⁸⁰ Baart, ‘Als een vriend... En wat dat mogelijk betekent’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 45-61.

⁸¹ Vgl. Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, 253.

professionele vriend een tegenstelling. Het gaat hier echter om een opvatting van professioneel als normatief en reflectief, waarin de kwaliteit van de relatie er wezenlijk toe doet en waarin er minder sprake is van asymmetrie.

Echter, volgens Baart hoeft vanuit het vriendschapsidee van Aristoteles professionaliteit en vriendschap geen tegenstelling te zijn. Om dit te verhelderen moeten we weer even terug naar Aristoteles. Zoals gezegd valt mijns inziens de rol ‘als vriend’, gedeeltelijk onder de opvatting van vriendschap omwille van het nut, omdat de vriendschap een functie heeft in de zorgrelatie (zie paragraaf 2.3). De rol ‘als vriend’ wordt immers toegepast als middel tot hechting om betere zorg en hulp aan de ander te kunnen verlenen. De relatie wordt bewust gebruikt om de hulpzoeker dichter bij haar of zijn goed te brengen.⁸²

Vriendschap gericht op het goede is een vriendschap tussen elkaars gelijken op het stuk van voortreffelijkheid.⁸³ Ze wensen elkaar het goede toe en geven om elkaar omwille van wie de ander is en onderhouden een duurzame relatie, waarin het wederzijds geven en ontvangen in evenwicht is. Op deze vorm van vriendschap steunt volgens Baart de rol ‘als vriend’.

Bij beide vormen van vriendschap is het belangrijk dat er een evenwicht is tussen de beide partijen. De vriendschapsrelatie moet in balans zijn. In de vriendschap gericht op het nut wordt de relatie in balans gehouden met het wederzijdse voordeel dat er hierin wordt verwacht. In de vriendschap gericht op het goede wordt het evenwicht in de relatie bewaard door de voortreffelijkheid die beide partijen met elkaar delen. Ook kan de gelijkheid volgens Aristoteles bereikt worden als de betoonde affectie voor elkaar overeenstemt met de verdienste (of positie) van de ander.⁸⁴

Het lijkt evident dat er in de relatie tussen hulpvrager en professional geen gelijkheid is zoals Aristoteles deze in de drie vormen van vriendschap beschrijft, omdat er immers al ongelijkheid is in macht, behoefte en situatie. Het gaat er hier echter om dat er *juist* door de rol ‘als vriend’ meer gelijkheid kan ontstaan tussen de ander en de professional. In de rol ‘als vriend’ zal de professional niet alleen geven maar ook ontvangen, waardoor er meer gelijkheid wordt gecreëerd. De ware *philia* is geven en nemen, zegt ook Aristoteles.⁸⁵

⁸² Baart, ‘Als een vriend... En wat dat mogelijk betekent’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 48.

⁸³ Het midden tussen teveel en te weinig is de voortreffelijkheid. De voortreffelijkheid van karakter heeft betrekking op de emoties, het verstand en de handelingen, en daarbij zijn een teveel, een tekort en een midden mogelijk.

⁸⁴ Vgl. Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, 254.

⁸⁵ Idem, 274.

Aristoteles stelt dat in vriendschappen tussen ongelijke vrienden de evenredigheid bepalend is voor de gelijkheid en de vriendschap in stand houdt. In de rol ‘als vriend’ ontstaat er evenredigheid door als professional ook te ontvangen. De professional ontvangt de zorgrelatie in wording, die het kenmerk van wederkerige liefde krijgt. Wat bedoel ik hier mee? Door ‘als vriend’ in de relatie met de ander te zijn wordt de zorgrelatie getranscendeerd naar een ander soort relatie. De relatie krijgt vriendachtige kenmerken waardoor er meer dan in een meer afstandelijke relatie ruimte ontstaat voor de giften van de ander. De gift waar het hier om gaat is het goed van de ander. Het goed van de zorgontvanger is ook het goed voor de zorggever.⁸⁶

Zoals gezegd is er volgens Baart in principe een ongelijkheid tussen de professional en de ander. De hulpvrager moet bijvoorbeeld veel intieme details van haar of zijn leven met de professional delen. Dit versterkt de asymmetrie in de relatie, omdat de professional deze intimiteiten niet deelt met de hulpvrager.⁸⁷ Het kan daardoor moeilijk zijn voor de hulpvrager om zichzelf te laten zien. De asymmetrie die hiermee ontstaat, is niet helemaal te voorkomen of te repareren, maar door de afstand te minimaliseren kan deze wel verminderd worden. Juist door ‘als een vriend’ te zijn kan de relatie meer symmetrisch worden.

In deze nieuwe relatie met vriendachtige kenmerken ontstaat, aldus Baart, een intimiteit, die door de professional wordt beveiligd met een zekere gedoseerde mate van wederkerigheid.⁸⁸ De professional brengt in de rol ‘als vriend’ ook zichzelf in. De kwetsbaarheid die daar het gevolg van is kan beveiligd worden met een zekere gedoseerde mate van wederkerigheid. De professional is dan ook ontroerbaar, aanraakbaar en kwetsbaar en doet een bescheiden aanbod van zichzelf. Zij toont expliciet begrip voor wat de ander moet doen, namelijk zichzelf onbeschermd laten zien.⁸⁹ Hiermee kan de balans hersteld worden. Er wordt dan een toegang tot elkaars kwetsbaarheden geleverd.

Hoe verdraagt zich de rol ‘als vriend’ met professionaliteit? Zoals Aristoteles zegt bestaat vriendschap in liefhebben en ook ongelijke partners kunnen liefhebben naar verdienste en hierdoor zullen zij gelijkheid realiseren. Baart gaat hier in zijn artikel ‘Als een vriend, En wat dat mogelijk betekent’ niet verder op in. Maar zoals ik Aristoteles lees hoeft volgens het vriendschapsidee van Aristoteles vriendschap niet haaks te staan op de professionaliteit.⁹⁰ In

⁸⁶ Vgl. Baart, ‘Als een vriend... En wat dat mogelijk betekent’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 58.

⁸⁷ Idem, 49.

⁸⁸ Idem, 49.

⁸⁹ Idem, 49.

⁹⁰ Zie ook hiervoor: M. Kersemaekers, Een verheldering van ‘vriendschap’ bij Baart aan de hand van Aristoteles’ ‘philia’, 2003, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>, geraadpleegd op 30 november 2012.

de volgende paragraaf staan de betekenissen van deze rol ‘als vriend’ voor zowel de ander als de professional centraal.

2.7 De mogelijke betekenissen van ‘als een vriend’ voor de ander en de professional

Baart stelt in het artikel ‘Als een vriend, En wat dat mogelijk betekent’, dat de rol ‘als vriend’ mede zijn invulling krijgt omdat de ander de hulpverlener op deze manier typeert. De hulpverlener wordt als een vriend ervaren. ‘Dat jij ‘als een vriend’ bent komt omdat ik dat zo zie’.⁹¹ De professional komt op de positie van vriend terecht omdat de kenmerken van de relatie, zoals de zorgzame, uitdagende en op het goed van de ander betrokken vriendschap hiermee parallel lopen.

De metafoor ‘als een vriend’, door de buurtbewoners van het onderzoek zo gebruikt, kan dan ook gelezen worden als de transcendentie van de (zorg)relatie. De relatie wordt verheven tot meer dan alleen een relatie tussen zorgverlener en hulpvrager.⁹² Vriendachtige kenmerken worden in de relatie geïncorporeerd. Door deze kenmerken kan de mens als mens verschijnen. Dit geldt zowel voor de professional als voor de hulpvrager. Er ontstaat dan een nieuwe relatie. Een relatie met vriendachtige kenmerken.

Wat betekent ‘als vriend’ voor de ander? De professional bekleedt ‘als een vriend’ een lege plek in het leven van de ander waardoor deze zich gekend en tijdelijk geborgen weet. Essentieel is dat de relatie zelf aan de ander erkenning gunt. Voor de professional telt de ander zoals hij of zij is.⁹³

De mogelijke betekenis van de professional voor de ander is dat er een verbinding wordt gemaakt met de pijn en het verdriet. Er ontstaat een erkenning hiervoor en een mogelijkheid om deze gevoelens te uiten. De ander mag in deze relatie met de professional zeggen, ‘blijf daar staan, daar is mijn verlangen, daar wil ik je graag hebben’.⁹⁴ Hiermee wordt er door de professional aan dit verlangen tegemoetgekomen.

Er kan ook een angst ontstaan dat de relatie instabiel zal blijken te zijn. Daarom is de professional ‘als vriend’ ook een bezweringsformule vanuit de ander: blijf bij me als een vriend! Uit het beroep dat er op de professional wordt gedaan spreekt een groot verlangen en een diepe behoefte aan warmte van de hulpvrager. De uitspraak ‘als een vriend’ vanuit de

⁹¹ Baart, ‘Als een vriend... En wat dat mogelijk betekent’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 54.

⁹² Vgl. Idem, 54.

⁹³ Vgl. Idem, 46.

⁹⁴ Idem, 46.

hulpvrager geeft dus het verlangen aan, maar er spreekt ook angst uit, de angst om verlaten te worden. Het laat hiermee zien wat het voor de ander betekent en hoe onmogelijk (of moeilijk) het is om daarbij weg te gaan als professional.⁹⁵ Hiermee wordt een morele grens geraakt. In paragraaf 5.6 kom ik hierop terug.

Ook kan de relatie met de professional versterkend werken voor de ander. De professional kan bijvoorbeeld een stabiliteit laten zien waar de ander zich aan op kan trekken. Ook kan de professional waarden zoals onvoorwaardelijke liefde tonen waardoor de ander deze kan voelen. Hierdoor is het mogelijk dat de ander deze waarden leert kennen en ze wellicht ook in zichzelf kan incorporeren. De onmacht van de ander kan op deze manier gerepareerd worden via en door de relatie met een sterke professional.⁹⁶

Voor de ander kan ‘als vriend’ dus betekenen dat er een lege plek in het leven wordt opgevuld. Het kan betekenen dat de ander wordt gekend en geborgenheid ontvangt. ‘Als vriend’ kan voor de ander betekenen dat hiermee een erkenning en een mogelijkheid om pijn en verdriet te uiten ontstaat. Kortom met ‘als vriend’ wordt er aan een verlangen van de ander tegemoetgekomen. Bovendien kan het een bezweringsformule vanuit de ander inhouden. Ook kan ‘als vriend’ een versterking voor de ander betekenen.

Wat betekent ‘als vriend’ voor de professional? De relatie is in veel gevallen de eigenlijke substantie van de hulp die helpt.⁹⁷ Vanuit de professional wordt de betrekking aangegaan met wat voor de ander van waarde is. Bovendien is de ander zelf van waarde, om wie hij of zij is. Het *goed* voor de professional is goed omdat het *goed* is voor de ander. De goede reden ligt in het feit dat de relatie op zichzelf een goed is. Dit is dan ook wat er volgens Baart verstaan kan worden onder zijn ‘als een vriend’: de relatie die mijn onmacht overstijgt en zoekt naar wat voor mij een goed leven zou kunnen zijn.⁹⁸

Het goede is echter nooit onverdeeld goed. Vaak heeft de professional te maken met een ander die zijn of haar toekomstdromen en verlangens niet heeft kunnen vervolmaken. Daarmee zal ook wat er bereikt kan worden nooit onverdeeld goed zijn. Het is vaak beter om deze zaken binnen een relatie te bespreken. Dit lukt in een vriendschapsrelatie het beste, aldus Baart.⁹⁹

⁹⁵ Baart, ‘Als een vriend... En wat dat mogelijk betekent’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 51.

⁹⁶ Vgl. Idem, 48.

⁹⁷ Idem, 58.

⁹⁸ Idem, 48.

⁹⁹ Vgl. Idem, 58.

Ook kan een ander zichzelf beter laten zien en articuleren als de professional zich kan plooiën naar de ander.¹⁰⁰ De professional kan ‘als vriend’ een aansluiting maken bij de ander. De professional leert de ander kennen en laat ook zichzelf kennen. Daarmee kan er meer zicht ontstaan op wat zij voor de ander in de relatie kan betekenen. Het gaat in deze context om langdurige relaties, die in voor en tegenspoed aangegaan worden. In principe zit er geen tijdslimiet aanvast. De relaties worden voor onbepaalde tijd aangegaan. Dit is moeilijk en de professional brengt zichzelf geheel in de relatie in. Pijnlijkheden worden hierbij niet uit de weg gegaan.

De vriendschap is niet alleen van waarde voor de ander, maar kan ook een heilzame werking op de professional zelf hebben. Uit de presentietheorie blijkt bijvoorbeeld, aldus Baart, dat de rol ‘als vriend’ een probaat middel tegen burn-out is. Door de vriendschap wordt er namelijk ook gedeeld in vreugdevolle momenten en hierdoor ontvangen de professionals veel terug.¹⁰¹

De rol ‘als vriend’ en de toegang die hiermee door de ander wordt verleend is een toegang *mogen* krijgen, die wortelt in zorgvuldig ontwikkelde trouw, in geleidelijk gegroeid vertrouwen, die uitmondt in vertrouwdheid.¹⁰² Tegen deze achtergrond betekent dit dat de professional de afstand overbrugt, niet buiten schot blijft en zichzelf waar nodig (onbeschermd) echt inbrengt. In intieme kwesties met een existentiële lading zijn de gesprekspartners gelijk, kan de macht van het zeker weten niet gelden en is het een gezamenlijk zoeken, interpreteren, richten en proberen zoals bij vrienden, aldus Baart.¹⁰³

Kortom ‘als vriend’ kan voor de professional betekenen dat de relatie zelf bijdraagt tot wat goed is voor de ander. Er kunnen in de rol ‘als vriend’ wellicht beter pijnlijkheden en moeilijkheden besproken worden. Er ontstaat met de rol ‘als vriend’ van de professional meer zicht op wat goed is voor de ander. Tot slot kan de rol ‘als vriend’ ook bijdragen aan het welzijn van de professional.

Baart benadrukt dat het bij de verschillende betekenissen van *de professional als een vriend* gaat om het domein van waarschijnlijkheden, mogelijkheden en wenselijkheden. De betekenissen van ‘als vriend’ sluiten elkaar hierbij niet uit, maar bieden een ruimte waarbinnen een mogelijke of waarschijnlijke betekenis zich beweegt. Zij staan dus niet vast, maar zijn afhankelijk van de situatie en draagkracht van de professional en de geschiedenis

¹⁰⁰ Baart, ‘Als een vriend... En wat dat mogelijk betekent’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 58.

¹⁰¹ Vgl. Idem, 58.

¹⁰² Idem, 50.

¹⁰³ Idem, 50.

van het contact. Bovendien zijn de betekenissen ambivalent en complex, omdat het gevaar van overdracht of overvraging erbij komt. Door een goede reflectie van de professional zijn de betekenissen echter wel hanteerbaar. Ook hebben de betekenissen geloofwaardigheid, zoals blijkt uit de empirische gegevens die aan de presentietheorie ten grondslag liggen. Tot slot worden de betekenissen door de ander als groot goed aangemerkt.¹⁰⁴ Om al deze hierboven gegeven redenen is het volgens Baart wenselijk om te streven dit goed te behouden in de verlenende hulp en zorg.

In het volgende hoofdstuk beschrijf ik geestelijke verzorging. Hier komen de volgende deelvragen aan de orde: Wat is geestelijke verzorging? Wat betekent professionaliteit in de context van de geestelijke verzorging? Conflicteert de rol ‘als vriend’ met professionaliteit in de context van geestelijke verzorging?

¹⁰⁴ Baart, ‘Als een vriend... En wat dat mogelijk betekent’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 55.

3. Geestelijke verzorging

3.1 Het vak geestelijke verzorging

Wat is geestelijk verzorging? Het antwoord op deze vraag zal in de volgende paragrafen duidelijk worden. Geestelijk verzorgers begeleiden en helpen mensen in crisissituaties op het gebied van zingeving en spiritualiteit. De werkvelden waarin deze begeleiding en hulp plaatsvinden zijn zeer divers. Er is geestelijke verzorging in zorginstellingen, zoals ziekenhuizen, verpleeg- en verzorgingshuizen, GGZ-instellingen, instellingen voor mensen met een verstandelijke beperking, gevangenis en het leger, maar ook zijn er vrijgevestigde geestelijk verzorgers.

Het doel van geestelijke verzorging is de aandachtige en liefdevolle presentie bij en het begeleiden van de processen van zingeving en spiritualiteit, met het oog op het geestelijke welbevinden van de cliënt, zoals ik ook in paragraaf 1.4.3 heb gezegd. Tot presentie, begeleiding, hulpverlening en advisering behoort ook het doen van interventies.¹⁰⁵ Het goed kunnen uitoefenen van het werk van de geestelijk verzorger valt of staat met het kunnen opbouwen van een goede relatie met de cliënten. Maar wat bepaalt de kwaliteit van een goede relatie?

Zier spreekt over vier opgaven die van belang zijn voor een goede relatie. Dat zijn genegenheid, begrip, kunde en durf.¹⁰⁶ Genegenheid is elementair, omdat wie niet gesteld is op de dienstafnemer geen kwalitatief goede relatie met haar of hem kan bereiken, en dan kan er geen goede dienst worden bewezen.¹⁰⁷ Begrip staat voor het leren kennen van de geschiedenis en situatie van de ander, in de relatie met de ander moet er gezocht worden naar antwoorden hierop. Zonder deze (beginnende) antwoorden kan er ook geen (beginnend) begrip zijn.¹⁰⁸ Kunde houdt in dat de geestelijk verzorger genoeg kennis en ervaring heeft om deze helpend in te zetten in de relatie met een ander.¹⁰⁹ Durf verwijst naar de uitingen en gedragingen van de geestelijk verzorger.¹¹⁰ De geestelijk verzorger wil bijvoorbeeld soms een

¹⁰⁵ Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen, bron:

http://www.vgvz.nl/userfiles/files/Over_de_VGVZ/beroepsstandaard.pdf, 10, geraadpleegd op 8 oktober 2012.

¹⁰⁶ H. Zier, *Voor het eerst supervisie*, Den Haag 1983, 21.

¹⁰⁷ Idem, 22.

¹⁰⁸ Idem, 22.

¹⁰⁹ Idem, 24.

¹¹⁰ Idem, 26.

ander gezichtspunt laten zien, of iemand op een bepaald moment uitnodigen om samen te gaan zingen. Hierbij bestaat natuurlijk altijd de kans van afwijzing, of dat de ander een weerstand hiertegen heeft. Om dit dan toch te doen is durf nodig.

Van de geestelijk verzorger wordt bovendien veel kennis en creativiteit verwacht om in te spelen op de huidige zin- en levensvragen. Het levensbeschouwelijke veld is de laatste jaren sterk veranderd. Op heel verschillende manieren zoeken mensen naar zin en levensoriëntatie.¹¹¹ Daarnaast vragen ontwikkelingen in de zorgsector om een nieuwe positionering, organisatie en theoretische onderbouwing van de geestelijke verzorging.¹¹²

Er zijn verschillende visies ten aanzien van de vraag waarop het accent moet liggen in de geestelijke verzorging, maar de primaire focus is in de meeste gevallen de patiënt of cliënt. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een groot empirisch onderzoek onder geestelijk verzorgers in ziekenhuizen uitgevoerd door Wim Smeets in 2006.¹¹³ Voor de geestelijk verzorger Ren van Schrojenstein Lantman ligt het accent bijvoorbeeld vooral op de dialoog, dat wil onder andere zeggen dat de geestelijk verzorger mensen helpt zich te verbinden met hun eigen levensverhaal.¹¹⁴ Hij benadrukt dat de vraag welke geschiedenis iemand heeft veel breder is dan alleen het geloof en de levensbeschouwelijke traditie.

Als geestelijk verzorger kun je de ander op verschillende manieren benaderen. Heel belangrijk hierbij is mijns inziens dat je weet wat je doet, waarom je dit doet en of je ook eventueel wat anders zou kunnen doen. De keuzes die je als professional maakt zijn afhankelijk van de specifieke setting, context en de eigen identiteit. Daarom moet een geestelijk verzorger ook bewust zijn van wat een bepaald gesprek met haar doet. Goed kunnen luisteren naar jezelf is hierbij een eerste voorwaarde.

Een gesprek wordt *gedeeld* en de eigen gevoelens zijn hierbij ook van betekenis. Een contact is vooral een wisselwerking, een onderlinge ontwikkeling, een samen op pad gaan, waarbij de uitkomst niet vooraf bepaald is of vaststaat. Daarom is het essentieel in het vak geestelijke verzorging om open te staan voor iemand anders haar of zijn eigenheid. Ook in de kwaliteitseisen die in de beroepsstandaard zijn beschreven wordt dit benadrukt. ‘Bij het

¹¹¹ Vgl. Geestelijke verzorging, ‘profiel van het programma’, bron:

<http://www.rug.nl/ggw/onderwijs/maopleidingen/magv/index>, geraadpleegd op 20 oktober 2012.

¹¹² Idem.

¹¹³ W. Smeets, *Spiritual Care in a Hospital Setting. An Empirical-theological Exploration*. Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen, Leiden 2006.

¹¹⁴ R. van Schrojenstein Lantman, *Levensverhalen in het ziekteproces. Over geestelijke verzorging en interdisciplinaire samenwerking*, Dwingeloo 2007.

uitoefenen van de kerntaken is een authentieke omgang met de eigen levensbeschouwing nodig die gepaard gaat met openheid naar de levensbeschouwing van de ander', in paragraaf 3.4 kom ik hier op terug.

Door een open instelling en een onbevooroordeelde houding te hebben en te laten zien, hoop ik vanuit mijn eigen kern een verbinding te maken met de kern van een ander. Bij het maken van deze verbinding heb ik als professioneel geestelijk verzorger verschillende competenties en methodieken tot mijn beschikking. Voordat ik deze beschrijf richt ik mij eerst op de beroepscode zoals deze door de Vereniging van Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen is opgesteld.

3.2 De beroepscode

In de beroepscode zoals deze door de VGVZ (Vereniging van Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen) is opgesteld staat: Geestelijke verzorging in en vanuit zorginstellingen is: *De professionele en ambtshalve begeleiding van en hulpverlening aan mensen bij hun zingeving en spiritualiteit, vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging en de professionele advisering inzake ethische en/of levensbeschouwelijke aspecten in zorgverlening en beleidsvorming.*¹¹⁵ De beroepscode geeft de kern van geestelijke verzorging aan.

Met zingeving wordt hier bedoeld het continue proces waarin ieder mens, in interactie met de eigen omgeving, betekenis geeft aan het (eigen) leven. Bij het individuele proces van zingeving en zinervaring kunnen godsdiensten en levensbeschouwingen een wezenlijke rol spelen. Spiritualiteit is lastiger te beschrijven. Het begrip spiritualiteit stamt uit het Franse taalgebied en heeft als kern het Latijnse woord *spiritus*, geest.¹¹⁶ Spiritualiteit hangt samen met de eigen ervaring en verwijst naar processen van innerlijke omvorming. Het is verweven met alle aspecten van het leven.¹¹⁷

Spiritualiteit kan ook beschreven worden met termen als bezieling, transcendentie, verbondenheid en verdieping. Spiritualiteit betreft niet alleen mensen die een bepaalde religie aanhangen. Het gaat bij spiritualiteit om alle mogelijke, godsdienstige en andere

¹¹⁵ Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen, bron:

http://www.vgvz.nl/userfiles/files/Over_de_VGVZ/beroepsstandaard.pdf, geraadpleegd op 8 oktober 2012.

¹¹⁶ G. Heitink, 'Spiritualiteit', in: J. Doolaard (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, Kampen 2009, 869.

¹¹⁷ Vgl. Idem, 869.

levensbeschouwelijke bronnen van inspiratie. Het begrip spiritualiteit is niet statisch, maar dynamisch. Als zodanig raakt spiritualiteit sterk aan vragen van zingeving en zinervaring. Hoe men de verhouding tussen spiritualiteit en zingeving/ervaring ziet, is afhankelijk van het individuele of collectieve verstaanskader en of de levensbeschouwelijke context.¹¹⁸ De processen van zingeving en spiritualiteit vinden plaats op het rationele, het emotionele, het gedragmatige en het symbolische niveau.¹¹⁹

Opvallend is dat de beroepscode niet geheel overeenkomt met de eindtermen van de opleiding Geestelijke verzorging zoals deze aan de RUG wordt gegeven. Aan de ambtelijke binding wordt door de opleiding namelijk niet voldaan, het is een opleiding tot algemeen geestelijk verzorger zonder ambtelijke binding. Wel wordt er voldaan aan de eis van professionaliteit, dat blijkt uit de accreditatie door de SKGV (Stichting Kwaliteitsregister Geestelijk Verzorgers). Deze stichting beheert het beroepsregister van geestelijk verzorgers in zorginstellingen. Het doel van de SKGV is het professionele niveau van de beroepsgroep te waarborgen en maatschappelijke erkenning te stimuleren.¹²⁰

Binnen de opvatting welke beroepscompetenties de geestelijk verzorger wordt geacht te hebben is er een onderscheid te maken tussen het primaire en het secundaire referentiekader. Het primaire referentiekader is het dominante geheel van inzichten en opvattingen en de wijze waarop het beroep geestelijke verzorging wordt opgevat. Dit is de gelijksoortige kennis die elke geestelijk verzorger moet hebben. Hierin wordt het beroepsmatige doen en laten van professionals verduidelijkt, waarvan levensbeschouwing, wetenschappelijke doordenking en de verschillende beroepscompetenties en methoden deel uitmaken.

Het secundaire referentiekader is het geheel van niet specifieke beroepskenmerken, bijvoorbeeld een basiskennis van psychologie en psychopathologie. Er is ten aanzien van wat binnen het primaire of secundaire referentiekader van de geestelijk verzorger hoort te vallen geen algemene overeenstemming.

Mooren zegt in *Geestelijke verzorging en psychotherapie* bijvoorbeeld dat geestelijke verzorging de begeleiding is van mensen met levensvragen en problemen in het kader van levensbeschouwing en religie, terwijl psychologie aandacht heeft voor het onvermogen van

¹¹⁸ Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen, bron:

http://www.vgvz.nl/userfiles/files/Over_de_VGVZ/beroepsstandaard.pdf, geraadpleegd op 8 oktober 2012.

¹¹⁹ Vgl. Idem.

¹²⁰ Stichting Kwaliteitsregister Geestelijk Verzorgers, bron: <http://skgv.mijnregister.nl/>, geraadpleegd op 8 oktober 2012.

mensen en is gericht op het herstel hiervan. Het is dus een behandeling en behoort daarom niet tot het primaire referentiekader van de geestelijk verzorger.¹²¹

Hijweege zegt in haar artikel ‘Samenwerking tussen geestelijk verzorger en psycholoog in het licht van de transformatie van religie’ echter, dat door het verdwijnen van de levensbeschouwelijke taal en de huidige veranderingen ten aanzien van religie er van de geestelijk verzorger wordt gevraagd om ook de psychologie tot haar primaire referentiekader te maken. Nu is psychologie al belangrijk in het secundaire referentiekader, maar moet ook in het primaire referentiekader belangrijk zijn, aldus Hijweege.¹²²

Er zijn binnen de beroepsgroep dus verschillende opvattingen ten aanzien van waar het accent van de geestelijke verzorging moet liggen. Sommige geestelijk verzorgers neigen meer naar de behandeling (in de beroepscode hulpverlening), terwijl anderen meer gericht zijn op het bijstaan (in de beroepscode begeleiding) van de ander. Zoals uit de beroepscode blijkt behoren zowel begeleiding als hulpverlening tot geestelijke verzorging.

Om adequate begeleiding en hulp te kunnen bieden heeft de geestelijk verzorger beschikking over enkele methodieken en competenties. Tot het instrumentarium van de geestelijk verzorger behoren: interventie, presentie, de hermeneutische competentie, de diagnostische competentie en de methode levensverhaal. In paragraaf 4.2 zal ik deze methodieken en competenties verbinden met de rol ‘als vriend’ om de toepassingsmogelijkheden hiervan te onderzoeken in de geestelijke verzorging. Alvorens deze verbinding te kunnen maken geef ik in de volgende paragraaf eerst een korte beschrijving van deze methodieken en competenties.

3.3 De kerncompetenties en methodieken van de geestelijk verzorger

Het doel van geestelijke verzorging is zoals gezegd op een zorgvuldige en liefdevolle manier present zijn bij en begeleiden van processen van zingeving en spiritualiteit, met het oog op het geestelijk welzijn van de ander. In de loop van de opleiding en de stage is het voor mij duidelijk geworden dat om dicht bij de belevingswereld van de ander te blijven en hiermee een aansluiting te kunnen maken de volgende beroepscompetenties belangrijk zijn: het bijstaan van anderen door nabijheid en zo open mogelijk luisteren, empathie, een zo

¹²¹ J. H. M. Mooren, *Geestelijke verzorging en psychotherapie*, Tilburg 1994.

¹²² N. Hijweege, ‘Wat betekent dat en waar staat dat voor? Over de samenwerking tussen geestelijk verzorger en psycholoog’, in: *Psyche en geloof*, nr.3, jaargang 21, 2010, 196-210.

onbevooroordeeld mogelijke houding, transparantie en openheid, interrumpbaarheid, bescheidenheid, het gericht zijn op het goede en het vasthouden van hoop, ook als iemand daar zelf op een bepaald moment niet toe in staat is. Mijn opvatting van geestelijke verzorging neigt meer richting begeleiding en minder richting hulpverlening. De presentietheorie van Andries Baart is een methode die dicht bij deze opvatting van geestelijke verzorging staat.

De presentietheorie heb ik in het vorige hoofdstuk kort beschreven. Nu richt ik mijn aandacht op de andere methodieken en competenties die in de geestelijke verzorging toegepast kunnen worden. Achtereenvolgend zal ik de diagnostische, hermeneutische en therapeutische competentie en de methode van het levensverhaal beschrijven. Deze zijn allemaal te plaatsen binnen de interventiebenadering omdat er bij deze methode en competenties vooraf een plan van aanpak is. In de interventiebenaderingen bevinden zich overigens ook presentieachtige kenmerken. Presentie en interventie kunnen dan ook niet los van elkaar gezien worden. In de praktijk zijn presentie en interventie met elkaar verweven.

In de interventiebenadering is het ook belangrijk dat je er helemaal bent, present bent voor de ander, terwijl er in de presentiebenadering ook interventiemomenten kunnen zijn. De geestelijk verzorger kan bijvoorbeeld besluiten om op een daarbij passend moment iets voor te lezen uit een boek, het voorstel doen om samen te gaan zingen of om te gaan wandelen. Deze ingevingen van de geestelijk verzorger kunnen in de presentie actueel worden. Bovendien is het present zijn op zichzelf een interventie in het leven van een ander. Dit als achtergrond gezegd hebbende, onderscheidt de interventiebenadering zich wel van de presentiebenadering. Het belangrijkste onderscheidende kenmerk is dat er in de interventiebenadering vanuit een technische opvatting over competentie gehandeld wordt, terwijl dit in de presentiebenadering niet het geval is. Maar zoals gezegd zijn beide benaderingen in de praktijk niet helemaal van elkaar te isoleren.

Alle beroepscompetenties die de geestelijk verzorger tot haar beschikking heeft worden ingezet bij de zoektocht naar zinbeleving.¹²³ Ik heb in paragraaf 3.2 al iets over zingeving gezegd. Wat wordt er nog meer met zinbeleving of zingeving bedoeld? Zingeving is een begrip dat zeer breed door geestelijke verzorging wordt gedragen. Zingeving heeft theologische, psychologische, filosofische en antropologische achtergronden. De cognitieve basisfunctie van zingeving is betekenisgeving, het denken over betekenis. In het algemeen

¹²³ Vgl. Van Schrojenstein Lantman, *Levensverhalen in het ziekteproces*, 122.

hebben mensen behoefte aan een waarderinggevend oriëntatie in hun leven. Zingeving is iets waar ieder mens zich in een continu proces mee bezighoudt.¹²⁴

Een gevoel van vertrouwdheid met betekenischema's kan de zingeving ondersteunen of vergroten. Met betekenischema's bedoel ik de eigen spirituele, levensbeschouwelijke, filosofische, politieke of kunstzinnige kaders, die een betekenis aan de werkelijkheid kunnen verlenen. Het verlangen naar zin is ook te begrijpen als een verlangen naar een grotere samenhang of een zichzelf opgenomen en gewaardeerd weten in de maatschappij.¹²⁵ De zinbeleving wordt aangetast als het niet begrijpen van een situatie of toestand samengaat met het gevoel dat het 'zelf' met idealen en waarden in het geding is.¹²⁶

Interventie als methodiek van de geestelijk verzorger betekent het herformuleren van de crisissen of stagnaties met betrekking tot de zinbeleving in het leven van de enkeling, om ze vervolgens toegankelijk te maken voor een theoriegeleide diagnostiek. Volgens een vooropgesteld plan wordt er gewerkt aan een oplossing. De interventiebenadering vertaalt het verhaal dat verteld wordt en onderzoekt het op verborgen lagen om een doeltreffende oplossingsstrategie voor te bereiden.¹²⁷

In crisissituaties of bij zingevingproblemen kan er samen met de geestelijk verzorger op zoek gegaan worden naar betekenissen. Door het stellen van helpende vragen kunnen er misschien woorden worden gevonden voor het lijden, zodat hier beter mee omgegaan kan worden. Het op een helpende manier vragen stellen kan begeleid worden door de hermeneutische competentie.

Hermeneutiek is afgeleid van het Griekse woord *hermèneus* dat tolk betekent en oorspronkelijk verwees naar de kunst van het overbrengen en uitleggen van boodschappen uit het Godenrijk.¹²⁸ De hermeneutiek sluit aan bij een dominante stroming in de geestelijke verzorging, waarin de bevordering van de hermeneutisch-communicatieve competentie

¹²⁴ H.J. Veltkamp, 'Domein, Identiteit en Passie van de Geestelijke Verzorging', in: J. Doolaard, *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, Kampen 2009, 152.

¹²⁵ Vgl. D. Kal, 'De verbinding maken. Het verschil behoeden. Hoe het herwinnen van een plaats in de samenleving van belang is voor zingeving', in: G. Hutschemaekers. e.a., *Vragen naar zin. Het perspectief van de GGZ- cliënt*, Tilburg 2004, 44.

¹²⁶ Vgl. J. M. van der Lans, 'Zingeving en zingevingfuncties van religie bij stress', in: J. M. van der Lans, *Religie ervaren. Godsdienstpsychologische opstellen*, Tilburg 2006, 80.

¹²⁷ Baart, 'Methodiek, zorgbenadering en professionaliteit' in: M. Verkerk, *Denken over zorg. Concepten en praktijken*, 205-223.

¹²⁸ Termen en begrippen, bron: <http://www.cogem.net/index.cfm/nl/qa/termen-begrippen/begrip/hermeneutiek>, geraadpleegd op 18 oktober 2012.

centraal staat. Centraal in de hermeneutiek staat de mens als een betekenisgevend subject. De betekenis komt tot stand in een context en interactie. Er wordt gekeken naar de leefwereld van iemand, naar de taal, context en levensbeschouwelijke bronnen en met behulp hiervan ontstaat er betekenis. In verhalen worden de waarden geëxpliciteerd die het leven richting geven en waarop het handelen is gebaseerd.¹²⁹

Een belangrijk begrip binnen de hermeneutiek is de horizonversmelting. Dit begrip verwijst naar de eigen ervaringshorizon van de persoon en die van de geestelijk verzorger. De horizonversmelting vindt plaats op het raakvlak dat gevonden kan worden in de ‘horizon’ van de geestelijk verzorger die zich verbindt met de ‘horizon’ van een ander om daarmee de ander te kunnen verstaan. De filosoof Gadamer zegt hierover, ‘veeler is het verstaan altijd het proces van de versmelting van zulke vermeend op zich staande horizonten’.¹³⁰ Het verstaan of begrijpen van de gesprekspartner gebeurt vanuit het openstellen voor dat wat iemand in het hier en nu zegt.¹³¹ Bij deze versmelting van horizonten is het belangrijk om niet voortijdig de conflicten of tegenstellingen te willen wegedeneren, omdat elke oplossing zijn eigen geldigheid heeft en de exploratie van het gehele veld van de horizon van de ander bovendien juist voor verdieping zorgt.

De geestelijk verzorger die volgens de hermeneutische benadering met de ander in gesprek gaat doet dit vanuit het referentiekader van de ander. Zij luistert goed naar wat er gezegd wordt en daarbij kunnen metaforen en symbolen ‘trekijzers’ worden om tot meer begrip te komen.¹³² Het luisteren is hierbij essentieel dat samen met aandacht en echte aanwezigheid de kern is van de hermeneutische competentie. Zonder deze kenmerken kan er immers geen openheid tot vertellen ontstaan.

De beroepsstandaard voor geestelijke verzorging vermeldt ten aanzien van de diagnostische en hermeneutische competentie: het vermogen om de ervaringen rond ziekte, lijden, invaliditeit, afhankelijkheid en eindigheid te interpreteren in het licht van het levensbeschouwelijke referentiekader van de patiënt door verbinding te leggen tussen de situatie waarin de patiënt zich bevindt en diens levensbeschouwelijke traditie.¹³³

¹²⁹ Van Schrojenstein Lantman, *Levensverhalen in het ziekteproces*, 68.

¹³⁰ Geciteerd door: K. Hammermeister, *Gadamer, Kopstukken Filosofie*, Rotterdam 2002, 80.

¹³¹ Van Schrojenstein Lantman, *Levensverhalen in het ziekteproces*, 69.

¹³² Idem, 124.

¹³³ Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen, bron:

<http://www.vgvz.nl/userfiles/files/beroepsstandaard.pdf>, 13, geraadpleegd op 8 oktober 2012.

De therapeutische competentie bestaat uit het aanreiken van de juiste rituelen, gebeden, religieuze en levensbeschouwelijke teksten en gespreksinhouden op basis van de levensbeschouwelijke traditie van de patiënt om te komen tot heling van het zingevingproces, bijvoorbeeld door verzoening met het eigen leven, met anderen, met de ziekte, met eindigheid, met God.¹³⁴

Zoals ik hierboven heb genoemd zijn in de beroepsstandaard de diagnostische en hermeneutische competentie samengevoegd. Het diagnostische proces bestaat uit drie gedeelten, het verzamelen, selecteren en ordenen van gegevens, het interpreteren van die gegevens en het benoemen van het probleem.¹³⁵ Diagnostiek is hiermee een hermeneutisch-analytisch proces: er vindt een interpretatie plaats van gegevens, gerelateerd aan bepaalde ‘symptomen’, met het oog op een interventie, bijvoorbeeld een therapie of behandeling.

De hermeneutische competentie kan dus worden ingezet bij de diagnostische competentie en betekent hierbij het opschorten van het oordeel en het differentiëren van de vraagstukken, zodat het gehele veld van mogelijke betekenissen geëxploreerd kan worden. Bovendien is er met de hermeneutische benadering een focus op symbolen en metaforen, zodat deze als aanwijzingen voor mogelijke betekenissen kunnen dienen.

Het doel van de (levensbeschouwelijke) diagnostiek is om doeltreffende geestelijke zorg aan de ander te verlenen. Het is een taxatie die de geestelijk verzorger in dialoog met een hulpvrager maakt van diens spirituele nood, behoefte en pijn.¹³⁶ Deze taxatie heeft als doel om de ander te begrijpen, zodat de nood verminderd kan worden of beter kan worden gehanteerd door de ander. Het is hierbij belangrijk dat de geestelijk verzorger zich laat leiden door de ander.

De taak van diagnostiek is het verkrijgen van betrouwbare informatie, de herkenning van patronen of aspecten in die informatie die van nut kunnen zijn in het interpretatieproces en het ondernemen van acties op grond van de geïdentificeerde patronen of aspecten.¹³⁷ Er bestaan vijf stromingen van levensbeschouwelijke diagnostiek: de historische-biografische, de medische-klinische, de theologische, de structureel-ontwikkelingspsychologische, en de

¹³⁴ Idem, 13.

¹³⁵ J. Bouwer, ‘Levensbeschouwelijke diagnostiek als instrument voor wetenschappelijk onderzoek’, in: J. Doolaard (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke verzorging*, Kampen 2006, 775.

¹³⁶ Idem, 776.

¹³⁷ Idem, 777.

holistische oriëntatie.¹³⁸ In al deze stromingen zijn modellen ontwikkeld om te gebruiken bij de diagnostiek.

Het levensverhaal is ook een methode die behoort tot de beroepscompetenties van de geestelijk verzorger. Belangrijk bij de methode van het levensverhaal is de zingevende functie ervan. Het vertellen van het levensverhaal kan ervoor zorgen dat er zingeving wordt beleefd ten aanzien van wat er in het verleden is gebeurd.¹³⁹ Het heeft ook een therapeutische functie, omdat het een gunstig effect heeft op ons welbevinden om emoties en belevingen om te zetten in taal en woorden.¹⁴⁰ Ook vindt er bij het vertellen van ‘het’ levensverhaal een identiteitsvorming plaats. Hierdoor wordt een coherent geheel gevormd dat betekenis en richting aan het leven kan geven.

Vooropgesteld is dat het vertelde levensverhaal een constructie is, die bij het vertellen een bepaalde vorm en inhoud krijgt. Het heeft een ‘verhaal-achtige’ structuur en met behulp hiervan wordt er door een verteller betekenis gegeven aan de ervaringen.¹⁴¹ De vorm en inhoud van het verhaal zijn afhankelijk van, het moment waarop, de setting waarin en aan wie ‘het’ verhaal verteld wordt. Bovendien is de interpretatie ervan flexibel en veranderlijk. Het vertellen van het levensverhaal kan eraan bijdragen dat er continuïteit en samenhang in het leven wordt ervaren. Het kan een verbindende werking met de sociale omgeving hebben. Ook kan het vertellen van het levensverhaal ervoor zorgen dat de eigenwaarde en het zelfvertrouwen behouden blijven, vooral wanneer de levensomstandigheden ons op de proef stellen.¹⁴²

Dit waren in vogelvlucht de methodieken en competenties behorende tot het vak geestelijke verzorging die onder de interventiebenadering in te delen zijn. Ik heb deze hier besproken omdat ik ze in het volgende hoofdstuk zal verbinden met de rol ‘als vriend’. Nu zal ik eerst aandacht besteden aan de combinatie professionaliteit en geestelijke verzorging. Wat betekent professionaliteit in de context van geestelijke verzorging?

¹³⁸ Bouwer, ‘Levensbeschouwelijke diagnostiek als instrument voor wetenschappelijk onderzoek’, in: J. Doolaard (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke verzorging*, Kampen 2006, 779.

¹³⁹ Van Schrojenstein Lantman, *Levensverhalen in het ziekteproces*, 122.

¹⁴⁰ Vgl. E. Bohlmeijer, M. Lausanne, G. Westerhof, *De betekenis van levensverhalen. Theoretische beschouwingen en toepassingen in onderzoek en praktijk*, Houten 2007, 37.

¹⁴¹ R. Ganzevoort, ‘Hoe leest gij? Een narratief model’, in: *De praxis als verhaal. Narrativiteit en praktische theologie*, Kampen 1998, 2. Zie ook: Van Schrojenstein Lantman, *Levensverhalen in het ziekteproces*, 68.

¹⁴² Bohlmeijer, *De betekenis van levensverhalen*, 29.

3.4 Professionaliteit en geestelijke verzorging

Wat betekent professionaliteit in de geestelijke verzorging? Bij de eis van professionaliteit horen kernwaarden en kwaliteitseisen, die deze eis ondersteunen. Welke dit zijn zal ik nu toelichten. De Vereniging voor Geestelijk Verzorgers in Zorginstellingen (VGVZ) heeft een aantal kernwaarden en kwaliteitseisen geformuleerd die behoren tot het beroep van de geestelijk verzorger in zorginstellingen. Deze zijn in 2002 in de beroepsstandaard voor de geestelijke verzorger in zorginstellingen opgesteld. Hierin wordt beschreven wie geestelijk verzorgers zijn, wat zij doen en wat van hen wordt verwacht. Het beroepsprofiel beschrijft de uitgangspunten, kerntaken en kwaliteitseisen van het beroep en het vereiste deskundigheidsniveau en professionaliteit van een geestelijk verzorger. Ook positioneert het de geestelijke verzorging binnen de gezondheidszorg. Het beroepsprofiel is bovendien een richtsnoer voor de verdere ontwikkeling van het beroep.¹⁴³

De kerntaken van de geestelijk verzorger die in de beroepsstandaard worden genoemd zijn gespecificeerd in taken gerelateerd aan de patiënten en hun naasten, de instelling en aan het beroep.¹⁴⁴ De kerntaken gerelateerd aan de patiënten en hun naasten zijn relevant met betrekking tot de vraagstelling in deze scriptie: Kan de rol 'als vriend' toegepast worden in het beroep van de geestelijk verzorger? De rol 'als vriend' kan alleen in het contact met de patiënt of cliënt een invulling krijgen en daarom zal ik de kerntaken die hieraan gerelateerd zijn hieronder noemen.¹⁴⁵ Deze zijn:

- Persoonlijke begeleiding en hulpverlening, individueel en groepsgewijs, gebruikmakend van eigen professionele diagnostiek.
- Leveren van een bijdrage aan het individuele zorg-, verpleeg- en behandelplan.
- Organiseren van aanwezigheid, bereikbaarheid, beschikbaarheid en het organiseren van nazorg.

Bij het uitoefenen van deze kerntaken is een authentieke omgang met de eigen levensbeschouwing nodig, die gepaard gaat met openheid ten opzichte van de levensbeschouwing van de patiënt en diens naasten. De geestelijk verzorger heeft weet van de

¹⁴³ Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen, bron:

http://www.vgvz.nl/over_de_vgvz/beroepsstandaard, geraadpleegd op 8 oktober 2012.

¹⁴⁴ Idem.

¹⁴⁵ Voor de overige kerntaken verwijs ik naar: Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen, bron: http://www.vgvz.nl/userfiles/files/Over_de_VGVZ/beroepsstandaard.pdf, 15, geraadpleegd op 8 oktober 2012.

eigen levensbeschouwelijke vooronderstellingen. Dit vereist een gedegen kennis van diverse levensbeschouwingen en religies en de daaraan verwante geloofs- en levensvragen.

Om contact te kunnen leggen en onderhouden met mensen die een beroep doen op geestelijke verzorging zijn goede communicatieve vaardigheden van belang. Bovendien wordt de geestelijk verzorger geacht kennis van en inzicht in groepsdynamica en groepsprocessen te hebben omdat contacten ook in groepsverband plaatsvinden. De geestelijk verzorger dient daarbij te beschikken over diagnostische, hermeneutische en therapeutische competenties, aldus de beroepsstandaard.¹⁴⁶

Elk van de kerntaken eist eigen kwaliteiten. Deze staan ook beschreven in de beroepsstandaard en worden hierin beschreven in termen van algemene kwaliteitseisen, kwaliteitseisen ten aanzien van houding en vaardigheden, en kwaliteitseisen ten aanzien van kennis.¹⁴⁷ De kwaliteitseisen ten aanzien van houding en vaardigheden zijn geordend rond identiteit, communicatie, collegialiteit, leidinggeven, professionalisering, didactiek en positionering. Ik selecteer de kwaliteitseisen ten aanzien van houding en vaardigheden, omdat naast de kennis van verschillende methoden en theorieën de eigen identiteitsvorming en de communicatieve vaardigheden van de geestelijk verzorger het meest relevant zijn met betrekking tot deze scriptie.

Ten aanzien van de eigen identiteitsvorming wordt er van de geestelijk verzorger verwacht dat zij beschikt over een authentieke en open geloofs- en of levensovertuiging. Bovendien moet zij in staat zijn een persoonlijke spiritualiteit te ontwikkelen en onderhouden. Daarbij dient zij in staat te zijn om deze adequaat voor de patiënt in te zetten.¹⁴⁸ De geestelijk verzorger is dus ook haar eigen instrument. De eigen persoonlijke waarden, houdingen, intuïties, gevoelens en kwetsbaarheden spelen een belangrijke rol bij de uitvoering van het beroep.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen, bron:

<http://www.vgz.nl/userfiles/files/beroepsstandaard.pdf>, 14, geraadpleegd op 8 oktober 2012.

¹⁴⁷ Idem.

¹⁴⁸ Vgl. Idem.

¹⁴⁹ Zoals Gerda Wiersma in de supervisie vertelde 'het gevoel is je kompas', de eigen gevoelens bepalen de richting in het werk. Gerda Wiersma is geestelijk verzorger en was supervisor tijdens de stage van februari 2012 tot en met juni 2012. Supervisie wordt ingezet als scholingsmiddel voor beroepen waarin de kwaliteit van de dienstverlening afhankelijk is van de kwaliteit van de relatie tussen dienstafnemer en dienstverlener. Vgl. Zier, *Voor het eerst supervisie*, 16.

Dit maakt de uitoefening van geestelijke verzorging voor een deel persoonsafhankelijk. Het is de bepaalde geestelijke verzorger die vanuit haar (levensbeschouwelijke) identiteit een contact maakt met een ander. Omdat de uitoefening van het beroep persoonsafhankelijk is, is het ook van het allergrootste belang om goed te kunnen reflecteren op de eigen identiteit en in het bijzonder op de eigen houding, gedragingen, emoties, waarden en (voor)oordelen en op welke wijze deze een rol kunnen spelen in de relatie met een ander.

Het belang van communicatie als instrument van de geestelijke verzorging blijkt uit de beroepsstandaard waarin er maar liefst twintig aparte punten bij het onderdeel communiceren vermeld staan in tegenstelling tot de andere onderdelen waarvan gemiddeld vier punten opgesomd zijn.¹⁵⁰ De eerste drie punten die bij communicatie worden genoemd zijn: 1. De geestelijk verzorger is in staat tot het aangaan van een vertrouwensrelatie, kan vertrouwen geven en ontvangen vanuit een zeer hoge mate van integriteit. 2. Het is belangrijk dat de geestelijk verzorger open staat voor personen en hun overtuigingen en eerbied en respect voor hen heeft. 3. Het is van belang dat de geestelijk verzorger begrip heeft voor de persoonlijke beleving van een ander en een goed empathisch vermogen heeft ontwikkeld. Voor de andere zeventien communicatieve competenties verwijs ik naar de beroepsstandaard van de VGVZ.¹⁵¹

Geestelijke verzorging behelst zorg voor zingeving en kernwoorden in het werk zijn rust, tijd, vertrouwen en aandacht voor de gehele mens. Het doel is om een aansluiting te maken bij datgene dat betekenisvol is voor de bepaalde unieke mens. Het gaat er in het werk van de geestelijk verzorger ook om de ander te helpen zich te uiten. Essentieel hierbij is dat de ander zich in het contact met de geestelijk verzorger gezien, gehoord en erkend voelt en de geestelijk verzorger moet alles in het werk stellen om tenminste hieraan te voldoen.

Professionaliteit staat naast de hierboven genoemde kwaliteitseisen voor een gedegen kennis ten aanzien van verschillende methoden. Bovendien moet een geestelijk verzorger om aan de eis van professionaliteit te blijven voldoen leerbereid en leervaardig zijn met een vermogen tot zelfreflectie en zelfkritiek.¹⁵² Ook moet zij de ontwikkelingen binnen het eigen vakgebied bestuderen en bijhouden.¹⁵³ Daarbij dient zij in staat te zijn om onder andere in super- en intervisie feedback te geven en te ontvangen. Tevens moet een geestelijk verzorger

¹⁵⁰ Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen, bron:

<http://www.vgvz.nl/userfiles/files/beroepsstandaard.pdf>, geraadpleegd op 8 oktober 2012.

¹⁵¹ Idem.

¹⁵² Idem, 18.

¹⁵³ Idem, 18.

het vermogen hebben tot tweede reflectie en de eigen vooronderstellingen en het ideologische gehalte van theorieën bespreekbaar kunnen maken.¹⁵⁴

Bovendien kenmerkt professionaliteit zich door het vermogen om voorbij de standaardisatie te reageren op unieke situaties, aldus geestelijk verzorger Kolen.¹⁵⁵ Hier sluit ik mij bij aan. Het doel van de professional moet zijn om goede zorg te realiseren voor een individuele cliënt in een specifieke situatie. Een zorgprofessional van de toekomst zoekt in de lopende zorgpraktijk naar het antwoord op de vraag wat het goede is voor individuele mensen in concrete situaties.¹⁵⁶ Zij toetst haar afweging in de eerste plaats bij de cliënt, maar ook bij collega's of tijdens super- en intervisie.¹⁵⁷ Vanzelfsprekend doet zij dit vanuit haar eigen identiteit zoals ik aan het begin van deze paragraaf heb benadrukt. Professionaliteit is hiermee niet gedefinieerd tot het naleven van regels en standaarden, maar juist ook in het realiseren van 'het goede' voor de ander.¹⁵⁸ Daarmee is een professional iedere dag opnieuw 'professional in wording'.¹⁵⁹

Deze hierboven gegeven karakterisering van professionaliteit is te vergelijken met de normatief-reflectieve professionaliteit die ten grondslag aan de rol 'als vriend' ligt, zie paragraaf 2.5. Er wordt in beide opvattingen een ruime definitie van professionaliteit gegeven waarin een goede reflectie en communicatie van de professional essentieel is. Bovendien gaat het ook bij de opvatting van professionaliteit in de geestelijke verzorging mede om de kwaliteit van de relatie met de ander. Uitgaande van deze opvatting van professionaliteit kan ook met betrekking tot de geestelijke verzorging de vraag of de rol 'als vriend' in tegenstelling is met professionaliteit, ontkennend beantwoord worden.

¹⁵⁴ Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen, bron:

<http://www.vgvz.nl/userfiles/files/beroepsstandaard.pdf>, 18, geraadpleegd op 8 oktober 2012.

¹⁵⁵ Kolen is een geestelijk verzorger die met een groep zorgprofessionals in de verstandelijke gehandicaptenzorg in gesprek is gegaan over professionaliteit. M. Kolen, 'Professionaliteit, tussen kwetsbaarheid en beheersing. Een pleidooi voor 'competente willekeur' in de zorg', in: *Tijdschrift voor Geestelijke Verzorging*, nr. 67, jaargang 15, 2012, 23.

¹⁵⁶ Idem, 27.

¹⁵⁷ Idem, 28.

¹⁵⁸ Vgl. M. Kolen, 'Professionaliteit, tussen kwetsbaarheid en beheersing', in: *Tijdschrift voor Geestelijke Verzorging*, 28.

¹⁵⁹ H. Dartel, J. Jeurissen, 'Professionalisering in de zorg, Naar nieuwe definiëring van oude rollen', *Tijdschrift voor Gezondheidszorg en Ethiek*, nr. 2, jaargang 16, 2006, 61-65.

In het volgende hoofdstuk maak ik een theoretische verbinding van de rol 'als vriend' met geestelijke verzorging. Ik kijk hier of de rol 'als vriend' toegepast kan worden in de geestelijke verzorging en zo ja in hoeverre dit mogelijk is. Om deze verbinding te kunnen maken onderzoek ik de geestelijke verzorging en de rol 'als vriend' op overeenkomsten. Daarna richt ik mij op de eventuele voor- en nadelen van de toepassing van de rol 'als vriend' met betrekking tot verschillende interventiebenaderingen die in de geestelijke verzorging worden gebruikt. Ook zal ik kort de opvattingen van Vosman, De Boer en Walton ten aanzien van de combinatie vriendschap en professionaliteit bespreken.

4. Een theoretische verbinding van de rol ‘als vriend’ met geestelijke verzorging

4.1 De rol ‘als vriend’ en geestelijke verzorging

In hoofdstuk 2 werd duidelijk dat de rol ‘als vriend’ gelegen is in de zorg- en ondersteuningsrelatie en als gedrag van de professional een aantal kenmerken heeft. In deze rol is de professional bijvoorbeeld gericht op langdurige contacten en probeert een zo goed mogelijke situatie voor hechting te scheppen. De professional ‘als vriend’ heeft vooral oog voor het goede, het ware en het oprechte in de ander en wil deze daarin bevestigen. Zij helpt de ander om haar of zijn eigen wensen, noden en dromen te articuleren met het accent op het existentiële en spirituele geloofsdiscours. Ook plooit de professional ‘als vriend’ zich naar de ander, waardoor de ander zich beter kan laten zien. Daarbij zal de professional in de rol ‘als vriend’ zich verdiepen in de regels en cultuur van de ander zonder daar een oordeel over uit te spreken.

Bovendien stimuleert de professional ‘als vriend’ de ruimte voor afwijkende ideeën en gedragingen, probeert aan te sluiten bij het maken van sociale contacten en bevestigt en erkent het maatschappelijke onrecht zoals dat door de ander wordt ervaren. Verder is de professional in de rol ‘als vriend’ aanraakbaar, ontroerbaar en kwetsbaar, weet niet zeker en gaat samen met de ander op zoek naar zingeving en zinbeleving. De ander is meer dan een probleem en de betrekking wordt aangegaan met dat wat voor de ander van waarde is. Kortom de relatie zelf is de eigenlijke substantie van de hulp die helpt.

De kenmerken van de professional ‘als vriend’ die ik hierboven heb gegeven zijn ontwikkeld met betrekking tot een bepaalde doelgroep namelijk de zogenaamde sociaal overbodigen in de context van het buurtpastoraat. De hoofdvraag in deze scriptie is of de kenmerken van de rol van de professional ‘als vriend’ zoals Baart deze in de presentietheorie heeft beschreven ook in de geestelijke verzorging passen? En zo ja in hoeverre?

In de volgende paragrafen probeer ik een antwoord op deze vraag te geven. Eerst maak ik een vergelijking van de kenmerken van de rol ‘als vriend’ met de kenmerken van de geestelijke verzorging. De gevonden overeenkomsten tussen de rol ‘als vriend’ en de rol van de geestelijk verzorger zijn aanwijzingen voor een mogelijke toepassing van de rol ‘als vriend’ in de geestelijke verzorging. Hoe meer overeenkomsten er zullen zijn des te beter er mijns inziens een toepassing kan plaatsvinden.

4.2 Een vergelijking van de rol ‘als vriend’ met geestelijke verzorging

De deelvraag die in deze paragraaf gesteld wordt is: Wat zijn de overeenkomsten tussen de geestelijke verzorging en de rol ‘als vriend’? Vooropgesteld is dat, zowel in de rol ‘als vriend’ als in de beroepspraktijk van de geestelijke verzorging, de relatie met de ander van groot belang is. Alle kenmerken van de rol ‘als vriend’ van de professional, zoals Baart deze in de presentietheorie beschreven heeft, komen tot uiting in de relatie. ‘Als vriend’ is als voorstelling een relationeel begrip en kan dan ook alleen maar in de relatie gestalte krijgen. Het goed kunnen uitvoeren van geestelijke verzorging kan ook alleen tot stand komen in een goede relatie met de ander.

De verschillende relaties die met betrekking tot de geestelijke verzorging plaatsvinden zijn echter gedeeltelijk andere relaties dan de relaties waar Baart de nadruk op legt. In de presentietheorie gaat het om langdurige relaties in de context van buurtpastoraat. Terwijl er in de geestelijke verzorging ook veel kortdurende relaties of groepsgesprekken plaatsvinden. Toch zijn er ook in de geestelijke verzorging gelijksoortige relaties zoals in de presentietheorie besproken worden.

Sommige cliënten waarmee een geestelijk verzorger in contact komt zijn eenzaam en of verkeren in een sociaal isolement. Het is belangrijk dat de geestelijk verzorger een liefdevolle en aandachtige presentie kan geven, waardoor iemand zich erkend, gezien en gehoord weet. Er wordt dan door de geestelijk verzorger een ondersteunende en/of helpende relatie met de ander aangeaan. Ook hierbij is het mogelijk dat, net zoals Baart stelt in de presentietheorie, de relatie vaak de eigenlijke substantie is van de hulp die helpt.

Met betrekking tot deze gelijksoortige relaties - gelijksoortig met de relaties waar het in de presentietheorie om draait - zullen de gevonden resultaten in de presentietheorie ook van belang zijn in de geestelijke verzorging. Bovendien is de rol ‘als vriend’ misschien ook in de kortdurende contacten van belang. Bij het nadenken over de toepassingen van de rol ‘als vriend’ gaat het niet alleen om de radicale doorvoering hiervan. Het gaat ook over de richting waarin er gedacht wordt. Ook bij kortdurende contacten kan de rol ‘als vriend’ voor de geestelijk verzorger een inspiratie zijn. Het kan een ideaal zijn dat de richting voor bepaald gedrag kan aangeven.

De meeste geestelijk verzorgers omschrijven de kern van hun werk als ‘empathie’ en ‘er zijn’, zie paragraaf 1.1. De hiermee omschreven kern van de geestelijke verzorging komt sterk overeen met de kenmerken van ‘als vriend’. De Boer zegt dan ook in het *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging* dat geestelijk verzorgers vanuit hun grondhouding eigenlijk al

presentiebeoefenaren zijn, zie paragraaf 1.4.1. Het bijstaan van de ander is in deze grondhouding van geestelijke verzorging een kern. Het gaat er niet om oplossingen voor problemen te zoeken. Het gaat er juist om dicht bij de ander te blijven. Dit komt overeen met de presentietheorie en de rol ‘als vriend’.

Waar presentiebeoefenaars betrokken zijn op het mislukkende en stagnerende leven lokken zij de bedoelde zelfontplooiing ook uit. Dit gebeurt niet alleen door de stagnatie te verdrijven maar vooral door het zo nodig in de context van de stagnatie uit te houden en *daarin* zelfontplooiingsmogelijkheden te zoeken, zoals ik in paragraaf 1.4.1 geschreven heb. Deze nadruk op het bijstaan van een ander zonder op een oplossing voor een probleem gefocust te zijn komt overeen met de opvatting van geestelijke verzorging waarin gesteld wordt dat het niet gaat om een behandeling maar juist om zingeving.

Zoals ik in paragraaf 3.2 belicht is er onder geestelijk verzorgers geen algemene overeenstemming waarop de nadruk van hun werk moet liggen. Moet het zwaartepunt van de geestelijke verzorging liggen op behandeling of begeleiding? De één neigt meer naar de behandeling (in de beroepscode hulpverlening), terwijl de ander zich meer richt op het bijstaan van de ander (in de beroepscode begeleiding). In deze laatstgenoemde opvatting gaat het er vooral om er voor iemand te zijn. Hierin is de kern een samen zoeken naar zin zonder dat daarbij noodzakelijk aan een oplossing wordt gedacht.

Uitgaande van de opvatting van geestelijke verzorging als vooral een begeleiding van de ander is er een sterke overeenkomst met de rol ‘als vriend’. De rol ‘als vriend’ past bij deze opvatting van geestelijke verzorging. Mijns inziens kan de rol ‘als vriend’ daarom een goed hulpmiddel zijn bij het bijstaan van de ander en de begeleiding kunnen verbeteren.

Bovendien zijn de werkers in het onderzoek dat door de presentietheorie wordt beschreven allen pastors. De rol ‘als vriend’ is in eerste instantie ontwikkeld als de rol van pastor-vriend, zie paragraaf 1.4.2. In deze rol is dus ook de levensbeschouwelijke dimensie meegenomen. Bij de rol ‘als vriend’ ligt zoals ik in paragraaf 2.2 beschrijf het accent op het existentiële of spirituele geloofsdiscours. Het gaat om vragen rond zin, zingeving en de expressie van de (individuele) identiteit. Dit is ook waar het om gaat in de geestelijke verzorging. Bovendien is ook bij het vak geestelijke verzorging de herkomst vanuit het pastoraat zichtbaar. Zoals de beroepscode laat zien: *De professionele en ambtshalve begeleiding van en hulpverlening aan mensen bij hun zingeving en spiritualiteit, vanuit en op basis van geloofs- en*

*levensovertuiging en de professionele advisering inzake ethische en/of levensbeschouwelijke aspecten in zorgverlening en beleidsvorming.*¹⁶⁰

Baart stelt bovendien in paragraaf 2.5 dat normatief-reflectieve professionaliteit, de opvatting van professionaliteit die bij de rol ‘als vriend’ hoort, refereert aan een wat diffuse levensbeschouwelijkheid die vorm krijgt in concrete praktijken.¹⁶¹ Het gaat er om een aansluiting te kunnen maken bij de levensbeschouwing van de ander. Dogmatisch denken is hierbij ongepast. Dit lijkt goed aan te sluiten bij de opleiding van de RUG tot algemeen geestelijke verzorging. Een algemeen geestelijk verzorger wordt ook geacht om een aansluiting te kunnen maken met mensen met verschillende levensbeschouwingen en spirituele interesses.

Ook in de kwaliteitseisen die in de beroepsstandaard zijn beschreven wordt het bovenstaande benadrukt. ‘Bij het uitoefenen van de kerntaken is een authentieke omgang met de eigen levensbeschouwing nodig die gepaard gaat met openheid naar de levensbeschouwing van de ander’, zie paragraaf 3.1. Ook dit past bij de rol ‘als vriend’ zoals duidelijk werd in het bovenstaande: ‘een diffuse levensbeschouwelijkheid die vorm krijgt in concrete praktijken’.

Het is in het vak geestelijke verzorging essentieel om open te staan voor iemand anders haar of zijn eigenheid. Om een aansluiting met een ander te kunnen maken zijn dogma’s ook bij geestelijke verzorging uit den boze. Wel moet er voldoende zicht zijn op wat de eigen levensbeschouwelijke achtergronden zijn. Alleen met een kennis over én openheid ten opzichte van de eigen vooronderstellingen kan het dogmatische denken mijns inziens verhinderd worden.

Bovendien is er een overeenkomst tussen de geestelijke verzorging en de rol ‘als vriend’ met betrekking tot de opvatting van professionaliteit in beide velden, zie paragraaf 3.4. Er wordt in beide een ruime definitie van professionaliteit gegeven. Een goede reflectie en communicatie van de professional is in beide opvattingen van professionaliteit essentieel. Het gaat net als bij de rol ‘als vriend’ ook in de geestelijke verzorging mede om de kwaliteit van de relatie met de ander.

Samenvattend: Wat zijn de overeenkomsten tussen de geestelijke verzorging en de rol ‘als vriend’? Ten eerste gaat het bij beiden vooral om de relatie met de ander. Ten tweede is de kern van geestelijke verzorging ‘er zijn’ en ‘empathie’ ook de kern van de rol ‘als vriend’.

¹⁶⁰ Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen, bron:

http://www.vgvz.nl/userfiles/files/Over_de_VGVZ/beroepsstandaard.pdf, geraadpleegd op 8 oktober 2012.

¹⁶¹ Baart, *Een theorie van de presentie*, 829.

Ten derde is er een overeenkomst met de rol ‘als vriend’ en geestelijke verzorging uitgaande van de opvatting van geestelijke verzorging als begeleiding (zingeving) en geen behandeling. Ten vierde gaat het zowel bij geestelijke verzorging als bij de rol ‘als vriend’ om vragen rond zingeving en is het levensbeschouwelijke kader hierbij van belang. Ten vijfde komen de opvattingen van professionaliteit in beide velden overeen. Gezien de grote hoeveelheid overeenkomsten die er tussen de verschillende velden gevonden kunnen worden, is het mijns inziens aannemelijk dat er toepassingsmogelijkheden voor de rol ‘als vriend’ in de geestelijke verzorging zijn.

Zoals ik hierboven benoem is zowel in de geestelijke verzorging als in de rol ‘als vriend’ een goede reflectie essentieel. Ook hiermee is een vergelijking te maken tussen de rol ‘als vriend’ en de geestelijke verzorging. In de volgende paragraaf besteed ik extra aandacht aan reflectie, omdat het een controversiële kwestie is zoals zal blijken.

4.2.1 Een vergelijking ten aanzien van reflectie

Zoals gezegd in paragraaf 2.7 is de nabijheid die er met de rol ‘als vriend’ ontstaat een toegang dat zich kenmerkt door een *toegelaten* worden door de ander. Dit kan alleen door middel van zorgvuldig ontwikkelde trouw waardoor er geleidelijk meer vertrouwen kan groeien. Vertrouwen dat uiteindelijk uitmondt in vertrouwdheid. De professional brengt zichzelf waar nodig onbeschermd en echt in. In de rol ‘als vriend’ brengt de professional zichzelf dus meer in dan in een relatie waarin er meer afstand tot de ander is. Daarmee is de persoonlijkheid van de geestelijk verzorger ook belangrijker geworden.

Zoals de persoonlijkheid in de rol ‘als vriend’ belangrijk is, is ook in de opvatting van professionaliteit van de geestelijk verzorger de persoonlijkheid belangrijk. Het is namelijk de bepaalde geestelijk verzorger die vanuit haar (levensbeschouwelijke) identiteit contact maakt met de ander, zie paragraaf 3.4. Daarom is het ook van belang om te kunnen reflecteren op zowel de eigen identiteit als de professionaliteit. In een beroepsmatige context moet een geestelijk verzorger mijns inziens blijven reflecteren op het waarom van haar handelen, wat het contact met haar doet, waar haar reacties vandaan komen, enzovoort. Zo kan zij blijven ontwikkelen als professional en geestelijk verzorger.

Zoals eerder gezegd in paragraaf 2.5 gaat het bij de rol ‘als vriend’ om een normatief-reflectieve opvatting van professionaliteit. Het gaat om de kwaliteit van de relatie als zodanig. Het is hierbij overigens niet de bedoeling dat de professional het verhaal van de ander op zichzelf betreft, zie paragraaf 2.5. De betekenissen zullen in de context van het

referentiekader van de ander gevonden moeten worden. Omdat de professional zichzelf, de eigen persoon in grote mate in deze relatie inbrengt is het van belang om goed te kunnen reflecteren. Het is belangrijk om te reflecteren over wat het contact met jou als persoon én als professional doet. Persoonlijkheid en professionaliteit komen in de normatief-reflectieve opvatting van professionaliteit dus dicht bij elkaar.

Menken-Bekius en Van der Meulen zeggen ten aanzien van persoonlijkheid en professionaliteit dat persoon en beroep juist onderscheiden moeten worden gehouden. Ten eerste omdat je anders nooit vrij bent en ten tweede er dan geen ruimte overblijft om over het beroep te reflecteren.¹⁶² Als het beroep samen valt met de persoon dan is kritiek op het beroep, kritiek op de persoon.¹⁶³ Dit heeft nadelige gevolgen voor de reflectieruimte. De reflectieruimte wordt dan verkleind.¹⁶⁴ Het vermogen om feedback te ontvangen op het eigen werk komt dan onder druk te staan. Juist de afstand is essentieel voor de reflectie volgens Menken-Bekius en Van der Meulen.

In de opvatting van normatief-reflectieve professionaliteit wordt echter juist gesteld dat de eigen persoonlijkheid in het werk en (zorg)relatie meespeelt. Hierin wordt aangenomen dat de werkelijkheid waarin de ontmoeting tussen de cliënt en geestelijke verzorger plaatsvindt zelf een geïnterpreteerde werkelijkheid is, zie paragraaf 2.5. Men kan zich dus als geestelijk verzorger niet buiten deze interpretaties stellen.

Zoals ik in paragraaf 3.4 stel is het doel van de professional goede zorg realiseren voor een individuele cliënt in een specifieke situatie. Professionaliteit is hiermee ook gedefinieerd in het realiseren van ‘het goede’ voor de ander. Dit goede voor de ander laat zich zien in de relatie. De professional kan echter alleen het goede voor de ander zien als zij zich met een ander kan verbinden. In de hechte verbondenheid met de ander, kan het voor de professional pas duidelijk worden wat er gedaan kan of gelaten moet worden.¹⁶⁵ Hiermee is de eigen persoonlijkheid van de geestelijk verzorger dus essentieel geworden.

Volgens Menken-Bekius zal deze opvatting van professionaliteit, dat op een dergelijke sterke wijze verweven is met de persoon geestelijk verzorger, ten koste gaan van de reflectie. Mijns inziens kan de onderscheiding die Menken-Bekius en van der Meulen tussen

¹⁶² C. Menken-Bekius en H. van der Meulen, *Reflecteren kun je leren. Basisboek voor pastoraat en geestelijke verzorging*, Kampen 2007, 68.

¹⁶³ Idem, 68.

¹⁶⁴ Idem, 68.

¹⁶⁵ Vgl. A. Baart, ‘Filosofie’, <http://www.presentie.nl/wat-is-presentie/filosofie?start=3>, geraadpleegd op 4 december 2012.

professionaliteit en persoon leggen echter ook een nadeel zijn voor de reflectie. Hiermee wordt namelijk ten onrechte gesuggereerd dat de beroepsidentiteit apart staat van de persoonlijke identiteit. In de rol ‘als vriend’ gaat het er echter juist om dat de mens als mens kan verschijnen, los van de rol van hulpvrager of hulpverlener, zie paragraaf 1.4.2. De rol ‘als vriend’ is een professionele methodische rol waarin de eigen houding, waarden, (voor)oordelen van de professional ook van belang zijn. Omdat de persoonlijkheid van de (in dit geval) geestelijk verzorger hierbij zo belangrijk is wordt er bij de rol ‘als vriend’ juist een nadruk op het belang van reflectie gelegd, zoals ik in paragraaf 2.5 heb behandeld. Daarbij is het essentieel om jezelf in de rol als geestelijk verzorger met gebruik van de rol ‘als vriend’ persoonlijk in te brengen om überhaupt deze rollen goed - dat wil zeggen professioneel en methodisch – te kunnen vervullen.

Bovendien is het voor een geestelijk verzorger belangrijk om een open en authentieke geloofs- en of levensbeschouwing te hebben en deze adequaat te kunnen inzetten bij het contact met een cliënt, zie paragraaf 3.4. Daarmee is zij dus ook haar eigen instrument. Juist het kunnen reflecteren ten aanzien van de eigen waarden, houdingen, intuïties, gevoelens en kwetsbaarheden omvat de professionaliteit van de geestelijk verzorger. Zoals ik ook in paragraaf 3.4 zeg moet een geestelijk verzorger om aan de eis van professionaliteit te blijven voldoen leerbereid en leervaardig zijn. Dit houdt onvermijdelijk in dat feedback en zelfkritiek hierbij essentieel is.

De scherpe scheiding van persoon en professionaliteit zoals Menken-Bekius en Van der Meulen bepleiten is mijns inziens onhoudbaar. Het is een theoretische constructie die niet ondersteund wordt door de praktijksituatie. Hierin wordt de professionaliteit van de geestelijk verzorger immers mede gevormd door de eigen authentieke persoonlijkheid. Openheid (ten opzichte van jezelf en anderen) en congruentie (het in overeenstemming brengen van de eigen binnen- en buitenkant) zijn hierbij cruciaal. Dit maakt de uitoefening van geestelijke verzorging subjectief en is de persoonlijkheid van de geestelijk verzorger een onderdeel van de professionaliteit.

In de voorafgaande paragrafen heb ik vooral de presentiebenadering ten aanzien van geestelijke verzorging belicht. Ook de verschillende interventiebenaderingen zijn in de geestelijke verzorging van belang en ook deze kunnen passen bij de rol ‘als vriend’ zoals uit de volgende paragraaf zal blijken. De verschillende interventiebenaderingen zijn zowel bij langdurende contacten als kortdurende contacten in te zetten. In de volgende paragraaf belicht

ik de mogelijke voor- en nadelen van de toepassing van de rol ‘als vriend’ in de interventiebenaderingen.

4.3 Toepassingen van de rol ‘als vriend’ in de interventiebenaderingen

In de interventiebenadering bevinden zich ook presentieachtige kenmerken. De beide benaderingen presentie en interventie zijn in de praktijk niet helemaal van elkaar te isoleren, zoals ik ook al in paragraaf 3.3 heb gezegd. Toch onderscheidt de interventiebenadering zich wel van de presentiebenadering. In de interventiebenadering wordt er vanuit een vooraf bepaalde methodiek gehandeld terwijl dit in de presentiebenadering minder het geval is.

De verschillende competenties die onder de interventiebenaderingen ingedeeld kunnen worden zijn: de hermeneutische competentie, de diagnostische competentie, de therapeutische competentie en de competentie om met de methode van het levensverhaal te werken. Ik heb deze al uitgebreid in hoofdstuk 2 besproken dus dat zal ik hier niet meer doen. In deze paragraaf kijk ik naar de eventuele voor- en nadelen van de rol ‘als vriend’ bij de toepassing van de verschillende competenties en de methode levensverhaal in het vak geestelijke verzorging.

Deze worden in de beroepspraktijk van de geestelijk verzorger niet alleen, zoals in de presentietheorie bij de rol ‘als vriend’, ingezet bij langdurige contacten die in voor- en tegenspoed aangegaan worden, maar ook in kortdurende contacten toegepast. Vanzelfsprekend kan in de kortdurende contacten slechts in mindere sprake zijn van de rol ‘als vriend’, maar de normatieve richting van de professional kan hierdoor wel gestimuleerd of aangegeven worden. Dit maakt het wel interessant om na te gaan hoe ook in kortdurende contacten de vriendachtige kenmerken ingezet kunnen worden.

Met de *hermeneutische competentie* wordt er door de geestelijk verzorger in gesprek gegaan met de ander vanuit het referentiekader van de ander. Dit houdt in dat de geestelijk verzorger zich openstelt voor wat iemand in het hier en nu zegt. In de woorden die iemand uit worden de waarden geëxpliciteerd die de geestelijk verzorger een richting kunnen geven bij het zoeken naar betekenisgevende elementen voor de ander.

Zoals eerder genoemd neemt Baart in de overdenking van de mogelijke betekenissen van de rol ‘als vriend’ vooral de betekenissen voor de ander als uitgangspunt, terwijl ik de mogelijke betekenissen voor de geestelijk verzorger als uitgangspunt zal nemen. De vraag die hierbij gesteld kan worden is: Kan de geestelijk verzorger in de rol ‘als vriend’ goed de hermeneutische competentie uitvoeren?

Bij de hermeneutische competentie gaat het om een aansluiting te maken met de ander, vanuit het referentiekader van die ander. Hierin lijkt een duidelijke overeenkomst te zijn met de rol 'als vriend', de ander kan zich namelijk het beste openstellen als hij of zij door de professional 'als een vriend' benaderd wordt. Een voordeel van de rol 'als vriend' zou kunnen zijn dat er, omdat een vertrouwensband wordt opgebouwd, meer zicht zal zijn in en op het referentiekader van de ander. Door het vertrouwen dat in de relatie is ontstaan zal de ander zichzelf gemakkelijker kunnen en durven laten zien. Het luisteren met aandacht en echte aanwezigheid van de professional is essentieel voor de hermeneutische competentie. Alleen dan zal er een openheid bij de ander en het vertrouwen dat nodig is om te vertellen ontstaan. Wellicht zou de geestelijk verzorger in de rol 'als vriend' beter de hermeneutische competentie kunnen toepassen dan een geestelijk verzorger die in een meer afstandelijke relatie tot de ander staat.

Een nadeel van deze rol 'als vriend' bij de hermeneutische competentie zou kunnen zijn dat er juist door de verbinding een vertroebeling ontstaat. In een vriendachtige relatie spelen immers meer aspecten dan alleen het vertrouwen dat er wordt opgebouwd. Met de rol 'als vriend' wordt ook een verlangen aangeraakt, het verlangen om een vriend te hebben, maar ook de angst om deze vriend te verliezen zoals Baart terecht opmerkt, zie paragraaf 2.7.

Dit verlangen, en de hiermee gepaard gaande angst, zal een nadeel kunnen zijn voor de hermeneutische competentie en kunnen leiden tot een vertroebeling. Het zou het vinden van de juiste betekenisgevende elementen in het verhaal van de ander kunnen bemoeilijken. Juist door dit verlangen naar vriendschap en de hierbij horende angst om dit te verliezen, wil de ander zich misschien anders (beter) voordoen dan hij of zij is.

Ik denk bijvoorbeeld aan de onzekerheden die ontstaan als ik verliefd ben. Bij verliefdheid speelt er eenzelfde soort verlangen en angst. Ik wil mezelf dan graag van de leukste, grappigste en liefste kant laten zien. Door dit verlangen en deze angst kan er een grote onzekerheid ontstaan, waardoor het weer heel moeilijk is om jezelf te laten zien. Zal de ander nog wel mijn vriend willen zijn als zij mij echt leert kennen? Door dit effect, dat onherroepelijk samen met de vriendschapspositie wordt opgeroepen, zou het juist ongunstig voor de hermeneutische competentie kunnen zijn om deze rol hierbij te gebruiken.

De *diagnostische competentie* houdt in dat er door middel van de relatie met de ander een interpretatie plaatsvindt van de situatie en de gegevens aangaande die ander. De taak van de diagnostiek is het verkrijgen van betrouwbare informatie. Informatie waarmee een interpretatie kan worden gemaakt dat aangeeft welke therapie of behandeling het beste

gevolgd kan worden, met de aandacht op het goed voor de ander. De vraag hierbij is: Kan de geestelijk verzorger in de rol ‘als vriend’ goed de diagnostische competentie uitvoeren?

Een voordeel van de rol ‘als vriend’ bij deze competentie is wellicht dat er door de band die er ontstaat meer informatie naar voren komt dan wanneer er een meer afstandelijke positie wordt ingenomen. Zoals ik ook bij de hermeneutische benadering heb aangestipt is het echter de vraag of deze informatie dan betrouwbaar zal zijn. Nu zal ik mij richten op wat de rol ‘als vriend’ in combinatie met de diagnostische competentie mogelijk voor de geestelijk verzorger zal betekenen.

Een nadeel van de rol ‘als vriend’ is mogelijk dat er hiermee meer kans is op tegenoverdrachtmechanismen in de geestelijk verzorger. Tegenoverdracht staat voor de complexe gevoelens die de geestelijk verzorger jegens de hulpvrager koestert en die onbewust zijn. Cullberg noemt dit in zijn boek *Moderne psychiatrie. Een psychodynamische benadering* ‘echte tegenoverdracht’.¹⁶⁶ Het kan hierbij bijvoorbeeld gaan om onopgeloste conflicten van de geestelijk verzorger. Bijvoorbeeld onopgeloste conflicten met broers of zussen of complexe gevoelens ten aanzien van de ouders of andere relaties in het eigen leven. De tegenoverdracht kan zich soms uiten doordat de geestelijk verzorger een vage irritatie ten opzichte van de hulpvrager voelt.¹⁶⁷ Omdat de geestelijk verzorger zichzelf in de rol ‘als vriend’ meer inbrengt is er misschien meer kans op tegenoverdracht. Daarom kan de rol ‘als vriend’ nadelig zijn voor de diagnostische competentie. Dit hier genoemde nadeel kan overigens ook bij de hermeneutische competentie van toepassing zijn.

Een voordeel van de rol ‘als vriend’ met betrekking tot de genoemde tegenoverdracht is dat er in de rol ‘als vriend’, zoals Baart deze in de presentietheorie beschrijft, veel nadruk wordt gelegd op het belang van (zelf)reflectie door de professional. Hiermee worden deze overdracht- en tegenoverdracht-mechanismen erkend, aangesproken en serieus genomen. In een professionele relatie met meer afstand tot de ander is hier misschien minder aandacht voor, terwijl ook hierin mechanismen van overdracht en tegenoverdracht kunnen spelen. Daarom is de rol ‘als vriend’ wellicht een voordeel voor de diagnostische competentie.

De *therapeutische competentie* bestaat uit het aanreiken van de juiste hulpmiddelen, zoals rituelen, teksten of gebeden op basis van de levensbeschouwelijke traditie van de ander om tot heling van het zingevingsproces te komen. De vraag hierbij is: Kan de geestelijk verzorger in de rol ‘als vriend’ goed de therapeutische competentie uitvoeren?

¹⁶⁶ J. Cullberg, *Moderne psychiatrie. Een psychodynamische benadering*, Amsterdam 2003, 564.

¹⁶⁷ Idem, 566.

Een voordeel van de rol ‘als vriend’ bij deze competentie is misschien, doordat er een vertrouwensband is opgebouwd, meer zicht ontstaat op wat bij de bepaalde persoon een juist hulpmiddel zou kunnen zijn en wat niet. In mijn stagepraktijk in de GGZ had ik bijvoorbeeld wekelijks een gesprek met de cliënte Sarah.¹⁶⁸ Ik heb haar op een daarbij passend moment een tekst van Anselm Grün voorgelezen.¹⁶⁹ De titel van deze tekst is *Labyrint van het leven* en gaat over het gevoel weer terug bij af te zijn waarbij het lijkt alsof alles voor niets is geweest, maar dat het in werkelijkheid een spiraalvormig proces is. Een schijnbare terugslag heeft een positieve werking en blijkt een heilzame ervaring, aldus Anselm Grün. Sarah herkende zich diepgaand in deze tekst.

De ingeving dat zij zich misschien in deze tekst zou herkennen en hier iets aan zou hebben kreeg ik in de eerdere gesprekken die ik met haar heb gehad. Door mij in dit contact niet sturend op te stellen, dat ook een kenmerk is van de rol ‘als vriend’, kreeg ik een duidelijker beeld van wat bij deze cliënte een passend hulpmiddel zou kunnen zijn. Hiermee is de rol ‘als vriend’ dus een voordeel bij de therapeutische competentie.

Een mogelijk nadeel van de rol ‘als vriend’ bij de therapeutische competentie is dat er meer kans is op blinde vlekken bij de geestelijk verzorger omdat het contact met de cliënt intenser is. Er kunnen identificatieprocessen gaan plaatsvinden. Identificatie is als psychologisch begrip ontwikkeld door Sigmund Freud (1856-1939). Zijn definitie is: ‘Identificatie is een psychologisch gebeuren waarbij het subject zich een aspect, eigenschap of attribuut van een ander eigen maakt en zichzelf geheel of gedeeltelijk omvormt naar diens voorbeeld’.¹⁷⁰ Dit eigen maken van kenmerken van de ander in het zelf kan alleen als er een herkenning of een aansluiting bij het bepaalde kenmerk van een ander in het zelf gevonden wordt. Freud ziet de identificatie als vroegste uiting van een gevoelsbinding met een ander en onder invloed van deze gevoelsbinding wordt het zelf of de identiteit geconstrueerd. Door deze binding incorporeert iemand bepaalde aspecten, eigenschappen of attributen van een ander in het zelf.¹⁷¹ Doordat dit proces van identificatie groter zal zijn in de rol ‘als vriend’ is er misschien een grotere kans dat er blinde vlekken in de beoordeling van de geestelijk verzorger ontstaan,

¹⁶⁸ Sarah is een pseudoniem.

¹⁶⁹ Grün, *Boek van levenskunst*, 140.

¹⁷⁰ S. Freud, *Massapsychologie en ik-analyse*, Amsterdam 1987, 192.

¹⁷¹ M. Wiering, Masterscriptie Godsdienstwetenschappen, *(On)deugden en het meerstemmige zelf: een conceptueel en empirisch onderzoek naar identificatieprocessen bij kijkers van reality-soaps*, Groningen 2010, 26.

waardoor deze minder goed de juiste hulpmiddelen kan aanreiken, met het oog op het goed van de ander.

Andersom kan er door de identificatie die er bij de ander plaatsvindt ten opzichte van de geestelijk verzorger misschien wel een vergroting van het zelfvertrouwen ontstaan. De ander kan wellicht door de identificatie met de geestelijk verzorger bepaalde aspecten, eigenschappen of attributen inlijven, die hem of haar kunnen helpen bij de zoektocht naar zingeving. Dit is een mogelijk voordeel van de rol ‘als vriend’ bij de therapeutische competentie. Deze identificatieprocessen kunnen ook bij de andere competenties en de methode van het levensverhaal van toepassing zijn.

De *methode levensverhaal* is een methode waarin ervan uit wordt gegaan dat het vertellen van het levensverhaal een zingevende functie heeft en dat er hierdoor identiteitsvorming plaatsvindt. Met de methode levensverhaal wordt er recht gedaan aan het leven en de authenticiteit van de ander. Een levensverhaal is een constructie, die bij het vertellen een bepaalde vorm en inhoud krijgt. Het heeft een ‘verhaal-achtige’ structuur en met behulp hiervan wordt er door een verteller betekenis gegeven aan de ervaringen.¹⁷² De vorm en inhoud van het verhaal zijn afhankelijk van het moment waarop, de setting waarin en aan wie je ‘het’ verhaal vertelt en staat niet vast. Bovendien is de interpretatie ervan flexibel en veranderlijk. De vraag die nu gesteld kan worden is: Kan de geestelijk verzorger in de rol ‘als vriend’ goed de methode levensverhaal gebruiken?

Aan wie ‘het’ levensverhaal verteld wordt is zoals gezegd dus van grote invloed op de inhoud van het verhaal. Bovendien kunnen er veel emoties naar boven komen bij het vertellen van het levensverhaal. Door het vertellen van ‘het’ levensverhaal voelt en beleeft iemand soms weer moeilijke momenten. Door aandacht aan deze momenten en ervaringen te geven kunnen deze een plek in het grotere levensverhaal krijgen. In elk levensverhaal zijn er breuken aan te wijzen, deze breuklijnen kunnen door het vertellen in het leven worden verwerkt.¹⁷³

In de rol ‘als vriend’ zijn veiligheid en vertrouwen voorwaarden. Er is al een band opgebouwd en een hechting ontstaan. Een voordeel van de rol ‘als vriend’ bij het vertellen van ‘het’ levensverhaal zou kunnen zijn dat het door deze veiligheid en vertrouwdheid misschien gemakkelijker is om een levensverhaal te delen. Ik heb zelf in het kader van mijn

¹⁷² Ganzevoort, ‘Hoe leest gij? Een narratief model’, in: *De praxis als verhaal*, 2. Zie ook: Van Schrojenstein Lantman, *Levensverhalen in het ziekteproces*, 68.

¹⁷³ Van Schrojenstein Lantman, *Levensverhalen in het ziekteproces*, 51-53.

opleiding ook mijn levensverhaal gedeeld. Daarbij heb ik gemerkt dat de sfeer van het moment heel erg bepalend is voor dat wat ik uiteindelijk met een ander heb gedeeld. In de rol ‘als vriend’ gaat het om liefdevolle nabijheid. De sfeer die hier mee geschapen wordt is mijns inziens gunstig bij het vertellen van het levensverhaal.

Een mogelijk nadeel van de rol ‘als vriend’ bij deze methode is dat de geestelijk verzorger zelf ook eerder uitgenodigd wordt om eigen ervaringen met de ander te delen. Dit kan confronterend zijn. Wellicht komen dan ook eigen breuken en hiermee gepaard gaande emoties boven. Het is denk ik belangrijk om hier als geestelijk verzorger van te voren bij stil te staan. Wat zou je wel en niet delen met de ander? De methode levensverhaal wordt gebruikt om de ander te begeleiden en of te helpen. Het gaat niet om de geestelijk verzorger. Het is mijns inziens belangrijk om hier altijd bewust van te zijn. De mogelijke voor- en nadelen die ik bij de andere competenties heb genoemd kunnen ook in meer of mindere mate gelden voor het werken met de methode levensverhaal.

In deze paragraaf werd duidelijk dat er zowel voor- als nadelen kunnen zijn aan de toepassing van de rol ‘als vriend’ in de geestelijke verzorging. In de volgende paragraaf zal ik tot slot kort belichten wat anderen in het veld van geestelijke verzorging en zorgethiek vinden van de combinatie vriendschap en professionaliteit.

4.4 Anderen over de combinatie vriendschap en (geestelijke)verzorging

In deze paragraaf belicht ik drie visies op de combinatie vriendschap en professionaliteit. Eerst zal de visie van Frans Vosman aan de orde komen, die ‘gaan staan op de positie van vriendschap’ in de zorgrelatie naar voren brengt. Daarna richt ik mij op de visie van Ben de Boer, die pleit voor vriendschap als omschrijving voor het ambt. Tot slot schenk ik aandacht aan de visie van Martin Walton, die met de metafoer gastvrijheid een alternatief voor vriendschap voorstelt.

Vosman stelt in zijn artikel ‘Vriendschap als model voor professionele zorg’ de volgende vraag: Kan vriendschap op de een of andere manier een model zijn voor professionele zorg?¹⁷⁴ Door middel van vriendschap zou de professional bij het goed van de ander in de buurt kunnen komen. In vriendschap staat immers het goed voor de ander centraal. Hij werkt

¹⁷⁴ Vosman, ‘Vriendschap als model voor professionele zorg’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 62-73.

deze mogelijkheid uit aan de hand van het voorstel: gaan staan op de positie van de vriendschap en van daaruit professioneel werk verrichten.¹⁷⁵

Vosman probeert dus precies als Baart professionaliteit en vriendschap bij elkaar te brengen. Vosman begint hiertoe bij de notie van professionaliteit. Professionaliteit heeft als uitgangspunt de ongelijkheid in positie, kennis, behoefte en nood. De kenmerken van vriendschap zijn daarentegen wederzijdsheid en gelijkheid. Vriendschap lijkt dan ook op het eerste gezicht onverenigbaar te zijn met professionaliteit. Vriendschap is echter volgens Vosman niet onverenigbaar met professionaliteit omdat er op de hierboven gegeven kenmerken van vriendschap gemoduleerd kan worden.¹⁷⁶

Bij vriendschap is het uitgangspunt het handelen. Het is geen vaste toestand.¹⁷⁷ Er zijn gradaties van vriendschappen. Vosman neemt dan ook een zwakke vorm van vriendschap in de vorm van burgerschap als uitgangspunt bij zijn voorstel: gaan staan op de positie van de vriendschap en van daaruit professioneel werk verrichten. De professional in dit geval de geestelijk verzorger heeft een intieme nabije relatie tot de ander. De relatie vindt echter niet plaats in de private sfeer.

Vosman stelt dat een vriendschappelijke positie niet alleen in het private vlak hoeft plaats te vinden maar zich ook op het snijvlak van zorgverlener en zorgontvanger kan bevinden.¹⁷⁸ In de zorgrelatie kan de positie van vriendschap worden ingenomen om te kijken naar wat het goede is voor een persoon in een concrete situatie. Het gaat dan om vriendschap als het innemen van een morele positie en niet om een gevoel of stemming.¹⁷⁹ Dit is een politieke opvatting van professionaliteit.¹⁸⁰

De positie van vriendschap houdt in dat ik voor jou het goede wil. Ik wil het goede voor jou omdat het voor jou een goed is en daarom wil ik het ook. Bovendien zie ik het daarom ook als een goed voor mij.¹⁸¹ Dit hoeft dus geen persoonlijke vriendschap te zijn. Het kan ook toegepast worden in een andere setting, zoals de zorgrelatie.

¹⁷⁵ Vosman, 'Vriendschap als model voor professionele zorg', in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 64.

¹⁷⁶ Vgl. Idem, 69.

¹⁷⁷ Vgl. Idem, 68.

¹⁷⁸ Vosman volgt hierin Ricoeur die vriendschap op het snijvlak van openbaar en privaat situeert. Vgl. Vosman, 'Vriendschap als model voor professionele zorg', in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 68.

¹⁷⁹ Vgl. B. de Boer, 'Een vorm van vriendschap. Over professionaliteit, zorgethiek en geestelijke verzorging', in: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, jaargang 15, nr.65 2012, 15.

¹⁸⁰ Vgl. Vosman, 'Vriendschap als model voor professionele zorg', in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 70.

¹⁸¹ Vosman volgt hier Solowski. Vgl. Vosman, 'Vriendschap als model voor professionele zorg', in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 69.

Bij de notie van professionaliteit wordt er uitgegaan van de asymmetrie in de zorgrelatie. Dit is echter volgens Vosman een kortzichtige visie. Al is er zoals ik hierboven aanhaal een ongelijkheid in positie, kennis, behoefte en nood tussen de professional en de zorgvrager, dit houdt niet vanzelfsprekend in dat de relatie asymmetrisch is.

Vosman stelt namelijk, mijns inziens terecht, dat deze asymmetrie een tweede plaats heeft die bovenop een symmetrie ligt. Er is van mens tot mens in de eerste plaats een gelijkheid. Deze gelijkheid moet vooropgesteld worden, waarbinnen men de ongelijkheid in positie in kennis en beheer neemt, aldus Vosman.¹⁸²

De zwakke vriendschap heeft als doel het goed voor de ander, wederkerigheid is hierbij bovendien niet noodzakelijk. De gelijkwaardigheid maakt het ook mogelijk om op een wel bepaald niveau af te zien van de wederkerigheid, die kenmerkend is voor de vriendschap.¹⁸³ De cliënt wenst bijvoorbeeld niet noodzakelijk ook de geestelijk verzorger het goede toe. Maar als burger in een geordende samenleving doet hij of zij dat wel.

In de praktijk houdt dit in dat de geestelijk verzorger zich bewust moet zijn van de ongelijkheid die er door de zorgrelatie kan ontstaan. Deze ongelijkheid kan door middel van een wederkerigheid vanuit de geestelijk verzorger verminderd worden zoals ik in het volgende hoofdstuk in paragraaf 5.5 zal beargumenteren. Voorop staat dat de professional de vriendschapspositie zelf moet opzoeken en constitueren.

De geestelijk verzorger Ben de Boer pleit ook voor een toepassing van vriendschap in de professionele zorgpraktijk van geestelijk verzorgers.¹⁸⁴ Hij zegt dat in zijn werkveld, de GGZ en verslavingszorg, de vriendschap hem een verrassend perspectief biedt op professionaliteit.¹⁸⁵

Bovendien betoogt hij voor de invoering van vriendschap als omschrijving van het ambt. De Boer gaat uit van een zorgethisch perspectief op professionaliteit. Zorg gebeurt tussen mensen, in een bepaalde verbondenheid en heeft een moreel karakter. In deze visie wordt er vanuit gegaan dat zorg een antwoord probeert te geven op kwetsbaarheid, eenzaamheid en lijden.¹⁸⁶

Zoals gezegd oppert De Boer voor de invoering van vriendschap als omschrijving van het ambt. Hij zegt: ‘De vriendschap van geestelijk verzorgers zou ik willen interpreteren als

¹⁸² Vosman, ‘Vriendschap als model voor professionele zorg’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 70.

¹⁸³ Idem, 71.

¹⁸⁴ De Boer, ‘Een vorm van vriendschap’, in: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 10-16.

¹⁸⁵ Idem, 11.

¹⁸⁶ Idem, 11.

religieus of levensbeschouwelijk antwoord op kwetsbaarheid en afhankelijkheid'.¹⁸⁷ De Boer volgt hierin de ethicus en theoloog Hans Reinders. Reinders stelt dat vooral de christelijke traditie waardevolle gedachten bezit om de waardigheid van kwetsbare mensen te denken.¹⁸⁸ Vriendschap is hierin de manier waarop God bij mensen betrokken is.¹⁸⁹

Het uitgangspunt van dit mensbeeld is dat iedereen op anderen is aangewezen voor een gelukkig leven. De essentie van het mens-zijn ligt niet binnen onze eigen mogelijkheden als mens (verstand, willen en handelen) maar buiten onszelf in de vriendschap die God biedt.¹⁹⁰ Op deze manier is het mogelijk om elk leven een menswaardig leven te noemen, omdat ieder mens deelt in de liefde van God. In deze liefde van God is het ook mogelijk om met die 'ogen van God' naar een ander te kijken en hun waardigheid te bevestigen.¹⁹¹

In de visie van vriendschap die Reinders naar voren brengt is vriendschap een gave. Vriendschap wordt hierin in het licht van de vriendschap met God gezien. Dit is in tegenstelling met de visie van vriendschap van Aristoteles, die drie soorten vriendschap onderscheidt namelijk vriendschap gebaseerd op genot, nut en het goede, zie paragraaf 2.3.

De Boer zegt dat vriendschap als een gave de ruimte biedt waarbinnen mensen opgenomen kunnen worden in een bredere context.¹⁹² Hoe tragisch of mislukkend hun leven dan ook is. Vriendschap in spirituele zin betekent een onvoorwaardelijke aanvaarding van de ander. Door diagnose en behandelplannen kunnen cliënten als een problematiek verschijnen.¹⁹³ Vriendschap kan geestelijk verzorgers helpen om zich te verhouden tot deze vormen van 'reductie' in de zorg. Met vriendschap kunnen cliënten in een breder perspectief ontvangen worden.¹⁹⁴

Zoals gezegd is de gedachtegang van De Boer geïnspireerd door de theologie van Reinders. De Boer stelt echter dat de essentie van de spirituele ervaring van vriendschap ook zonder theologische taal te beschrijven is en op deze manier betrokken kan worden op de professionele rol van de geestelijk verzorger. De kern van deze spiritualiteit ligt in de

¹⁸⁷ De Boer, 'Een vorm van vriendschap', in: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 13.

¹⁸⁸ Idem, 14.

¹⁸⁹ Idem, 14.

¹⁹⁰ Idem, 14.

¹⁹¹ Idem, 14.

¹⁹² Idem, 14.

¹⁹³ Diagnoses en behandelplannen zijn wel terecht en noodzakelijk stelt De Boer. Vgl. Idem, 14.

¹⁹⁴ Vgl. Idem, 14.

onvoorwaardelijke erkenning van de ander.¹⁹⁵ Onvoorwaardelijke erkenning van de ander als gave en behorende tot de beroepsethiek van de geestelijk verzorger.

Door hun levensbeschouwelijke of religieuze traditie worden geestelijk verzorgers binnen professionele rollen en in moderne zorginstellingen in staat gesteld om mensen los van hun ziekte of verslaving te zien en hen te erkennen in hun zoeken naar zin. De professionele zorgpraktijk van geestelijk verzorgers, waarin de zoektocht naar het goede leven centraal staat, wordt steeds opnieuw gevoed door deze spiritualiteit van de vriendschap, aldus De Boer.¹⁹⁶

Zoals gezegd wil De Boer vriendschap in verband brengen met het ambt van de geestelijk verzorger. Hij stelt dat het ambt meer is dan een juridische en liturgische categorie. Geestelijk verzorgers belichamen iets dat van een andere orde is dan het gewone dagelijkse leven. In hun ambt, dat een symbolisch belang heeft, verwijzen geestelijk verzorgers naar dromen over mens en wereld en maken te midden van crisis ruimte voor het verwoorden en delen van dit verlangen naar het goede leven.¹⁹⁷ Daarmee nemen geestelijk verzorgers een eigen plek in te midden van andere zorgverleners. Bovendien representeert de geestelijk verzorger een werkelijkheid die van een andere orde is en daaruit bestaat een belangrijk deel van de vriendschap, aldus De Boer.¹⁹⁸ Vriendschap is volgens De Boer een goed alternatief als omschrijving voor het ambt omdat er hiermee een mogelijkheid wordt gegeven om de zorg die gericht is op de gehele mens een plek te geven binnen de GGZ en verslavingszorg.

De universitair docent geestelijke verzorging Martin Walton stelt als alternatief voor de metafoor van professionele vriend de metafoor gastvrijheid voor in zijn artikel, 'Geestelijke verzorging als gastvrijheid, Een alternatief voor de metafoor van professionele vriendschap'. Voor de uitwerking van de metafoor gastvrijheid verwijs ik naar zijn hierboven genoemde artikel. Ik richt me hier vooral op de kritiekpunten die hij ten aanzien van de metafoor vriendschap noemt.

Walton vraagt zich af in welke zin er nog sprake is van vriendschap als deze wordt gemotiveerd vanuit het tragische in plaats vanuit het overvloedige of het antropologische. Met de zinsnede 'gemotiveerd vanuit het tragische' bedoelt Walton volgens mij dat de vriendschap bewust ingezet wordt in de zorgbetrekking, dus gemotiveerd is vanuit de hulpvraag, 'het tragische'. In de zorgrelatie wordt deze vriendschap 'professionaliteit op de wijze van

¹⁹⁵ Vgl. De Boer, 'Een vorm van vriendschap', in: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 14.

¹⁹⁶ Vgl. Idem, 14.

¹⁹⁷ Idem, 15.

¹⁹⁸ Idem, 16.

vriendschap' genoemd.¹⁹⁹ Het gaat om 'als vriend' waarbij er afstand wordt genomen van het geïdealiseerde beeld van vriendschap, zoals hij correct opmerkt. Niet de emotionaliteit maar het goede willen voor de ander staat centraal. Walton merkt op dat dit ook bij andere mogelijke relatievormen kan horen.

Als reactie op Vosman en vraagt Walton zich bovendien af of de zorgbetrekking nog wel aan de kenmerken van vriendschap kan voldoen. Hij citeert Vosman die op zijn beurt Thomas citeert, '*met zijn hart bij het hart van zijn vriend zijn, met hem verheugd en met hem bedroeft zijn*'.²⁰⁰ Er lijkt hiermee over het vreemde, vervreemdende of zelfs weerzinwekkende, dat men evengoed kan tegenkomen, heen gesprongen te worden, merkt Walton op.²⁰¹

Hij stelt bovendien dat het beeld van vriendschap telkens moet worden gekwalificeerd of gecorrigeerd om te kunnen passen in de zorgrelatie.²⁰² Zoals staan op de positie van vriendschap en 'als vriend'. Hij noemt dit een fundamenteel- theoretisch probleem en een praktisch probleem.²⁰³

Het is een praktisch probleem omdat er telkens uitgelegd moet worden wat ermee wordt bedoeld. Bovendien kan het een bepaalde verwachting oproepen bij de cliënt. Hoe moet hier mee omgegaan worden vraagt Walton zich af. Dit is een punt waar er mijns inziens ook een morele grens geraakt wordt en ik kom hierop terug in paragraaf 5.3. Het is een fundamenteel- theoretisch probleem omdat de kwalificaties en correcties steeds van buitenaf moeten komen, aldus Walton.

Walton stelt de metafoor gastvrijheid als alternatief voor vriendschap voor. Hierbij zijn minder beperkingen nodig volgens hem. Hij zegt dat het hoort bij de praktijk van gastvrijheid om de ruimte en de grenzen van de betrekking telkens opnieuw te verkennen en te definiëren: nabijheid en afstand, asymmetrie en wederkerigheid, herkenning en vervreemding. Walton legt een nadruk op de rolwisseling van gastvrouw en gast. Juist door de rolwisseling kunnen geestelijk verzorgers nieuwe rollen uitproberen, de grensgebieden van het beroep verkennen en zichzelf leren zien door de ogen van anderen.²⁰⁴ Bovendien biedt de metafoor gastvrijheid

¹⁹⁹ Walton citeert hier de Boer, 'Een vorm van vriendschap', in: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 12. M.

Walton, 'Geestelijke verzorging als gastvrijheid. Een alternatief voor de metafoor van professionele vriendschap', in: *Tijdschrift Geestelijke verzorging*, nr. 67, jaargang 15, 2012, 37.

²⁰⁰ Idem, 37.

²⁰¹ Idem, 37.

²⁰² Idem, 37.

²⁰³ Idem, 37.

²⁰⁴ Idem, 36.

volgens Walton ruimte aan vriend én vreemdeling (en ook vijand). Gastvrijheid legt de focus meer op de interactie en minder op de personen zelf.

Mijns inziens wordt er met het begrip gastvrijheid echter voorbij gegaan aan waar het eigenlijk om gaat in de geestelijke verzorging, namelijk de liefdevolle nabijheid tot de ander. Gastvrijheid is een veel afstandelijker begrip dan vriendschap. Gastvrijheid staat misschien ten opzichte van vriendschap zoals tolerantie ten opzichte van welkom zijn staat. Bij tolerantie wordt iemand weliswaar getolereerd, maar men is niet blij dat hij of zij er is. Hij of zij wordt niet welkom geheten. Bij gastvrijheid wordt iemand welkom geheten, in de zin van dat diegene wordt ontvangen, de deur staat open en men is blij dat hij of zij er is. Maar hij of zij moet ook weer weg gaan. In gastvrijheid zit de tijdelijkheid al ingesloten.

Aan de ene kant zou deze tijdelijkheid vóór de metafoor gastvrijheid als alternatief voor vriendschap kunnen pleiten, omdat veel zorgrelaties tijdelijk voor een bepaalde tijd worden aangegaan. Aan de andere kant gaat het juist bij 'als vriend' en de professionele vriendschap om het onderzoek naar hoe de professional tegemoet kan komen aan de behoefte van vertrouwen en hechting en de voordelen die dit in de zorgrelatie kan hebben. Dit gegroeide vertrouwen en de hechting die tussen de geestelijk verzorger en een cliënt ontstaan kunnen echter wel moeilijkheden oproepen. Ik ga hier in paragraaf 5.6 uitgebreid op in. Mijns inziens kan gastvrijheid niet als alternatief voor vriendschap gelden, omdat het een veel oppervlakkiger positie is dan vriendschap. Gastvrijheid is een voorstadium van vriendschap.

Walton zegt dat de metafoor gastvrijheid evenals vriendschap een moreel antwoord kan geven op het tragische. Mijns inziens is dit echter een ander antwoord. Gastvrijheid kan wellicht ruimte bieden voor zowel de geestelijk verzorger als de ander, door de focus die op de interactie wordt gelegd. Terwijl het vriendschapsmodel het verlangen naar een vriend aanspreekt en de liefdevolle nabijheid tot de ander kan faciliteren.

Ik heb in dit hoofdstuk een vergelijking gemaakt met geestelijke verzorging en de rol 'als vriend'. Zonder voorbeelden uit de praktijk blijft deze vergelijking echter voornamelijk theoretisch onderbouwd. Er ontstaat dan nog geen zicht op waar eventueel de morele grenzen van deze rol geraakt worden. Dit blikveld wordt verruimd door het aan de realiteit te toetsen. Daarom zal ik in het volgende hoofdstuk een casus beschrijven. Bij het bespreken van de casus zullen er een aantal vragen aan de orde komen. Deze zijn: Waar liggen de eventuele moeilijkheden, mogelijkheden en betekenissen van de rol 'als vriend in de praktijk? Waar worden morele grenzen van deze rol 'als vriend' geraakt?

5 Een casus

5.1 Janneke

Door een theorie te illustreren met een actuele situatie kan er gekeken worden of een theorie een toepassingsmogelijkheid heeft. De eventuele mogelijkheden, moeilijkheden en betekenissen kunnen dan duidelijk worden. Ook kan er hiermee een zicht komen op de eventuele morele grenzen van de rol ‘als vriend’. Daarom zal ik in deze paragraaf een casus als illustratie gebruiken. Met het gebruik van een casus kan de rol ‘als vriend’ een toepassing in de geestelijke verzorging vinden.

Ik beschrijf een casus van een cliënt van de GGZ. Deze cliënt noem ik Janneke.²⁰⁵ Met Janneke heb ik tijdens mijn stage voor lagere tijd een intensief contact gehad. Ik heb de informatie over deze cliënt ontdaan van waaraan zij door derden herkend kan worden. Ik beschrijf wel de verschillende situaties zoals deze hebben plaatsgevonden.

Janneke is een vrouw van middelbare leeftijd met een ernstige ziekte, waardoor haar gehele sociale leven is beperkt. Door deze ziekte is zij aan huis gebonden geraakt. Janneke is niet meer in staat om in het sociale leven te participeren. Om met de woorden van Baart te spreken, zij is ‘sociaal overbodig’ geworden.

Janneke is een intelligente en welbespraakte vrouw van middelbare leeftijd. Ze is geïnteresseerd in levensbeschouwing en spiritualiteit. Janneke heeft lang allerlei werk gedaan en was sociaal zeer actief. Negen jaar geleden is ze door een ernstige ziekte helemaal stilgevallen en verloor de belangstelling voor het bestaan. Janneke’s wens is om weer meer contacten aan te gaan en ze verlangt naar diepgang. Ze heeft een lange weg langs allerlei artsen en behandelaars afgelegd en is hier soms diep door gekwetst.

5.2 Het contact met Janneke

In de hoedanigheid van geestelijke verzorger in opleiding ben ik een intensief contact met Janneke aangegaan. In het eerste gesprek heb ik haar verteld tot wanneer wij met elkaar in gesprek zouden gaan. Ons contact zou zes maanden duren. De eerste keren duurden onze ontmoetingen ongeveer een uur, maar al snel werd dit gemiddeld twee uur of langer. Het was

²⁰⁵ De naam Janneke is een pseudoniem.

in verband met haar ziekte moeilijk voor haar om naar de GGZ te komen. Daarom vonden de wekelijkse gesprekken bij haar thuis plaats.

Janneke liet een groot verlangen tot verbinding zien. In de eerste gesprekken die ik met haar voerde heeft zij mij veel verteld over haar slechte ervaringen in het hulpverlenercircuit. Zij maakte zich daar zeer boos over. Ook vertelde Janneke over haar interesse in spiritualiteit. Janneke zegt dat ze zichzelf afgesloten voelt van haar kern. Haar kern, haar hart is als het ware ondergesneeuwd door alle slechte ervaringen die ze de laatste jaren heeft meegemaakt. ‘Ik kan de spiritualiteit niet meer voelen, maar ik heb wel een sterk verlangen ernaar’, aldus Janneke.

Janneke geeft ook aan dat ze heel eenzaam is en het diepe contact met anderen mist. Zo vertelt ze, ‘zelfs het televisie kijken vind ik heel moeilijk, omdat ik daar allemaal mensen zie die gelukkig met elkaar zijn en dan voel ik mij nog eenzamer en nog meer afgesloten van de anderen’. Janneke maakte mij duidelijk dat het voor haar heel belangrijk is om weer in contact te komen met haar eigen verlangens, kern en spiritualiteit.

Haar verlangen naar diepgang werd door onze gesprekken aangesproken en niet door tijdsdruk ingebonden. Ik zorgde ervoor dat ik genoeg tijd voor haar kon reserveren. Hierbij moet er wel een kanttekening gemaakt worden. Deze mogelijkheid had ik alleen omdat ik nog in opleiding was. Een agenda vol met afspraken met andere cliënten had ik nog niet. Ik kon met Janneke een relatie aangaan ‘als een vriend’. Zij vertelde mij dat ze het fijn vond dat ze met mij een diepe connectie kon maken. Janneke zei ‘ik heb geen mensen waar ik goed mee kan praten’.

Het is voor een geestelijk verzorger werkzaam in een instelling als de GGZ door de werkdruk normaal gesproken niet mogelijk om zoveel tijd voor een cliënt te nemen. Dit gegeven maakt het moeilijk om de rol ‘als vriend’ in zijn volle consequentie op de geestelijke verzorging te betrekken. Toch kan het mijns inziens wel als richtinggevend ideaal worden beschreven. Ook dan is het belangrijk om te kijken waar de morele grenzen eventueel geraakt worden en wat de mogelijke beperkingen of voordelen van de rol ‘als vriend’ toegepast op de geestelijke verzorging kunnen zijn.

Als geestelijk verzorger in opleiding vind ik het belangrijk om er voor Janneke te zijn. Ik heb in dit contact vooral gebruik gemaakt van de presentiebenadering. De belangrijkste inbreng is hierbij het trouwe aanbod van mezelf. Voorop staat het aangaan van een zorgzame betrekking. In de presentiebenadering is het contact niet zozeer gericht op het zoeken naar een oplossing voor een probleem. De agenda wordt bepaald door wat en zoals de ander het aan de

orde stelt. Janneke mocht in de relatie zeggen, ‘blijf daar staan, daar is mijn verlangen, daar wil ik je graag hebben’.²⁰⁶

Ik heb zoals gezegd in dit contact vooral de presentiebenadering toegepast. Deze benadering gebruik ik echter niet exclusief. Ook de interventiebenadering heb ik gebruikt.²⁰⁷ In de gesprekken heb ik de hermeneutische competentie en in de handelingen de therapeutische competentie toegepast. Dat ik hier spreek over het *toepassen* van verschillende competenties betekent niet dat ik voorafgaand aan of los van de relatie deze beslissingen heb gemaakt en ze daarna heb toegepast. Deze beslissingen zijn in de relatie zelf aan het licht gekomen. Ik heb mij daarbij laten leiden door de wensen van Janneke.²⁰⁸ De interventiemomenten hebben vanuit de presentie een invulling gekregen.

Zoals gezegd zijn Janneke en ik samen een relatie aangegaan voor de tijdspanne van zes maanden. Dit is een dienstverlenende relatie met een zekere vorm van wederkerigheid.²⁰⁹ Ik ben in deze relatie samen met Janneke op zoek gegaan naar wat voor haar goed en haalbaar is en dit hebben wij vanaf twee kanten (in eerste plaats vanaf haar- en in tweede plaats vanaf mijn kant) geprobeerd tot stand te brengen.

Enerzijds was de relatie die er tussen ons ontstond een middel waarmee verschillende ‘oplossingen’ samen konden worden geëxploreerd. Anderzijds werd er in de relatie óók een tijdelijk antwoord op de vraag naar verbinding gegeven. De rol ‘als vriend’ is gericht op het maken van een verbinding met een ander. Dit kan ook bij de therapeutische competentie een hulpmiddel zijn. Wat ik hiermee bedoel komt in de volgende paragraaf aan de orde.

²⁰⁶ Vgl. Baart, ‘Als een vriend... En wat dat mogelijk betekent’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 46.

²⁰⁷ Zie voor een bespreking van de interventiemethode ook: J. Bouwer, ‘Levensbeschouwelijke diagnostiek als instrument voor wetenschappelijk onderzoek’ in Doolaard, *Nieuw Handboek geestelijke verzorging*, Kampen 2006, 773-797 en J. Smit, ‘Waar zijnswijze en zienswijze elkaar kruisen. Over diagnostiek, presentie en geestelijke verzorging’, *Tijdschrift geestelijke verzorging* 42, 2007, 37-42.

²⁰⁸ Annelies van Heijst zegt ook dat de verrichtingen die je als deskundige doet niet los moeten komen te staan van de menselijke betrekking tussen zorgverlener en zorgontvanger. Vgl. A. Heijst, ‘Menslievendheid, De essentie van zorg vanuit zorgethisch perspectief’ in: A. Heijst, T. Tromp (red.) A. Baart, *Minder Hard-Meer Hart! Zorgethiek en management: een werkzame combinatie*, Utrecht 2006, 11.

²⁰⁹ Vgl. A. Baart, ‘Moet dat nou? Presentie en het verlangen van de manager’ in: A. Heijst, T. Tromp (red.) A. Baart, *Minder Hard-Meer Hart! Zorgethiek en management: een werkzame combinatie*, Utrecht 2006, 57.

5.3 De rol ‘als vriend’ bij de therapeutische competentie

De therapeutische competentie omvat het aanreiken van de juiste hulpmiddelen, zoals rituelen, teksten of gebeden op basis van de levensbeschouwelijke traditie van de ander om tot heling van het zingevingproces te komen. In het contact met Janneke trad bij het toepassen van deze competentie een verduidelijking op hoe de rol ‘als vriend’ in de praktijk kan functioneren.

Janneke vertelde in één van onze gesprekken dat ze vroeger wel eens zong en dat ze dit heel fijn vond. Ik vroeg daarop: ‘zullen we samen gaan zingen?’ Elke keer dat wij samen kwamen zijn wij ook gaan zingen, het zingen werd tot een ritueel. Dit samen zingen was heel bijzonder, het raakte haar en het raakte mij ook.

Het lied *Amazing Grace* werd favoriet. De tekst van het lied *Amazing Grace* gaat over het in contact komen met God en genade ontvangen, zoals deze woorden laten zien. *Amazing Grace, how sweet the sound that saved a soul like me...I once was lost and now am found, was blind but now, I see.* Door het zingen kwam Janneke weer meer in contact met haar gevoel en kern. Met andere woorden het verlangen naar spiritualiteit dat zij in haar hart voelt werd hierbij aangesproken. Door het samen zingen werd ik, zoals gezegd, zelf ook ontroerd en aangeraakt.

De aanraakbaarheid en ontroerbaarheid van de professional zijn kenmerken van de rol ‘als vriend’, zoals ik in paragraaf 2.7 heb besproken. Mijns inziens zijn deze ook noodzakelijk in het vak geestelijke verzorging. In dit vak gaat het immers niet alleen over de ‘toepassing’ van verschillende competenties, maar om begeleiding en hulpverlening aan mensen bij hun (zoektocht naar) zingeving en spiritualiteit, vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging. Zonder openheid, aanraakbaarheid, ontroerbaarheid en onlosmakelijk daarmee verbonden kwetsbaarheid, is het *niet* mogelijk om een aansluiting bij de zingeving en spiritualiteit van de ander te vinden.

Iemand raken of zelf geraakt worden is ook verbonden met een gevoel, een sfeer die verandert. Er ontstaat een soort heilige ruimte die bovendien gekenmerkt wordt door kwetsbaarheid. In de gedeelde kwetsbaarheid van mens tot mens kan er een verbinding plaatsvinden. Zoals Buber schrijft kenmerken echte ontmoetingen zich door het steeds weer openbreken van overtuigingen die dreigen vast te roesten en waarbij we moeten proberen om elkaar te helpen steeds weer opnieuw onbevangen om ons heen te kijken.²¹⁰ Door samen te

²¹⁰ Vgl. M. Buber, *Sluitsteen*, Rotterdam 1966, 224.

zingen en goede gesprekken te voeren worden mensen tot in hun ziel geraakt en daar vindt de ontmoeting plaats met wat groter is dan een mens. Daar is de spiritualiteit.²¹¹

Het besef van de eigen kwetsbaarheid *faciliteert* het contact met de ander voor de geestelijk verzorger. Het zorgt namelijk voor toegankelijkheid en aanraakbaarheid: met andere woorden de ander kan bij de geestelijk verzorger naar binnen dringen en ook met haar of zijn emotie, lichamelijke, uitingen, ideeën of overtuigingen een invloed op de geestelijk verzorger hebben. Deze invloed zorgt voor veranderingen in de relatie tussen een geestelijk verzorger en een cliënt. Behalve dat de cliënt door het contact met de geestelijk verzorger zal veranderen, verandert ook de geestelijk verzorger (als het goed is tenminste) door het contact met de cliënt.

Janneke durfde zichzelf in het zingen open te stellen en toonde haar intimiteit. Dit maakt kwetsbaar. De kwetsbaarheid kan beveiligd worden met een zekere gedoseerde mate van wederkerigheid, zegt Baart met betrekking tot de rol ‘als vriend’. Ik liet mijzelf zoals gezegd ook zien en toonde hiermee expliciet begrip voor wat Janneke moest doen, namelijk zichzelf onbeschermd laten zien.²¹² Hiermee werd er een toegang tot elkaars kwetsbaarheden geleverd. Met deze toegang kon bovendien de balans in de relatie hersteld worden. In de rol ‘als vriend’ wordt er meer nabijheid gezocht. De afstand tot de ander wordt hiermee geminimaliseerd. Door als geestelijk verzorger open, aanraakbaar, ontroerbaar en kwetsbaar te zijn was het mogelijk om een aansluiting bij de zingeving en spiritualiteit van Janneke te vinden. Hierdoor kon er in de gedeelde kwetsbaarheid van Janneke en mijzelf een verbinding plaatsvinden. De rol ‘als vriend’ scheidt bij de het gebruik van de therapeutische competentie meer mogelijkheden tot werkelijke verbinding dan een relatie die door meer afstand gekenmerkt wordt.

5.4 Symmetrie en asymmetrie in de zorgrelatie

In de vorige paragraaf heb ik benadrukt dat er in de rol ‘als vriend’ meer nabijheid wordt gezocht waardoor de afstand tot de ander geminimaliseerd wordt. In deze paragraaf ga ik dieper in op de mogelijke betekenis van deze nabijheid tot de ander.

De rol ‘als vriend’ is zoals gezegd een professionele rol. Het is daarmee een op vriendschap gelijkende relatie. Het is *zoals een vriend*. Als geestelijk verzorger neem ik in deze rol

²¹¹ Vgl. J. Smit, *Tot de kern komen. De kunst van het pastorale gesprek*, Kampen 2006, 28.

²¹² Baart, ‘Als een vriend... En wat dat mogelijk betekent’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 49.

weliswaar alles van mezelf mee, maar ik laat niet alles van mezelf zien. Ik laat alleen dat zien waarvan ik denk dat de cliënt er baat bij heeft. In het contact met een cliënt ‘als vriend’ is er een wederkerigheid en een principiële gelijkwaardigheid, maar er blijft ook een ongelijkheid bestaan. Ik sta namelijk in dienst van de cliënt en niet andersom. Het gaat niet over mij. Bij een vriendschap is dit wel het geval. In een vriendschapsrelatie moet de ander ook naar jou luisteren. Hij of zij wordt geacht er ook voor jou te zijn. Moet je immers om een vriend te hebben, niet zelf ook een vriend kunnen zijn?

In een vriendschap is de ander er ook voor mij. In het contact met een cliënt ben ik er als geestelijk verzorger vooral voor de ander. In principe wordt er in de rol ‘als vriend’ in de zorgrelatie vanuit gelijkwaardigheid gehandeld, maar de zorgbetrekking *zelf* kan dus wel de ongelijkheid versterken. De ander moet veel intieme details aan de geestelijk verzorger vertellen zonder dat de geestelijk verzorger dit van haar kant ook hoeft te doen.

Er kan geargumenteed worden dat het misschien beter is om als geestelijk verzorger geen eigen ervaringen te delen. Het gaat immers in de zorgbetrekking niet om de geestelijk verzorger, maar om de ander. In de zorgrelatie is het misschien ook prettig of voordelig dat juist deze wederkerigheid die er wel in een vriendschap is hier niet van toepassing is. Dit is namelijk geen gesprek met een vriend(in), die onmiddellijk als hem of haar iets verteld wordt zegt, ‘ja, dat heb ik ook, dat vind ik ook moeilijk enz.’ of vanuit haar of zijn eigen positie goede raad gaat geven.

In een gesprek met de geestelijk verzorger heb je geen behoefte aan goede raad of aan het soort medeleven dat ik hierboven schets, de geestelijk verzorger is een professional die er voor opgeleid is om op een helpende manier vragen te stellen en een luisterend oor te bieden, zonder oordeel, mening en advies.²¹³ Bovendien kan juist de ongelijkheid van de relatie zorgen voor veiligheid. Je weet immers waar je aan toe bent. Je bent in gesprek met een professional die voor korte tijd een relatie met jou aangaat om jou te begeleiden en te helpen aangaande zingeving en spiritualiteit. In het contact is er een wederkerigheid, maar ook een ongelijkheid.

Zoals gezegd vertelt de ander veel intieme details aan de geestelijk verzorger. De asymmetrie die hiermee ontstaat is niet helemaal te voorkomen of te repareren. Door de afstand te minimaliseren bijvoorbeeld door als geestelijk verzorger ook een intieme ervaring

²¹³ Tijdens de supervisie noemde supervisor Gerda Wiersma: niet Oordelen, geen Mening geven en geen Advies geven (niet OMA'en), 29 mei 2012.

te delen kan de ongelijkheid wel verminderd worden. Juist door ‘als een vriend’ te zijn kan de relatie meer symmetrisch worden, zoals ik ook al in paragraaf 2.6 heb besproken.

De geestelijk verzorger wordt soms *wel* aangesproken om ook een intieme ervaring te delen. Janneke vertelde mij bijvoorbeeld over een intieme religieuze ervaring die ze had gehad en die vervolgens door een psychiater werd geduid als hypermanie en ziekelijk. Dit heeft haar zeer gekwetst. Ik heb toen een ervaring van mezelf met haar gedeeld omdat ik me in eerste instantie gevoelsmatig geroepen voelde om de kwetsbaarheid die zij liet zien te beveiligen met wederkerigheid. Bovendien kon ik zo een aansluiting vinden en ondubbelzinnig laten zien hoe mijn gevoelens ten aanzien van een dergelijke ervaring zijn. Ik heb hier geen oordeel over, zoals Janneke dat wel met de betreffende psychiater had ervaren.

Door deze intieme ervaring van mezelf met Janneke te delen werd de ongelijkheid die er in de zorgrelatie ontstaat verminderd. Wij konden als mens tot een ander mens aan elkaar verschijnen. Hierdoor wordt de eigen persoon, de authenticiteit van de geestelijk verzorger belangrijker dan in een contact dat vanuit een meer beroepsmatig afstandelijke positie wordt gevormd.

Met de rol ‘als vriend’ kunnen echter ook morele grenzen worden geraakt. Voor Janneke en de geestelijk verzorger zal de ‘vriendschap’ misschien een andere betekenis hebben. Het mogelijke verschil in ervaren betekenis dat de rol ‘als vriend’ kan oproepen is in de volgende paragraaf het onderwerp.

5.5 Verschil in ervaren betekenis van ‘als vriend’

De rol ‘als vriend’ is *zoals een vriend* en niet *een vriend*, zoals ik in paragraaf 1.4.2 bespreek. Dat jij ‘als een vriend’ bent komt omdat ik dat zo zie, zegt Baart. Wanneer de ander dit naar aanleiding van de relatie met de geestelijk verzorger ervaart, is dit natuurlijk een geweldig compliment voor de geestelijk verzorger. Een goede relatie opbouwen is immers van groot belang in de geestelijke verzorging en ‘als een vriend’ zijn voor de ander is een karakterisering van een goede relatie. Het kan echter ook een precair punt zijn.

De ander laat een sterk verlangen zien om een vriend te hebben. De geestelijk verzorger komt aan dit verlangen tegemoet. De geestelijk verzorger komt echter slechts *gedeeltelijk* aan deze wens tegemoet omdat zij immers is *zoals een vriend* en niet *een vriend*. Het verlangen wordt aangeraakt en misschien dat er hierdoor juist ook een versterking van dit verlangen bij de ander zal plaatsvinden. Het verlangen zal wellicht groeien en in deze (nieuwe gegroeide) vorm niet door het contact met de geestelijk verzorger bevredigd kunnen worden.

De geestelijk verzorger is een professional. In de rol ‘als vriend’ is de geestelijk verzorger een professional met vriendachtige kenmerken. Nogmaals kom ik terug op de zinsnede van Baart: dat jij ‘als een vriend bent’ komt omdat ik dat zo zie. Is het niet ook zo dat, omdat ik als professional mij gedraag ‘als een vriend’ de ander mij als een vriend zal gaan zien? De professional die gebruik maakt van de rol ‘als vriend’ laat namelijk een favoriete manier van contactleggen en relaties opbouwen zien. De relatie wordt gevormd vanuit een belangeloze en solidaire, vriendachtige nabijheid. Door deze manier van handelen van de geestelijk verzorger zal de ander deze ‘als vriend’ gaan beschouwen, mede omdat de ander hier, door haar of zijn situatie ook een sterke behoefte aan heeft.

Omdat er een relatie met vriendachtige kenmerken ontstaat, een relatie zoals bij vrienden, zal dit ook als een vriendschap voelen. Voor de geestelijk verzorger is deze rol ‘als vriend’ een professionele en methodische rol en wordt bewust ingezet. De geestelijk verzorger is *als een vriend* en geen echte vriend. Voor de cliënt (in dit geval Janneke) zal daarom de vriendschap wellicht meer betekenen dan voor de professional.

De ander heeft zoals gezegd een verlangen naar verbinding dat door de vriendachtige relatie met de geestelijk verzorger wordt aangesproken. Ik heb gelukkig lieve vrienden, die van mij houden en waar ik van houd. Janneke heeft dit niet. Voor de ander is de geestelijk verzorger daarom wellicht *meer* een vriend dan andersom. De relatie met de vriendachtige kenmerken die tussen de ander en de geestelijk verzorger ontstaat zal voor beiden een verschillende betekenis hebben of krijgen. Door dit verschil in ervaren betekenis ontstaat er, ondanks dat de afstand met ‘als een vriend’ verminderd wordt en er ogenschijnlijk meer gelijkheid ontstaat, toch nog een ongelijkheid. Een ongelijkheid die opgeroepen wordt met het verschil in de ervaren betekenis van ‘als vriend’ bij de ander en de professional. Is de ongelijkheid die hiermee ontstaat ethisch gezien goed? Mijns inziens raakt de rol ‘als vriend’ hiermee een morele grens.

Er wordt een morele grens bereikt omdat de relatie met vriendachtige kenmerken geacht wordt meer gelijkheid tussen de geestelijk verzorger en de cliënt te bevorderen. Gedeeltelijk gebeurt dit ook. De relatie beweegt zich immers richting meer gelijkheid door als professional ‘als een vriend’ te zijn. Er ontstaat meer gelijkheid in de relatie tussen de geestelijk verzorger en de ander omdat de professional zichzelf inbrengt, kwetsbaar toont en aanraakbaar is. Maar zoals ik hierboven benadruk is dit geen gehele gelijkheid. Misschien wordt juist de veronderstelde gelijkheid hiermee wel ondermijnd, omdat de ervaren betekenis verschillend is. Wat ik hiermee bedoel zal ik hieronder verhelderen.

De professional stelt zich bewust op ‘als vriend’ en wekt hiermee verwachtingen bij de ander. De vriendschap is een rol of een positie van waaruit er betere zorg kan worden verleend. Wat is nu het morele probleem? Bedriegt de geestelijk verzorger de ander hiermee eigenlijk niet? De rol ‘als vriend’ is immers niet identiek aan echte vriendschap. Doordat de geestelijk verzorger zich ‘als een vriend’ gedraagt kan zij echter wel door de ander als een vriend ervaren worden. De ander *verleent* de professional toegang op basis van de vriendachtige kenmerken die er in de relatie ontstaan, net als bij vriendschap. Dit bedrog te noemen gaat mijns inziens toch te ver. Bedriegen is het opzettelijk oneerlijk tegen iemand zijn. Dat gebeurt hier niet.

De professional probeert niet door leugenachtigheid de ander te misleiden. De rol ‘Als vriend’ is geen trucje dat wordt toegepast. Het is namelijk *zoals* een vriend en niet *alsof* een vriend, evenals ik in paragraaf 1.4.2 heb benadrukt. De professional neemt de rol ‘als vriend’ in om de ander beter te kunnen helpen. Bovendien komt met deze rol het goed voor de ander centraal te staan.

Vooropgesteld is dat de geestelijk verzorger een goede bedoeling heeft om de rol ‘als vriend’ toe te passen. Het goed voor de ander kunnen zien en hier naar handelen is het *doel* en de goede bedoeling van het toepassen van de rol ‘als vriend’. Een goede bedoeling hebben wil echter niet zeggen dat het ook moreel goed is. Het betekent natuurlijk ook niet dat het moreel slecht is. De ander wordt niet bewust kwaad gedaan. Hem of haar wordt het goede niet onthouden. Er wordt met de rol ‘als vriend’ dus geen morele grens overschreden. Toch wordt er mijns inziens wel een morele grens geraakt, juist omdat ‘als een vriend’ een metafoor is en geen echte vriendschap terwijl het mogelijk wel deze verwachtingen bij de ander opwekt.

Er bestaat wél een risico dat een morele grens overschreden wordt. Een morele grens wordt overschreden als er misbruik wordt gemaakt van de toegang die de ander aan de geestelijk verzorger verleent op basis van de veronderstelde gelijkheid in de relatie met vriendachtige kenmerken. Feitelijk blijft er, zoals gezegd, sprake van ongelijkheid in de relatie. Deze ongelijkheid is van invloed op de machtsbalans in de relatie, terwijl dit door de vriendschapsmetafoor wordt ontkend.

Bovendien zouden de verwachtingen die de rol ‘als vriend’ mogelijk bij de ander oproept deze in principe kwaad kunnen doen, omdat hierdoor gevoelens van teleurstelling kunnen ontstaan. Er wordt iets aangewakkerd. Een verlangen wordt geraakt, een behoefte ontroerd. In het licht van de opwekking van deze gevoelens kan dit bovendien bij de geestelijk verzorger leiden tot een morele belasting, omdat er uiteindelijk nooit *geheel* aan deze behoefte voldaan kan worden.

Ook met betrekking tot het afscheid nemen van een cliënt kan er een morele grens geraakt worden. Hoe en waarom er in dit geval een morele grens geraakt kan worden bespreek ik nu.

5.6 Afscheid nemen is ‘als vriend’ moeilijker

Met betrekking tot het onherroepelijke afscheid kan de rol ‘als vriend’ ook een morele grens bereiken. Het afscheid nemen zal met toepassing van de rol ‘als vriend’ moeilijker zijn, zowel voor de geestelijk verzorger zelf als voor de cliënt, omdat de geestelijk verzorger aan de gevoelens van verbondenheid en vriendschap tegemoet komt waar de ander duidelijk een sterke behoefte aan heeft. Baart zegt: de uitspraak ‘als een vriend’ van de hulpvrager geeft ook het verlangen en de richting aan, maar er spreekt ook angst uit, de angst om verlaten te worden, en laat zien hoe onmogelijk (of moeilijk) het is om daarbij weg te gaan als professional.²¹⁴

Het deed mij bijvoorbeeld goed dat ik voor Janneke even aan dit verlangen van verbinding tegemoet kon komen, maar zorgde tegelijkertijd ook voor het gevoel uiteindelijk toch tekort te schieten. De verbinding kon immers maar voor de duur van zes maanden bestaan en ik moest haar daarna weer alleen laten. Juist de rol ‘als vriend’ versterkt misschien dit gevoel van de geestelijk verzorger. De geestelijk verzorger gaat immers een relatie aan die dieper en intenser is. Bovendien is deze relatie verrijkt met wederzijdse kwetsbaarheid, aanraakbaarheid en ontroerbaarheid.

Na die zes maanden vond ik het dan ook niet gemakkelijk om dit contact te beëindigen. Tegelijkertijd wist ik dat ik hier voor mijn eigen leven en goed toe verplicht ben. Janneke woont ver weg en het is daarom moeilijk om haar te blijven bezoeken. Had zij echter bij mij in de buurt gewoond, dan had ik waarschijnlijk besloten om bij haar op bezoek te blijven komen. Ook Janneke vertelde dat ze het jammer vond dat er een einde aan onze ontmoetingen moest komen en dat ze onze gesprekken zou gaan missen.

Vriendschap is in principe een relatie die voor onbepaalde tijd wordt aangegaan. Een vriendschap ontwikkelt zich door langere tijd samen te zijn en in dit contact groeien er wederzijdse liefdevolle gevoelens. Bij een vriend wil je verblijven. Vrienden geven om elkaar, omdat jij het bent en omdat ik het ben.²¹⁵ In de rol ‘als vriend’ zijn dit juist de

²¹⁴ Baart, ‘Als een vriend... En wat dat mogelijk betekent’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 51.

²¹⁵ Vgl. W. Derkse, *Kleine fenomenologie van de vriendschap*,

<http://users.skynet.be/streven/artikels/DerkseMorus.htm>, geraadpleegd op 29 november 2012.

kenmerken die er waarde aan geven. In de rol ‘als vriend’ zegt de geestelijk verzorger: ik blijf bij je ‘als vriend’ omdat *jij* het bent. De rol ‘als vriend’ heeft vooral oog voor het goede, het ware en het oprechte in de ander en wil deze daarin bevestigen, zie paragraaf 2.2.

Als een vriendschap zich ontwikkelt ga je ervan uit dat de relatie voor onbepaalde tijd is. Er worden in een vriendschap geen afspraken gemaakt over de duur van de vriendschap. In een contact van de geestelijk verzorger met een cliënt gebeurt dit vaak wel, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het contact met Janneke. Dit hoeft overigens niet altijd zo te zijn. Een geestelijk verzorger kan ook besluiten om voor onbepaalde tijd het contact met een cliënt te onderhouden.

In het contact met Janneke heb ik vooraf met haar afgesproken dat we voor zes maanden met elkaar in gesprek zouden gaan. Er is dan ook geen sprake van dat ik haar zomaar ineens aan haar lot over zou laten. Toch blijft er wel iets wringen. Er wordt namelijk een vriendachtige relatie opgebouwd, die vanuit professioneel uitgangspunt, helpend is voor de ander. Juist de relatie is de hulp die echt helpt. Omdat wij samen deze relatie in vertrouwen hebben ontwikkeld is deze helpend. Hier wordt dus de morele grens van de rol ‘als vriend’ bereikt juist dóordat het contact eindig is. Vooral omdat het feit van deze eindigheid waarschijnlijk voor de ander lastiger is om mee om te gaan dan voor de geestelijk verzorger. Zoals ik in de vorige paragraaf heb beschreven is er een verschil in ervaren betekenis van ‘als vriend’. Dit verschil in ervaren betekenis heeft ook invloed op hoe moeilijk of gemakkelijk het is om weer afscheid van elkaar te nemen.

Zorg verlenen is wezenlijk een ethische onderneming, het hele zorgstelsel stoelt op de morele overtuiging dat ieder mens waarde heeft en drager van waardigheid is.²¹⁶ De taak van de geestelijk verzorger is dan ook om op een zo goed mogelijke manier deze menselijke waardigheid te waarborgen en de mens in (zingeving)crisis op een zo goed mogelijke manier met gebruik van alle mogelijkheden die behoren tot het beroep, hulp en ondersteuning te geven.

Zoals Frits de Lange in, *In andermans handen. Over flow en grenzen in de zorg* mijns inziens terecht opmerkt is deze ethische eis radicaal. Ten eerste ben ik (in dit geval als geestelijk verzorger) eenzijdig geroepen om zonder voorbehoud te doen wat goed is voor de ander, ten tweede impliceert deze eis dat ik volstrekt afzie van mijn eigenbelang, ten derde is het gebod principieel oneindig: er komt geen moment waarop ik met een zuiver geweten kan

²¹⁶ Heijst, ‘Menslievendheid, De essentie van zorg vanuit zorgethisch perspectief’ in: Heijst, *Minder Hard-Meer Hart!*, 14.

zeggen: nu is het genoeg geweest, nu laat ik u aan uw lot over, ten vierde maakt deze eis geen onderscheid en ten vijfde heeft deze eis geen voorgeschiedenis. Het beroep van de ander op mijn spontane bereidheid goed te doen is absoluut.²¹⁷ De eis is dus absoluut, maar niet grenzeloos. Ik kan nooit *alles* voor een ander doen, alleen dat wat mij als geestelijk verzorger in de tijd en mogelijkheden wordt gegeven.

Deze visie verwoordt een radicaal geven- en radicaal ontvangen van zorg zoals uit de zin ‘eenzijdig geroepen om zonder voorbehoud te doen wat goed is voor de ander’ blijkt. Dit staat haaks op de Aristotelische opvatting van vriendschap, zie paragraaf 2.3. In de Aristotelische opvatting van vriendschap en ook in de rol ‘als vriend’ is er sprake van wederkerigheid, vindt er een uitwisseling plaats tussen geven en ontvangen. De professional ontvangt bijvoorbeeld de zorgrelatie in wording, die het kenmerk van wederkerige liefde krijgt, zie paragraaf 2.6. De geestelijk verzorger geeft niet alleen, maar ontvangt óók in de zorgrelatie.

De ethische eis die hier door De Lange wordt verwoordt komt overeen met de beroepsethiek van geestelijke verzorging. In de beroepsethiek van geestelijke verzorging gaat het niet (alleen) om een wederkerigheid of een uitwisseling. De geestelijk verzorger staat in dienst van de ander. Zoals ik in paragraaf 3.4 heb benadrukt is het in het contact dat de geestelijk verzorger met de ander heeft essentieel dat deze zich gezien, gehoord en erkend voelt. De professionele zorgpraktijk van geestelijke verzorging bestaat eruit om mensen te zien los van hun ziekte en te erkennen in hun zoeken naar zin. De geestelijk verzorger moet alles in het werk stellen om hieraan te voldoen, ook zonder dat er sprake is van wederkerigheid.

Het contact met Janneke was in principe eindig, zoals wij van te voren hadden afgesproken. Nadat ik haar belde om toestemming voor het gebruik van deze casus te vragen raakten wij echter opnieuw met elkaar in gesprek. Janneke vertelde dat ze mij ook al had willen bellen, omdat ze slecht nieuws over haar gezondheid heeft gekregen. Wij hebben zoals gezegd al een vertrouwensband opgebouwd. Daarom is het voor Janneke belangrijk om ook mij op de hoogte te stellen van haar gezondheidssituatie.

De relatie die ik met Janneke heb opgebouwd maakt dat ik er voor haar wil zijn. Janneke gaf in dit telefoongesprek aan dat ze het fijn vindt om met mij in gesprek te blijven. Zoals gezegd is het moeilijk voor mij om haar te bezoeken. In deze nieuwe situatie sta ik er wel voor open om telefonisch met haar in gesprek te blijven. Onze relatie gaat dus toch verder.

De kenmerken van de vriendachtige relatie die wij hebben opgebouwd, zoals de hechting en het vertrouwen heeft ook een invloed op de huidige situatie. Deze gevoelens zijn niet

²¹⁷ F. De Lange, *In andermans handen. Over flow en grenzen in de zorg*, Zoetermeer 2011, 104.

ineens uit te schakelen. In dit verband kom ik terug op de uitspraak van Baart die zegt: de uitspraak ‘als een vriend’ van de hulpvrager geeft ook het verlangen en de richting aan, maar er spreekt ook angst uit, de angst om verlaten te worden, en laat zien hoe onmogelijk (of moeilijk) het is om daarbij weg te gaan als professional.²¹⁸

De vraag die hierbij gesteld kan worden is: is het gezien de hechting, die er ontstaat en de moeilijkheid van het onherroepelijke afscheid dat zal komen, ethisch beschouwd wel goed om deze rol ‘als vriend’ aan te gaan? Of moet er omdat het afscheid hierdoor misschien moeilijker wordt dan maar geen diep contact aangaan worden? Dat lijkt mij ook niet, het beroep van geestelijk verzorger valt en staat namelijk met het aangaan van een goede relatie. De kenmerken die er in de rol ‘als vriend’ zijn, verduidelijken wat een goede relatie kan inhouden. Wel laat de moeilijkheid van het beëindigen van de relatie de morele grenzen van een vriendelijke relatie zien. In de volgende en laatste paragraaf van dit hoofdstuk laat ik zien dat een morele grens ook op een letterlijke manier geraakt kan worden.

5.7 Geven en ontvangen

In het contact met Janneke kwam, op een zeer letterlijke manier, nog een situatie voor dat ook door Baart ten aanzien van de rol ‘als vriend’ wordt genoemd met betrekking tot de asymmetrie in de zorgrelatie namelijk het creëren van gelijkheid vanuit de professional door niet alleen te geven maar ook te ontvangen. Baart doelde hierbij op de meer symbolische betekenis van ontvangen, namelijk de wederkerige liefde die de professional in de zorgrelatie ontvangt, zie paragraaf 2.6. Iets ontvangen van de ander door de professional kan echter ook op een letterlijke manier plaatsvinden, zoals ik nu zal beschrijven.

Janneke liet mij muziek horen die zij heel mooi vond, ik vertelde dat ik de muziek ook mooi vond. De volgende keer dat ik bij Janneke kwam had ze de muziek voor mij op een schijfje gezet en gaf ze mij dit. Ik voelde dat ze het fijn vond om mij ook iets te kunnen geven. Mijn idee toen ik de gift aannam was dat door het aannemen van dit cadeau er misschien iets van de machtsongelijkheid in balans gebracht kon worden, dat kan ontstaan in een zorg-geven en zorg-ontvangen relatie. Tegelijkertijd wist ik dat ik mij hierdoor op glad ijs bevond.

Het is natuurlijk in principe niet de bedoeling om als stagiaire geestelijke verzorging giften van cliënten aan te nemen. Ten eerste omdat de cliënt recht heeft op de begeleiding en hulp

²¹⁸ Baart, ‘Als een vriend... En wat dat mogelijk betekent’, in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, 51.

die ik haar geef en hier dus niets voor terug hoeft te doen. Ten tweede omdat er hiermee een precedent voor een soort verholde betaling geschept kan worden.

Als ik het bijvoorbeeld goed doe, in de ogen van de cliënt, krijg ik cadeautjes en anders niet. Toch heb ik haar cadeau aangenomen, omdat het niet een buiten proportioneel groot cadeau was én het haar zichtbaar plezier deed om dit aan mij te geven. In de rol 'als vriend' is dit een vanzelfsprekende handeling, maar is dit ook goed om te doen als geestelijk verzorger? Ook hier wordt er een grens geraakt ten aanzien van de rol 'als vriend' en de 'toepassing' ervan in de geestelijke verzorging.

6. Conclusie

In deze scriptie staat de volgende vraag centraal: Kan de rol van de professional ‘als vriend’ toegepast worden in de geestelijke verzorging en zo ja in hoeverre is dit mogelijk? Het eerste gedeelte van deze vraag kan ik met een volmondig ja beantwoorden. De rol van de professional ‘als vriend’ kan toegepast worden in de geestelijke verzorging.

De mogelijkheid van deze toepassing blijkt uit de theoretische vergelijking die ik met behulp van het conceptuele onderzoek heb uitgevoerd tussen de rol ‘als vriend’, zoals deze door Andries Baart in de presentietheorie is beschreven, en de geestelijke verzorging. Het antwoord op deze vraag is weliswaar ja, maar het is geen ja zonder haken en ogen. Vooral de ethische beschouwing van dit onderzoek laat de moeilijkheden, maar ook de mogelijkheden van deze toepassing zien. Ik breng eerst de conclusies die ten aanzien van de uitkomsten uit het theoretische gedeelte van deze scriptie getrokken kunnen worden ter sprake. Daarna richt ik mij op de conclusies ten aanzien van de resultaten afkomstig uit het ethische gedeelte van deze scriptie.

Uit de vergelijking tussen de geestelijke verzorging en de rol ‘als vriend’ die ik in hoofdstuk 4 van deze scriptie heb beschreven bleek dat er veel overeenkomsten tussen beide velden gevonden kunnen worden. De grote hoeveelheid overeenkomsten die ik tussen de rol ‘als vriend’ en de geestelijke verzorging heb aangetroffen is een aanwijzing voor een mogelijke toepassing van de rol ‘als vriend’ in de geestelijke verzorging.

De voornaamste overeenkomst tussen beide velden is dat de relatie van groot belang is. Het doel van geestelijke verzorging is de aandachtige en liefdevolle presentie bij en het begeleiden van de processen van zingeving en spiritualiteit, met het oog op het geestelijk welbevinden van de cliënt. Dit is alleen mogelijk als er een goede relatie met de cliënt wordt opgebouwd. De rol ‘als vriend’ is een manier van contact leggen waarin er vanuit de kenmerken van vriendschap een relatie met de ander wordt opgebouwd. Kenmerken als belangeloosheid, solidariteit en nabijheid, met een nadruk op bevestiging, erkenning en het goede wensen voor de ander staan hierin centraal. De rol ‘als vriend’ heeft als doel een goede gelegenheid tot hechting met de ander te scheppen. De relatie die zich vervolgens ontwikkelt krijgt met behulp van zowel de professional als de ander een invulling.

Bovendien komt de kern van geestelijke verzorging als ‘er zijn’ en ‘empathie’, zoals deze door de meeste geestelijk verzorgers wordt omschreven, sterk overeen met de rol ‘als vriend’. In de rol ‘als vriend’ gaat het, zoals gezegd, om de verbinding en de hechting met de ander. De rol ‘als vriend’ biedt hier een mogelijkheid toe door zijn focus op bevestiging, erkenning

en emotionele ondersteuning, zie paragraaf 2.2. Vanzelfsprekend kan deze verbinding en gegroeide hechting alleen ontstaan door als geestelijk verzorger voor langere tijd een contact aan te gaan. Bovendien is het een toegang mogen krijgen tot de ander. ‘Als vriend’ mag pas zo genoemd worden als welwillendheid gecompliceerd wordt met affectie en wederkerigheid. Vooral de opvatting van geestelijke verzorging als begeleiding en ondersteuning (geen behandeling) komt sterk overeen met de rol ‘als vriend’.

Net als in de geestelijke verzorging is ook in de rol ‘als vriend’ de levensbeschouwelijke dimensie van belang. De rol ‘als vriend’ is in eerste instantie ontwikkeld als pastor- vriend. Het accent van de rol ‘als vriend’ ligt op het existentiële of geloofsdiscours evenals in geestelijke verzorging. Voor de geestelijk verzorger is het van belang om een aansluiting te maken bij de levensbeschouwelijke dimensie en spiritualiteit van de ander. Deze aansluiting kan mijns inziens met de toepassing van de rol ‘als vriend’ in de geestelijke verzorging beter gemaakt worden. Bovendien kan de conceptuele uitwerking van ‘als vriend’ in de presentietheorie behulpzaam zijn voor de geestelijke verzorging. In paragraaf 3.1 heb ik geschreven dat de ontwikkelingen in de zorgsector om een nieuwe positionering, organisatie en theoretische onderbouwing van de geestelijke verzorging vragen. Wellicht kan de rol ‘als vriend’, zoals deze is beschreven in de presentietheorie hierbij een hulpmiddel zijn. In de geestelijke verzorging gaat het immers om begeleiding en hulpverlening aan de *gehele* mens. Een ander wordt hierin niet gereduceerd tot zijn of haar ziekte of problemen. De rol ‘als vriend’ geeft een uitstekend kader om de ander in zijn of haar gehele waardigheid te leren kennen en geborgenheid te bieden.

Met toepassing van de rol ‘als vriend’ brengt de professional zichzelf ook in. De professional is aantrekbaar, ontroerbaar en kwetsbaar. In de ruimte die hiermee ontstaat, vindt de verbinding plaats, zie paragraaf 5.3. Ook de opvattingen van professionaliteit komen in beide velden overeen. Dit is een ruime definitie van professionaliteit waarin goede reflectie en communicatie essentieel zijn, zoals ik in paragraaf 2.5 en 3.4 heb beschreven.

Vooropgesteld is dat de rol ‘als vriend’ een professionele rol is met vriendelijke kenmerken die bewust wordt ingezet om de ander te begeleiden en te helpen. Ik heb laten zien dat de rol ‘als vriend’ zich in principe prima ten opzichte van professionaliteit verdraagt. Er bestaan geen onoverkomelijke belemmeringen bij de confrontatie van de rol ‘als vriend’ met professionaliteit. Dit is voornamelijk zo, omdat er in beide velden vanuit een brede opvatting van professionaliteit wordt uitgegaan.

De professionaliteit die ten grondslag ligt aan de rol ‘als vriend’ is een normatief-reflectieve professionaliteit. In deze opvatting van professionaliteit doet de kwaliteit van de

relatie er wezenlijk toe. Deze zienswijze gaat uit van een wederzijdse relatie op basis van gelijkwaardigheid, waarbij alles draait om de feitelijke, ervaren kwaliteit van de relatie. Bovendien wordt de professional hierbij zelf niet buiten de geïnterpreteerde werkelijkheid gesteld. Het gaat zowel bij de opvatting van professionaliteit in de geestelijke verzorging als bij de rol ‘als vriend’ om te reageren op unieke situaties in een concrete context.

De rol ‘als vriend’ als professionele rol met vriendachtige kenmerken kan dus worden toegepast in de geestelijke verzorging. Maar *in hoeverre* kan deze rol worden toegepast? Dit is een vraag die moeilijker te beantwoorden is. In ieder geval is het duidelijk geworden dat er meer toepassingsmogelijkheden voor de rol ‘als vriend’ zijn ten aanzien van de langdurige contacten die er in de geestelijke verzorging aangegaan worden dan ten aanzien van de kortdurende contacten. Echter ook bij de kortdurende contacten kan de rol ‘als vriend’ mijns inziens een inspiratie en een ideaal zijn die de geestelijk verzorger een richting kan geven. Bepaalde kenmerken van de rol ‘als vriend’ zoals ‘het niet sturend opstellen’ van de professional kunnen ook in de kortdurende contacten van belang zijn. Het gaat ook in de kortdurende contacten om het goede voor de ander te bevorderen. Met de rol ‘als vriend’ komt er meer zicht op wat dit goede voor de ander is of kan zijn.

In paragraaf 4.3 heb ik verschillende mogelijke voor- en nadelen van de rol ‘als vriend’, die behoren tot de beroepscompetenties van de geestelijk verzorger bij de verschillende interventiebenaderingen beschreven. Zoals gezegd kunnen deze interventiebenaderingen zowel bij langdurende als kortdurende contacten ingezet worden. Ik heb uitgelegd dat de rol ‘als vriend’ met de kenmerken van hechting en vertrouwen er voor kan zorgen dat de ander zichzelf misschien beter kan laten zien. Dit is als een voordeel te benoemen. Een nadeel van de rol ‘als vriend’ is wellicht dat er een vertroebeling ontstaat ten aanzien van het zicht op de cliënt. De cliënt kan zichzelf misschien moeilijker laten zien, omdat hij of zij een sterk verlangen naar vriendschap heeft. Door dit verlangen kan bovendien een hiermee samenhangende angst om de vriendschap te verliezen ontstaan, waardoor er de neiging kan ontstaan om jezelf (beter) anders voor te doen.

Door de rol ‘als vriend’ komt er meer informatie over de ander naar voren. Ook dit is als een voordeel te duiden. Er kan beter gezien worden wat een juist hulpmiddel voor de ander zou kunnen zijn. Een nadeel van de rol ‘als vriend’ is mogelijk dat er meer kans is op tegenoverdrachtmechanismen bij de professional. Dit nadeel kan echter door de opvatting van professionaliteit dat ten grondslag ligt aan de rol ‘als vriend’ opgevangen en daarmee gekenterd worden. In de opvatting van professionaliteit dat aan de basis staat van de rol ‘als vriend’ is er namelijk veel nadruk op (zelf)reflectie van de professional. Ook de vergroting

van de identificatieprocessen zullen als een mogelijk voor en nadeel van de rol ‘als vriend’ bij de verschillende interventiebenaderingen kunnen werken.

Zoals ik heb gezegd is de vraag *in hoeverre* de rol ‘als vriend’ kan worden toegepast moeilijker te beantwoorden dan de vraag *of* deze rol is toe te passen. De argumenten die ik hierboven geef zijn *mogelijke* voor- en nadelen ten aanzien van de rol ‘als vriend’. Het is niet mogelijk om in termen van zekerheden ten aanzien van deze positie te spreken. Wel is er naar aanleiding van de beschrijving (zie paragraaf 4.3) een conceptuele en inhoudelijke verduidelijking ontstaan van de eventuele voor- en nadelen die met de rol ‘als vriend’ bij de toepassing in de geestelijke verzorging kunnen samenhangen. De positieve en negatieve aspecten van deze toepassing kunnen echter nog nader onderzocht worden. Empirisch onderzoek zou de signaleringen die ik heb gedaan verder kunnen verkennen. Misschien is dit iets voor toekomstig onderzoek.

Met behulp van het ethische gedeelte van deze scriptie kunnen de moeilijkheden en mogelijkheden van de rol ‘als vriend’ scherper getoond worden, omdat deze geïllustreerd zijn met een actuele casus. De actuele casus die ik als voorbeeld in deze scriptie heb gebruikt was het contact met de cliënt Janneke. Uit deze casus bleek dat de rol ‘als vriend’ een verbeterde mogelijkheid geeft om de therapeutische competentie uit te voeren, zie paragraaf 5.3. Ik heb beschreven dat wij beiden tijdens het samen zingen werden geraakt en ontroerd. ‘Als een vriend’ te zijn in het contact houdt in dat de professional zelf ook open, aanraakbaar, ontroerbaar en kwetsbaar is. Met deze genoemde kenmerken van de professional is er een betere aansluiting met de ander te maken. Het besef van de eigen kwetsbaarheid faciliteert het contact met de ander voor de geestelijk verzorger.

In de rol ‘als vriend’ wordt de afstand tot de ander op een radicale manier geminimaliseerd. Dit maakt de eigen persoonlijkheid van de professional van groter belang in de zorgrelatie. De professional kan zich niet verschuilen achter haar professionaliteit. De persoonlijkheid maakt in grote mate deel uit van de professionaliteit.

Het is in deze scriptie duidelijk geworden dat er behalve mogelijkheden ten aanzien van de rol als vriend ook moeilijkheden kunnen ontstaan. Ik heb laten zien dat er op verschillende manieren morele grenzen met de rol ‘als vriend’ in de toepassing van de geestelijke verzorging kunnen worden aangeraakt. Er ontstaat bijvoorbeeld een morele grens omdat er een verschil in ervaren betekenis van de rol ‘als vriend’ voor de professional en de ander is. Door dit verschil in ervaren betekenis wordt de veronderstelde gelijkheid of de minimalisering van de afstand tussen de professional en de ander ondermijnd.

De rol ‘als vriend’ kan verwachtingen bij de ander oproepen waar de professional uiteindelijk niet aan kan voldoen. Een morele grens die hier mee verbonden is, is de moeilijkheid van het afscheid nemen dat ontstaat met de rol ‘als vriend’. De vriendachtige relatie die is opgebouwd is helpend voor de ander. Juist de verbinding en de hechting zijn helpend. Dit maakt het moeilijk om afscheid te nemen. Bovendien kan er hierdoor een morele belasting bij de professional ontstaan. Met het voorbeeld van ‘een cadeau ontvangen door de professional’ dat ik in paragraaf 5.7 gaf werd duidelijk dat er ook op een letterlijke manier een morele grens bereikt kan worden. Als een vriend mij iets geeft is het vanzelfsprekend dat ik dit aanneem. Voor de geestelijk verzorger is deze handeling minder vanzelfsprekend.

Ten aanzien van professionaliteit wil ik ook nog iets opmerken. De geestelijk verzorger zal wellicht een betere professional zijn door de rol ‘als vriend’ te gebruiken. Bovendien is ‘als vriend’ misschien een rol waarin de geestelijk verzorger zich beter in haar professionaliteit kan ontwikkelen. Waarom? Omdat de geestelijk verzorger met gebruik van deze rol aangespoord wordt om goed te reflecteren en communiceren, waarbij haar eigen houdingen, handelingen, oordelen, gevoelens en kwetsbaarheden voorwerp zijn van reflectie. In de rol ‘als vriend’ doet ook de persoon van de professional ertoe. Uiteindelijk draait ‘als vriend’ om de feitelijke, ervaren kwaliteit van de relatie met de ander. De geestelijk verzorger brengt zichzelf in deze relatie in en moet kunnen leren van de opgedane ervaringen. Mijns inziens kan er alleen geleerd worden van ervaringen wanneer er ook kritisch naar gekeken kan worden. Een open blik ten aanzien van de eigen vooronderstellingen en gedrag is hierbij essentieel. In de opvatting van professionaliteit dat aan basis van de rol ‘als vriend’ ligt wordt onderkend dat, omdat de geestelijk verzorger zichzelf inbrengt, zij veel aandacht aan (zelf)reflectie moet besteden. Bovendien moet zij in staat zijn hierover open te communiceren.

Ook moet de professional natuurlijk kennis van zaken (competenties) hebben. Een professioneel geestelijk verzorger dient bovendien op de hoogte te blijven van de ontwikkelingen in het vak. Professionaliteit is echter geen synoniem voor expertise. Ook is professionaliteit geen waarborg tegen vergissingen. Met de professionaliteit die aan de basis van de rol ‘als vriend’ ligt zijn eventuele vergissingen misschien wel eerder op te sporen, omdat hierin een sterke focus op communicatie en (zelf)reflectie is.

Zorg is en blijft mensenwerk. Door echter de mens centraal te stellen, zowel *de professionele mens* als *de mens als ander, die méér is dan een cliënt* zoals in de rol ‘als vriend’ gebeurt, wordt professionaliteit naar een ander niveau getild. Het wordt een professionaliteit waarin ‘het goede’ voor de ander vooropgesteld wordt. Pas in de relatie met

de ander wordt duidelijk wat de professionele geestelijk verzorger het beste zou kunnen doen om de ander te begeleiden en te helpen bij haar of zijn zingeving en spiritualiteit.

In de rol 'als vriend' is de geestelijk verzorger een professional met vriendachtige kenmerken. Dit is niet altijd gemakkelijk en kan confronterend of zelfs moreel belastend zijn. Het zorgt echter ook voor vreugde en voldoening in het werk. De rol 'als vriend' is geen gemakkelijke positie om in te nemen als geestelijk verzorger. Wel denk ik dat het een positie is die veel recht doet aan waar het mijns inziens in de geestelijke verzorging vooral om gaat, namelijk de ander op een liefdevolle manier bijstaan in zijn of haar zoektocht naar zin en betekenis in het leven. Wat die zin en betekenis voor een ander is zal duidelijker kunnen worden met de toepassing van de rol 'als vriend'.

Literatuur en Internetsites

Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, Vertaald en ingeleid en van aantekeningen voorzien door C. Pannier en J. Verhaeghe, Groningen 1999.

Baart, A, 'Als een vriend... En wat dat mogelijk betekent', in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, nr.20, jaargang 5, 2004.

Baart, A, *Een theorie van de presentie*, Den Haag 2011.

Baart, A, 'Introductie in de presentietheorie', 2004, <http://www.presentie.nl/presentie/filosofie>, geraadpleegd op 15 oktober 2012.

Baart, A, 'Filosofie', bron: <http://www.presentie.nl/wat-is-presentie/filosofie?start=3>, geraadpleegd op 4 december 2012.

Baart, A, 'Methodiek, zorgbenadering en professionaliteit' in: M. Verkerk, *Denken over zorg. Concepten en praktijken*, Utrecht 1997.

Baart, A, 'Moet dat nou? Presentie en het verlangen van de manager' in: A. Heijst, T. Tromp (red.) A. Baart, *Minder Hard-Meer Hart! Zorgethiek en managment: een werkzame combinatie*, Utrecht 2006.

Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen, bron:

<http://www.vgvz.nl/userfiles/files/beroepsstandaard.pdf>, geraadpleegd op 8 oktober 2012.

Boer, de, B, 'Een vorm van vriendschap. Over professionaliteit, zorgethiek en geestelijke verzorging', in: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, jaargang 15, nr.65 2012.

Boer, de, B, 'Geestelijke verzorging in de geestelijke gezondheidszorg- Een stand van zaken', in: J. Doolaard (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, Kampen 2006.

Bohlmeijer, E, Lausanne, M, Westerhof, G, *De betekenis van levensverhalen. Theoretische beschouwingen en toepassingen in onderzoek en praktijk*, Houten 2007.

Bouwer, J, 'Levensbeschouwelijke diagnostiek als instrument voor wetenschappelijk onderzoek', in: J. Doolaard (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke verzorging*, Kampen 2006.

Buber, M, *Sluitsteen*, Rotterdam 1966.

Cullberg, J, *Moderne psychiatrie. Een psychodynamische benadering*, Amsterdam 2003.

Dartel, H, Jeurissen, J, 'Professionalisering in de zorg. Naar nieuwe definiëring van oude rollen', *Tijdschrift voor Gezondheidszorg en Ethiek*, nr. 2, jaargang 16, 2006.

Derkse, W, *Kleine fenomenologie van de vriendschap*, bron:

<http://users.skynet.be/streven/artikels/DerkseMorus.htm>, geraadpleegd op 29 november 2012.

Freud, S, *Massapsychologie en ik-analyse*, Amsterdam 1987.

- Ganzevoort, R, 'Hoe leest gij? Een narratief model', in: *De praxis als verhaal. Narrativiteit en praktische theologie*, Kampen 1998.
- Geestelijke verzorging, 'profiel van het programma', bron:
<http://www.rug.nl/ggw/onderwijs/maopleidingen/magv/index>, geraadpleegd op 26 oktober 2012.
- Grün, A, *Boek van Levenskunst*, Tiel 2007.
- Hammermeister, K, *Gadamer, Kopstukken Filosofie*, Rotterdam 2002.
- Heijst, A, 'Menslievendheid. De essentie van zorg vanuit zorgethisch perspectief' in: A. Heijst, T. Tromp (red.) A. Baart, *Minder Hard-Meer Hart! Zorgethiek en management: een werkzame combinatie*, Utrecht 2006.
- Heitink, G, 'Spiritualiteit', in: J. Doolaard (red.), *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, Kampen 2009.
- Hermans, H. J. M, *Dialogo en Misverstand. Leven met de toenemende bevolking van onze innerlijke ruimte*, Soest 2006.
- Herzberg, J, 'Er is nog' in: J. Hinkema, H. van Zuiden, *Zonder vrienden kan ik niet. 101 liedteksten en gedichten over vriendschap*, Utrecht 1992.
- Hijweege, N, 'Wat betekent dat en waar staat dat voor? Over de samenwerking tussen geestelijk verzorger en psycholoog', in: *Psyche en geloof*, nr.3, jaargang 21, 2010.
- Kal, D, 'De verbinding maken. Het verschil behoeden, Hoe het herwinnen van een plaats in de samenleving van belang is voor zingeving', in: G. Hutschemaekers. e.a., *Vragen naar zin. Het perspectief van de GGZ- cliënt*, Tilburg 2004.
- Kersemaekers, M, Een verheldering van 'vriendschap' bij Baart aan de hand van Aristoteles' 'philia', 2003, bron: <http://www.presentie.nl/documenten>, geraadpleegd op 30 november 2012.
- Kolen, M, 'Professionaliteit, tussen kwetsbaarheid en beheersing, Een pleidooi voor 'competente willekeur' in de zorg', in: *Tijdschrift voor Geestelijke Verzorging*, nr. 67, jaargang 15, 2012.
- Lange, de, F, *In andermans handen, Over flow en grenzen in de zorg*, Zoetermeer 2011.
- Lans, van der, J. M, 'Zingeving en zingevingsfuncties van religie bij stress', in: J. M. van der Lans, *Religie ervaren, Godsdienstpsychologische opstellen*, Tilburg 2006.
- Menken-Bekius, C en Meulen, van der, H, *Reflecteren kun je leren, Basisboek voor pastoraat en geestelijke verzorging*, Kampen 2007.
- Mooren, J. H. M, *Geestelijke verzorging en psychotherapie*, Tilburg 1994.
- Roy, de, A, Oenema, D, Neijmeijer, L, Hutschemaekers, G, *Beroep: geestelijk verzorger, Een*

- verkennd onderzoek naar persoon, werk en werkplek van geestelijk verzorgers in de gezondheidszorg*, Utrecht 1997.
- Schrojenstein Lantman, van, R, *Levensverhalen in het ziekteproces, Over geestelijke verzorging en interdisciplinaire samenwerking*, Dwingeloo 2007.
- Stichting Kwaliteitsregister Geestelijk Verzorgers, bron: <http://skgv.mijnregister.nl/>, geraadpleegd op 8 oktober 2012.
- Smeets, W, *Spiritual Care in a Hospital Setting, An Empirical-theological Exploration*. Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen, Leiden 2006.
- Smit, J, *Tot de kern komen, De kunst van het pastorale gesprek*, Kampen 2006.
- Smit, J, 'Waar zijnswijze en zienswijze elkaar kruisen. Over diagnostiek, presentie en geestelijke verzorging', *Tijdschrift geestelijke verzorging* 42, 2007.
- Termen en begrippen, bron: <http://www.cogem.net/index.cfm/nl/qa/termen-begrippen/begrip/hermeneutiek>, geraadpleegd op 18 oktober 2012.
- Veltkamp, H.J, 'Domein, Identiteit en Passie van de Geestelijke Verzorging', in: J. Doolaard, *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, Kampen 2009.
- Vosman, F, 'Vriendschap als model voor professionele zorg', in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, nr.20, jaargang 5, 2004.
- Walton, M, 'Geestelijke verzorging als gastvrijheid, Een alternatief voor de metafoor van professionele vriendschap', in: *Tijdschrift Geestelijke verzorging*, nr. 67, jaargang 15, 2012.
- Wiering, M, Masterscriptie Godsdienstwetenschappen, *(On)deugden en het meerstemmige zelf: een conceptueel en empirisch onderzoek naar identificatieprocessen bij kijkers van reality-soaps*, Groningen 2010.
- Zier, H, *Voor het eerst supervisie*, Den Haag 1983.